

Budapesti Corvinus Egyetem
Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola
Nemzetközi és biztonsági tanulmányok alprogram

DOKTORI (PhD.) ÉRTEKEZÉS

Naszáros Zsófia

Új német hegemonia Európában
Németország hatalmi pozíciója az Európai Unióban a 2008-as gazdasági válságot
követően

Témavezetők: Prof. Dr. Kiss J. László egyetemi tanár

Dr. Kőrösi István egyetemi tanár

Budapest, 2021

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A dolgozat felépítése és a kutatás módszertana.....	8
Hipotézisek és fő kutatási kérdések.....	10
Elméleti háttér.....	14
A realista iskolák a nemzetközi politikaelméletben: komparatív megközelítés	14
Az európai egységfolyamat és a realizmus.....	17
Németország és a hegemon stabilitás kérdései	21
A hegemon stabilitás elmélet történeti perspektívában	21
Az európai integráció, Németország, és a hegemon stabilitás elmélet	24
Ordoliberalizmus és integráció: „Északi szentek és déli bűnösök?”	30
Az ordoliberalizmus, mint európai modell: elméleti dilemmák	34
Németország és a 2008-as gazdasági válság	38
A válság előzményei és a válságkezelés „anatómiája”.....	38
Történeti kitekintés: Az újraegyesülés kihívásai és az ordoliberalizmus válsága	38
Út a piacgazdaságba az NDK-ban: a gazdasági átmenet kihívásai az újraegyesülést követően....	38
Az Agenda 2010 reformcsomag és következményei.....	42
A GDP növekedése Németországban és az eurózónában 1996 és 2011 között (előző évhez viszonyítva, %).....	44
Az infláció alakulása Németországban és az EU-15 országokban (%).....	45
A munkanélküliségi ráta alakulása Németországban és az eurózónában (%).....	45
Németország a válság után: makrogazdasági áttekintés	57
A német versenyképesség jövője: társadalmi indikátorok.....	72
Németország Európában.....	80
A gazdasági integráció megtorpanása: az Alkotmányos Szerződés és a Lisszaboni Szerződés.....	81
Németország és a Trojka	81
A német-francia kapcsolatok és a válságkezelés	85
Eltérő megoldások keresése az euróválság kezelésében.....	87
A válság háttere: az eurózána működésének intézményi és politikai ellentmondásai.....	87
Szabálykövetés és politikai vezetés konfliktusa a „Merkozy” tandemben.....	88
A közeledés megtorpanása: Francois Hollande elnöksége	92
A Macron-Merkel tandem további együttműködési lehetőségei	94
„Macronomy”: a francia Harmadik Út?	95
Kooperáló mag-Európa hegemon irányítás helyett?.....	97

A válságkezelés eszközei és intézményi pillérei: az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz, az Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus és az Európai Stabilitási Mechanizmus	100
Németország és a görög szuverén adósságválság kezelése	103
A német Európa-politika változásai.....	104
A válságkezelés hatása a német belpolitikai erőviszonyokra	105
A válságmenedzselés iránya és ellentmondásai.....	108
A görög gazdaság aktuális helyzete és a német-görög bilaterális gazdasági kapcsolatok alakulása	114
Külső egyensúly alakulása Görögországban	114
Következtetések és a hipotézisek teljesülése	120
Felhasznált irodalom.....	125

Bevezetés

A 2008-as gazdasági válság kitörése és következményei olyan korszakhatárnak tekinthetők, amelyek első ízben világítottak rá, hogy a transzatlanti szövetségi rendszer 1989-90 után kialakított pénzügyi, gazdasági és intézményi rendszere korrekcióra szorul. A válság megingatta a bipoláris világrend felbomlását követő optimista hozzáállást a piacgazdaság *lassaize-faire*, angolszász modelljében, erodálta a bankok és a pénzpiacok működését szabályozó intézmények iránti bizalmat, és világszerte felerősítette azokat a hangokat, amelyek az Egyesült Államok globális vezető szerepének hanyatlását, és általában a „Nyugat alkonyát” vetítik előre.

A globális pénzügyi rendszer összeomlásának számos járulékos és közvetett következménye volt, amelyek még több, mint tíz évvel a válság kitörését követően is éreztették a hatásukat. A gazdasági szereplők magatartását a válság óta eltelt időszakban alapvetően az

óvatosság, a kivárás és csökkent bizalom jellemzi. A változások a politikai rendszereket sem hagyták érintetlenül, hiszen számos nyugati államban megkérdőjeleződött a hagyományos jobb- és baloldali néppártok primátusa, és olyan új, a hatalmi status quo-t megkérdőjelező pártok emelkedtek fel, amelyek a „régii” politikai és gazdasági elit, illetve a piacok megregulázásával, protekcionizmussal kívánják orvosolni a bajokat. Az IMF 2018 októberében publikált elemzésében rámutatott, hogy az azt megelőző tíz évben a fejlett országok jelentős részében romló demográfiai mutatók, növekvő jövedelmi egyenlőtlenségek, és a munkaerő csökkenő mobilitása tapasztalható.¹ Ezen általános trendek mellett természetesen számos különbség is megfigyelhető még az azonos jövedelmi kategóriába tartozó országok viszonylatában is. A válságot megelőzően fegyelmezett költségvetési politikát folytató, és szigorúbb bankszabályozást követő országok lényegesen kisebb összeomlást szenvedtek el. A válságból való kilábalást segítették a rugalmas árfolyamrendszerek, és a recesszió elmúltával azok az országok voltak képesek gyorsan növekedési pályára állni, amelyek anticiklikus gazdaságpolitikát folytattak, és a szokásostól eltérő eszközökkel, például tőkeinjekciókkal és az állami garanciavállalás kiterjesztésével segítették pénzügyi rendszerük stabilizációját. Az érdeklődés középpontjába kerültek azok a piacgazdaság-modellek – különösen a német szociális piacgazdaság – amelyek képesek voltak hatékony állami szerepvállalással mérsékelni a válság szociális költségeit és biztosítani a pénzpiacok átláthatóságát.

A válság jelentős hatást gyakorolt a transzatlanti kapcsolatok rendszerére is. A fejlettségbeli különbségek fokozódtak, a növekedési kilátások is komoly különbségeket mutatnak az egyes nyugati országok esetében, és általában Európa és az Egyesült Államok viszonylatában is. Az Egyesült Államok az Obama-adminisztráció hivatalba lépését követően aktív keynesiánus gazdaságpolitikai eszközökkel végül hatékonyan stabilizálta, és növekedési pályára állította az amerikai gazdaságot. Az USA mai gazdaság- és társadalompolitikai kihívásai, amelyek összefüggésbe voltak hozhatóak Donald Trump megválasztásával is, már sokkal inkább a negyedik ipari forradalom kihívásaihoz és Kína növekvő nemzetközi befolyásához kapcsolódnak, mintsem a 2008-as recesszió közvetlen következményei. A 2021-ben hivatalba lépett Biden-adminisztráció e kihívásokat megörökölte elődjétől, súlyosbítva a koronavírus-járvánnyal. Az új amerikai kormányzat elődjétől eltérő szakpolitikai megoldásokban gondolkodik, ezek értékeléséhez azonban még nem telt el elég idő.

¹ A válság évfordulójára készült tanulmányok, és összefoglalásuk blog formájában az alábbi linken érhetőek el: <https://blogs.imf.org/2018/10/03/lasting-effects-the-global-economic-recovery-10-years-after-the-crisis/>

A helyzet azonban más képet mutatott az Európai Unióban. A nemzetközi pénzügyi piacok 2008-as összeomlása után nem sokkal, 2010 év elején kitörő euróválság kezelése során csak az eurózóna felbomlását sikerült megakadályozni, az európai gazdasági kormányzás mélyreható reformja nem történt meg. A válság során az eurózónán belül is megerősödött a centrum-periféria megosztottság, és felszínre került számos érdekellentét a közös pénzt használó tagállamok között. A szuverén adósságválság kitörésekor bebizonyosodott, hogy az EU közös intézményei nem rendelkeznek megfelelő jogosítványokkal és képességekkel a válságkezeléshez. A közös valuta bevezetésével egy időben nem történt meg egy olyan protokoll kidolgozása, amely válság esetén automatikusan alkalmazható lehetett volna. Az egyes tagállamok saját kezében hagyott kompetenciák, és a közös gazdaságpolitikai eszközök alkalmazásának összehangolása nagy nehézségekbe ütközött, és rávilágított arra, hogy a gazdasági integráció jelenlegi fázisában hosszú távon nem fenntartható, a közös pénz megóvása nem képzelhető el az eurózóna optimális valutaövezetté alakítása nélkül.

Az eurózóna működésének ezek a sajátosságai vezettek oda, hogy a válságkezelés folyamata kormányközi tárgyalásokon és a tagállamok közötti ad hoc, alapszerződés-módosításhoz nem vezető megállapodásokon keresztül zajlott. A közös intézmények hiányos jogalapja mellett az idő is olyan tényező volt, amely a közvetlen kormányközi tárgyalások módszerének kedvezett, hiszen például Görögország esetében a mentőcsomagokról folytatott tárgyalások az államcsőd közvetlen fenyegetésének árnyékában zajlottak. A klasszikus értelemben vett hatalmi, államközpontú politizálás előtérbe kerülése során pedig a domináns hatalom szerepét mindinkább Németország töltötte be.

Már rövid idővel a 2008-as válság Európába való begyűrűzését követően számos jel mutatott arra, hogy Németország EU-n belüli szerepe alapvető változásokon ment keresztül, és a 2010-es évek „Németország évtizede” lehet Európában.

Az újraegyesítést követő bő másfél évtizedben Németország pénzügyi erőforrásainak és politikai kapacitásainak legnagyobb részét lekötötte a keleti tartományok bekapcsolása a nyugatnémet gazdasági vérkeringésbe. Eközben az ország olyan akut versenyképességi hátrányt halmozott fel, amelynek orvoslására csak az ezredfordulót követően kerülhetett sor. Ezt követően azonban mindinkább megerősödött az a tendencia, hogy Németország, fokozatosan hátrahagyva a hidegháborús hatalmi struktúrában, és az európai integráció kezdeti szakaszában neki rendelt „altruista” szerepet, immár „normál államként” kívánt viselkedni az európai politika porondján. A nemzetállami érdekérvényesítés, az ország politikai érdekeinek

határozottabb kifejezése, és alkalmanként elválasztása az „összeurópai” érdektől fokozatosan a német politika részévé vált. A 2000-es évek elején több lépcsőben végrehajtott, összefoglalóan Hartz-reformoknak nevezett versenyképesség-növelő és stabilizációs intézkedéscsomag hatására pedig az ország gazdasági teljesítőképessége fokozatosan helyreállt. Így Németország kiemelkedően sikeres lehetett a 2008-as válság kezelésében, és gazdaságát eleve jóval kevésbé tudta megingatni a válság, mint más fejlett nyugati államokét.

Európában ugyanakkor már hosszú ideje komoly vita folyik arról, hogy a német szociális piacgazdaság hagyományos elveinek követése mennyire üdvös, és egyáltalán milyen mértékben lehetséges olyan országok esetében, amelyek gazdasági és társadalmi felépítése, exportpotenciálja, versenyképessége a kontinens magországaitól jelentősen eltér. Vagyis előírható-e univerzális „receptként” mindaz, aminek Németország a sikereit köszönheti az elmúlt évtizedben? Az Európai Unió válság által intenzívebben sújtott tagállamai azért kerültek nehéz helyzetbe, mert letértek a „német útról”? Vagy épp ellenkezőleg, a német modell számos elemét magukban hordozó közös európai gazdasági intézmények nem teremtettek megfelelő keretet számukra a gazdasági fejlődésre és stabilizációra? Számos elemző (többek között *Bibow, 2017; Cohen, 2017*) felhívja a figyelmet arra, hogy Európa számára kedvező lenne, ha a mindenkori német kormányok által előnyben részesített ordoliberalizmus mellett nagyobb szerep jutna a növekedésközpontú keynesiánus megközelítésnek is. Ennek nyomán a közeljövő egyik legnagyobb kérdése, hogy a nyugati piacgazdaságok egyes modelljei milyen fejlődési irányt vesznek, győzedelmeskednek-e Európában, és akár globálisan is új paradigmák a gazdaságpolitikában?

A „német kérdés” mint alapvető gazdaságpolitikai, geopolitikai és intézményi kihívás tehát ismét Európa jövőjének meghatározó ügye lett, és ez a folyamat a csúcspontját az euróválság kezelésében érte el. Kulcskérdés, hogy megértsük és elemezzük, pontosan milyen szerepet játszott Németország ebben a folyamatban: milyen belső és külső tényezők folytán válhatott dominánssá, mit jelentett és miben nyilvánult meg „vezető szerepe”, végső soron pedig kijelenthetjük-e, hogy hegemon hatalomként viselkedett?

Ahhoz, hogy ezt mélységében vizsgálhassuk, újszerű elméleti megközelítés szükséges. Az európai integráció elemzésében hosszú ideig meghatározó szerep jutott a funkcionista és neofunkcionista elméleteknek. Ezek az elméletek abból indulnak ki, hogy az egyes szakpolitikai területeken a nem-állami szereplők közötti összefonódások (például a kereskedelem) a fő ösztönzői a regionális integrációk, köztük az európai integráció

kialakulásának és fejlődésének is. Az összefonódások pedig egy bizonyos ponton túl már olyan intenzívvé válnak, hogy maguktól, az államok szándékától függetlenül tovaterjednek egyre több szakpolitikai területre. („spill over”)

Véleményem szerint azonban a közelmúlt folyamatai indokolják, hogy más elméleti háttérrel válasszak a disszertációnak. A nemzetállamok szerepének általános felértékelődése az Európai Unióban, a német hegemonia kérdése olyan jelenségek, amelyek vizsgálatához olyan elméleti keret szükséges, amelyben az államközpontú megközelítéseknek kiemelt szerep jut, amelyek az államok rezsim- és intézményépítő, illetve működtető szerepét vizsgálják. A dolgozatom elméleti háttérét ennek megfelelően alapvetően a realista és neorealista, az intézmények és rezsimek kiépülését és működését vizsgáló neoliberális, illetve kiemelten a hegemon stabilitás elmélet adják. Ezek felhasználásával az államok és az állami érdek szerepének ösztönző és gátló tényezőit megfelelően lehet vizsgálni az európai integráció folyamatában.

Az Európai Unió egymástól jelentősen eltérő fejlődési irányokat vehet aszerint, hogy Németország pozíciója hogyan alakul következő években, milyen mértékben tudja és akarja majd befolyásolni a meghatározó döntéseket. Ez nagyban függ a német belpolitikai erőviszonyok alakulásától is, amelyek – mintegy követve az ország nemzetközi pozíciójának változását – az utóbbi időben jelentősen átalakultak a radikális jobboldal előretörésével, és a hagyományos néppártok meggyengülésével.

Ugyanígy döntő szerepe lesz az EU-n belül, és az EU külső környezetében zajló folyamatoknak is. Előbbiek közül ki kell emelni Franciaország szerepét, és azt, hogy az új német-francia megállapodás képes lesz-e katalizálni az európai egységfolyamatot. Az EU működését, és Németország helyzetét befolyásoló számos globális tényező közül jelenleg az egyik legnagyobb kérdés, hogy az új Biden-adminisztráció külpolitikája hogyan változik, letér-e a kiszámíthatatlanság, a bezárkózás, és a kereskedelmi háborúk szításának útjáról. Dolgozatom írásának idején úgy tűnik, hogy az Egyesült Államok visszatér a szorosabb transzatlanti kooperáció útjára. Ennek elemzése azonban túlmutat a disszertáció keretein.

Az európai egységfolyamat történetének áttekintése során szinte közhelyes az a megállapítás, hogy az integráció mélyítésének és további tagállami jogkörök közös intézményekre való átruházásának feltétele, hogy a közösség vezető hatalmai – mindenek előtt Németország és Franciaország – képesek legyenek világos, közös célokat meghatározni. Ne feledjük azonban, hogy ez sokféleképpen mehet végbe, és számtalan külső és belső hatás

befolyásolja: az egyes államok gazdasági pozíciója, bel- és külpolitikai folyamatok kölcsönhatása, a globális környezet kényszerítő, vagy épp gátló hatásai, és az Európai Unió estében már a közös intézmények befolyása is. Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy erre a komplex kérdésre Németország és az Európai Unió viszonylatában adjon választ.

A dolgozat felépítése és a kutatás módszertana

A disszertáció központi kérdése, hogy Németország hatalmi pozíciója milyen átalakuláson ment keresztül a 2008-as gazdasági válság, majd az euróválság alatt, illetve az azt követő mintegy öt éves időszakban, amíg a migrációs válsággal és a görög államcsőd akut fenyegetésének megszűnésével radikálisan átalakult az Európai Unió politikai agendája. A dolgozatban arra törekszem, hogy ennek a folyamatnak mind a legfontosabb politikai, mind a gazdasági vonatkozásait, és kölcsönhatásukat is megvilágítsam, megfelelő elméleti és történeti kontextusba helyezve. Az elemzés ezeknek a szempontoknak megfelelően a következő fő fejezetekre tagolódik. Az elméleti és történeti háttér felvázolását követően Németország válságkezelésének, a 2008-as válság gazdasági, belpolitikai és belgazdasági következményeinek elemzése következik, majd az ország európai intézményi környezetének bemutatása, végül a szuverén adósságválság kezelésének intézményi és politikai pilléreinek felvázolása. Ebben kiemelt jelentősége van a német-francia kapcsolatok alakulásának, és a két ország válságkezelési stratégiákhöz fűződő eltérő elméleti és politikai viszonyának. Végül részletesen foglalkozom a szuverén adósságválság által legsúlyosabban érintett Görögország Németországhoz fűződő bilaterális politikai és gazdasági kapcsolataival, amely meghatározó jelentőségű volt annak megítélésében, hogy Németország betölti-e az európai hegemon szerepét. A dolgozat zárásaként a hipotézisek értékelése mellett kitekintek arra is, hogy a Merkel-korszak lezárulása, és a német belpolitikai erőviszonyok átalakulása után mennyiben érdemes még a korábbi fogalmi keretben értékelni Németország pozícióját Európában.

A dolgozat elméleti keretét a hegemonia-elméletek, azon belül kiemelten a hegemon stabilitás elmélete köré építem fel, amely a nemzetközi kapcsolatok elméletének két nagy iskolájából, az institucionalista liberális (neoliberális), illetve a realista-neorealista elméletekből egyaránt merít. Az elméleti háttér felvázolása során nagy hangsúlyt helyezek arra, hogy elsőként az egyes elméletek történeti, keletkezési kontextusát mutassam be, majd ezt követően taglaljam megállapításaikat a nemzetközi rendszer működési sajátosságairól. Az

elméletek keletkezési hátterének bemutatása ahhoz is hozzájárul, hogy kritikai kontextusban vizsgálható legyen, a mai európai viszonyokra, Németország EU-n belüli helyzetének értékelésére mennyire alkalmazhatóak. A fejezetben áttekintem azokat a tudományos műveket is, amelyek Németország, mint legújabb kori európai hegemón szerepét vizsgálják.

A téma történeti hátterének bemutatása során a német újraegyesítésig, a vasfüggöny lebontásáig nyúlok vissza. A német újraegyesítés az európai integráció történetében olyan mérföldkő volt, amely új alapokra helyezte Németország és a többi európai állam viszonyát, és átalakította azokat az intézményi alapokat is, amelyek ezt a komplex viszonyt 1945 után szabályozták. Az ekkor végbement változások, mindenekelőtt a Maastrichti Szerződés megkötése 1992-ben máig ható következményekkel jártak, hiszen ekkor fektették le a közös európai valuta bevezetésének feltételeit is. A fejezet másik két központi témája az újraegyesülés belpolitikai és gazdasági kihívásainak az elemzése, amelyek következményeként Németországot a nemzetközi sajtó az 1990-es évek végére mind gyakrabban „Európa beteg embereként” emlegette. Végül a fejezetet az újkori német politika- és gazdaságtörténet legfontosabb mérföldkövének, a Hartz-reformoknak az elemzésével zárom, melyek fordulópontot jelentettek mind Németország európai pozícióinak alakulásában, mind a német belpolitikában.

A gazdasági válság és az euróválság okainak és következményeinek a megértéséhez kiemelkedően fontos annak a gazdasági, intézményi, és politikai környezetnek az elemzése, amely a válságoknak részben okozója is volt, és amelyek közé a válságok egyúttal „meg is érkeztek”. A dolgozat következő szakaszában ennek bemutatására teszek kísérletet európai fókusszal és globális kitekintéssel. A 2000-től 2008-ig terjedő időszakot a „pangás” idejének nevezhetjük az európai gazdasági integráció mélyülése szemszögéből, amelyet többek között az alkotmányszerződés ratifikációjának a kudarca, a francia-német együttműködés megtorpanása jellemezett. Az Európai Uniót érő globális hatások, különösen az Egyesült Államok politikája pedig sokkal inkább a globális biztonsági problémák, a nemzetközi terrorizmus megfékezésére fókuszált, így nem fejtett ki ösztönző nyomást az európai közösségre ezen a területen.

A disszertáció központi fejezetében a gazdasági válság Németországra és az eurózónára gyakorolt hatását, majd a válságkezelés folyamatát, sajátosságait vizsgálom. Kitérek arra is, hogy a két válság között milyen kapcsolatot azonosíthatunk, és miért bizonyult a közös európai valuta különösen sérülékenynek az USA pénzügyi rendszerének összeomlását követően. Ezt a

folyamatot elsősorban az intézményi működés és a gazdaságpolitikai döntések szemszögéből mutatom be. A válságkezelés folyamatának elemzése során összegyűjtöm mindazokat az okokat, amelyek alapján egyes tagállamokat kevésbé, míg másokat intenzívebben sújtott a válság, és részletesen foglalkozom Németország meghatározó szerepével ebben a folyamatban. Ugyanitt külön alfejezetben érintem a német gazdaság, és általánosságban a piacgazdaság ún. rajnai modelljének jellemzőit, a modell sok szempontból paradox szerepét az európai gazdasági rendszerben, illetve visszatükröződését a válságkezelő intézmények (EFSF, ESM) működésében.

Végül a jelenkor kihívásaira rátérve áttekintem, hogy hogyan alakította át Németország Európai Unión belüli helyzetét a válságkezelés, és fordítva, milyen hatása volt az európai integráció folyamatára a válságkezelésben vállalt német szerepnek. Ez a kölcsönhatás nem hagyta érintetlenül a német belpolitikát sem, amelyben a radikális, euroszkeptikus jobboldal megjelenésével majd számottevő sikereivel a második világháborút követő német politikai élet egy kimondatlan konszenzusa kérdőjeleződött meg: eszerint a kereszténydemokrata CDU-tól „jobbra” nem működhet párt a Bundestagban. Mára pedig a rendszerkritikus újbalsoldali és zöld politikai agenda előretörése módosította jelentősen a német belpolitika megszokott erőviszonyait.

Hipotézisek és fő kutatási kérdések

A téma elméleti háttérét és történelmi előzményeit taglaló fejezeteket követően két fő hipotézist állítok fel. *Első hipotézisem szerint a szociális piacgazdaság elveinek (ordoliberalizmus) követése mérsékelte a válságnak való kitettséget Németországban.*

Az ordoliberalis gazdaságpolitika történeti gyökerei több, mint másfél évszázadra nyúlnak vissza a németajkú területeken. A szabadpiaci elveknek és a különböző, történetileg is változó állami szabályozó elemeknek a speciális ötvözetéből kialakuló gazdaságpolitikai modell döntően járult hozzá mind a XIX. század végének, mind a második világháborút követő gazdasági csoda („Wirtschaftswunder”) időszakának kiemelkedő német gazdasági növekedéséhez. A modellt tehát nagyfokú történeti kontinuitás jellemzi, amelynek állandó elemei a kiterjedt, egyszersmind aktivitásra ösztönző szociális védőháló, az erős és átlátható bankszabályozás, illetve a szigorú versenypolitikai, illetve inflációs – és költségvetési szabályozók. Az ordoliberalizmus elterjedése a kontinentális Európában a XX. század második

felétől általánosnak mondható, és elválaszthatatlan az európai egységfolyamattól, amelynek intézményi felépítésében is jelentős nyomot hagyott. A német modell elemeinek alkalmazása soha nem volt mentes az ellentmondásoktól, és máig vitatott, hogy az erős exportszektorral rendelkező „centrumországokon” túl a periféria, illetve félperiféria számára mennyiben előnyös. Ma már azonban vannak, akik azt is megkérdőjelezzik, vajon Németországnak hosszú távon mennyire előnyös a modell egyes elemeihez való rigid ragaszkodás.

Tény azonban, hogy e sajátos gazdaságpolitika, és különösen a 2000-es évek elején, a Schröder-kormány által végrehajtott versenyképesség – ösztönző intézkedések (a korábban már említett ún. Hartz-reformok) feltehetően nagymértékben csökkentette Németország kitettségét a 2008-as válságnak.

A hipotézisem érvényességének igazolásához alapvetően a 2000-es évek elejétől a 2010-ig terjedő időszak német makrogazdasági adatainak, mutatóinak, illetve a válságkezeléshez kapcsolódó gazdaságpolitikai döntéseknek az elemzését használom fel. A disszertáció központi tézise szempontjából kulcsfontosságú, hogy a német gazdaságpolitika alakulása hogyan befolyásolta a német Európa-politikát, és végső soron milyen hatása volt az Európai Unió egészére. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a Hartz-reformok az első lépést jelentették a német pártpolitika átformálódásában. Az intézkedéscsomag kezdeményezője, a Szociáldemokrata Párt ezzel a lépéssel a politikai paletta baloldaláról a liberális centrumba pozicionálta át magát. A 2005-ben hatalomra kerülő, Angela Merkel vezette CDU, amely egyrészt maga is támogatta ellenzékéből a reformcsomagot, másrészt egy sor egyéb, elsősorban szociális és környezetvédelmet érintő területen szintén centrista fordulatot hajtott végre.

A nagy néppártoknak a politikai centrumba tömörülése helyet hagyott annak, hogy fokozatosan megerősödjének a radikálisabb, elit-ellenes, szociális kérdésekben balra húzó pártok (Die Linke, Grünen), illetve felépüljön egy új, radikálisan jobboldali, euroszeptikus tömörülés, az Alternatíva Németországért Párt is (AfD). A radikális, a politikai paletta két szélén elhelyezkedő pártok által kifejtett nyomás az időközben Európába is betörő gazdasági válság, majd az euróválság kezelésében is folyamatos egyensúlyozásra készítette a politikai centrum uralásában rendkívül ügyes, egymást követő Merkel-kormányokat. Mára azonban ennek ellenére releváns kérdéssé vált, hogy amennyiben az anti-establishment pozíciót elfoglaló kisebb pártok, és különösen az AfD térnyerése nem torpan meg, az hogyan fogja érinteni az eddig kiszámítható német Európa-politikát, hatalmi pozíciót, és így az európai

integrációs folyamat egészét.² Nem beszélve ezek kölcsönhatásáról az EU-t érő külső kihívásokkal (brexit, kiszámíthatatlan amerikai kereskedelem- illetve védelempolitika a Trump-korszakban).

Kutatásommal azt kívánom alátámasztani, hogy Németország a két válság együttes, tovagyűrűző hatásainak kezelésére, a válság terjedésének megakadályozására az európai hatalmak között egyedülként rendelkezett a szükséges gazdasági és pénzügyi eszközökkel és erőforrásokkal, ez a képessége pedig azt eredményezte, hogy az Európai Unió válságkezelési mechanizmusainak szabályait, a válságba jutott államoknál a segítségnyújtás feltételeit meghatározza.

A német gazdaságpolitika előtt álló legfontosabb kihívás ennek fényében annak a gordiuszi csomónak az elvágása, melyet a következőképpen írhatunk le: Németország a válságnak egyszerre oka és megoldása. Az ország számára a rajnai kapitalizmus modellje megfelelő közeget biztosított a válságkezeléshez. Gazdasági szupremáciája és ebből fakadóan a szuverén adósságválság leküzdésében vállalt vezető szerepe ugyanakkor saját elveinek oktrojálását is jelenti, amely az eurózóna válságba jutott államai számára a válságkezelést sokszor megnehezítette. E hipotézisem teszteléséhez részletesen elemzem a szuverén adósságválság 2011. januári kirobbanásától kezdve a német és francia kormányoknak a válság kezelésére és hosszú távú megoldására tett javaslatait. A dolgozat e témához kapcsolódó fejezeteiben alapvetően kétféle módszertani megközelítést alkalmazok. A válságkezelés tárgyalási folyamataihoz a nemzetközi kapcsolatok elméletében bevett külpolitikai elemzés (*Foreign Policy Analysis – FPA*) szervezeti folyamat modelljét (organizational process model) használom fel, amelyet a Jackson-Sorensen szerzőpáros mutatott be részletesen (*Jackson-Sorensen, 2016*). A válságkezelés során betöltött német szerep átfogó értékelésénél pedig azt vizsgálom, hogy betölti-e a hegemon szerepét, és megvalósítja-e a hegemon stabilitás elméleti kritériumait Németország.

A második hipotézishez kapcsolódó elemzés is két pilléren nyugszik. Az első a két –és többoldalú, az Európai Tanács keretei között lezajlott kormányközi tárgyalások német pozícióit, és az azok háttérében megbúvó politikai motivációkat tárná fel, vagyis kifejezetten a

² A német politikai erőviszonyok átrendeződéséről, a politikai tendenciák alakulásáról részletes elemzést közölt többek között az Infratest Dimap a 2017-es szövetségi választásokat követően. Ugyanitt kitérnek a radikális jobboldal előretörésének okaira, földrajzi eloszlására is. <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/wahlreport-deutschland/2017/>

német pénzügyi és politikai érdekek érvényesítésére fókuszálna, *elsősorban a német és francia kormányok közötti változó dinamikákra.*

A második pillér a válságkezelés intézményi megvalósulását vizsgálná. Mint ismeretes, a görög adósság, majd a spanyol, olasz és ír ingatlan –és bankpiaci válság kezelésére az Európai Unió intézményei külön válságkezelő csoportokat állítottak fel. Az Európai Tanács érintett miniszterei, illetve az ún. Trojka, amely az Európai Bizottság, a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Központi Bank (EKB) képviselőit tömörítette, több hullámban dolgozott ki válságkezelő csomagokat az érintett államok számára. A válságkezelés során pedig fokozatosan felmerült az igény egyes mechanizmusok intézményesítésére is, így létrejött a luxemburgi székhelyű Európai Stabilitási Mechanizmus (ESM), amely kötvényvásárlással nyújt segítséget pénzügyi egyensúlytalansággal küzdő eurózóna-tagállamoknak. Az Unió régi és új intézményei által elfogadott szabályok és működési elvek áttekintése során azt vizsgálám, hogy azokban milyen mértékig és mely területeken tükröződnek kifejezetten német politikai s gazdasági érdekek és elvek.

Mindkét hipotézishez kapcsolódóan néhány további, az európai integráció működését általánosságban érintő, elméleti kérdés is felmerül, amelyekre a dolgozat végén megkísérlek választ adni. Ha elfogadjuk, hogy az egyes EU-tagállamokban működő piacgazdaság-modellek és gazdaságpolitikai hagyományok különbözősége az egyik oka a gazdasági integráció megtorpanásának, akkor mondhatjuk-e, hogy a modellek egymáshoz való közelítése alapfeltétele annak, hogy a gazdasági integráció stabillá váljon? Milyen mértékben lehetséges ma az egyes EU- tagállamok kül – és belpolitikájának elválasztása, és hol helyezkedik el ebben a rendszerben az „Európa-politika”? Hol kezdődött és hol végződött az intézmények, rezsimok, illetve a nemzetállamok szerepe a válságkezelés során? Végül pedig annak kritikai vizsgálatára is lehetőség nyílik, hogy mennyiben alkalmasak a hegemonia-elméletek az Európai Unióban jelenleg zajló folyamatok értékelésére.

A fenti hipotézisekre alapozva tehát a disszertáció tervezett célja egyrészt megvizsgálni, hogy Németország érdekérvényesítő és vezetési potenciálja valóban egyoldalúan érvényesül-e az Európai Unióban a 2008-tól megközelítőleg a migrációs válság kitöréséig a gazdaság- és pénzügypolitika meghatározása terén, kitekintéssel a későbbi folyamatokra kiemelten Görögország vonatkozásában. Másrészt ennek keretében egyúttal kritikai aspektusból kívánja a vizsgálni a Gazdasági- és Monetáris Unió működését meghatározó alapelveket. Azt, hogy

ezen elvek és szabályok mennyiben képesek az európai egységfolyamatot szolgálni, alkalmasak-e az integráció magasabb fokának megvalósítására.

Elméleti háttér

A fejezet célja bemutatni a disszertáció három fő elméleti pillérét, először összehasonlító megközelítésben a realista iskola, majd a hegemon stabilitás elmélet szerepét az európai integráció, és benne Németország szerepének értékelésében. Ehhez kapcsolódóan pedig a német gazdasági modell, az orodoliberalizmus, mint történeti, normatív és intézményi képződmény sajátosságait, hatását a Gazdasági és Monetáris Unió működésére, és így mint az európai német dominancia, feltételezett hegemonia „eszközét”. Természetesen a valóság, a politikai és gazdasági folyamatok sokszínűsége és kiszámíthatatlansága mindig határt szab egy-egy elmélet magyarázó erejének, így egyetlen elméleti iskola sem képes a téma minden vonatkozására átfogó értelmezést adni. Különösen így van ez egy olyan összetett szervezet, mint az Európai Unió esetében, ahol a nemzetállami kompromisszumokon alapuló döntéshozatal komplex módon keveredik a szupranacionális, és a „hibrid” intézmények döntéseivel. Ebből következően csak többféle megközelítést ötvözve lehet reális képet kapni a folyamatokról.

Nem véletlen, hogy az egyes nemzetközi politikaelméleti iskolák közötti szinergiák az Európai Unió kapcsán különösen erősek, a különböző elméletek jelentős hatást gyakoroltak egymásra és közeledtek egymáshoz. Ezért a fejezet igyekszik komparatív megközelítést alkalmazva – a terjedelmi korlátokra figyelemmel – felvázolni az egyes elméletek állításait, egymásra gyakorolt hatásukat is. Az EU vizsgálata során hagyományosan az intézményi, intézményi közgazdaságtani, illetve neofunkcionalista elméletek dominanciája érvényesült, az utóbbi években azonban a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is megjelentek olyan tanulmányok, amelyek multidiszciplináris, részben államközpontú, realista megközelítéseket is alkalmaztak, ezáltal új nézőpontokkal gazdagítva az európai tanulmányokat. (*Kiss J. 2011; Benczes, 2017; Pedersen, 2019; Paterson, 2013*)

A realista iskolák a nemzetközi politikaelméletben: komparatív megközelítés

Annak ellenére, hogy átfogó, zárt rendszert alkotó, kritikusai szerint egyenesen redukcionista elméletről van szó, a realizmus az 1950-es évektől napjainkig számos különböző irányzatra tagozódott, a nemzetközi politikai és gazdasági rendszer változásai nem hagyták

érintetlenül. A szuperhatalmi versengés alapvetően alátámasztotta különböző iskoláinak tanításait a nemzetközi rendszer működésének természetéről. Ezt a rendszert a folyamatos hatalmi rivalizálás, a terület és a befolyás kiterjesztésére tett kísérletek, mint a biztonsági dilemma megnyilvánulási formái, az önszegély elvének érvényesülése, és az együttműködés korlátozott lehetősége jellemzi egy alapvetően anarchikus rendszerben. A nemzetközi politika realista értelmezésében a szereplők számára a tét a pusztta túlélés, az együttműködésnek csak rendkívül korlátozott szerepe lehet, jellemzően „low politics” területeken. (Swisa, 2011; 126.o)

A második világháborút követően, az 1950-es évek amerikai külpolitikájának értelmezésében és a stratégiai tervezésben is nagy szerepet játszó klasszikus, Hans Morgenthau nevével fémjelzett „human nature” realizmus fokozatosan veszített magyarázóképeségéből, és az aktorközpontú, az államérdeket és külpolitika primátusát hirdető megközelítés átadta helyét a rendszerközpontú megközelítéseknek („structure-agency problem”). Közel három évtizeddel a második világháború vége után a világgazdasági rendszerben jelentős átalakulások történtek: a bretton woods-i rendszer széthullása, a nemzetközi kereskedelem intenzívebbé válása, és az ezt szolgáló nemzetközi szervezetek megjelenése mind olyan tényezők voltak, amelyekre a tudománynak reflektálni kellett.

Az 1970-es évektől a realista iskolát a Kenneth Waltz nevével fémjelzett neorealista (strukturális realista) megközelítés dominálta. A nemzetközi politikában uralkodó anarchiát ez az elmélet már a nemzetközi rendszer működéséből, és nem az államok „természetéből” vezette le, így a klasszikus realizmushoz képest is rendkívül átfogó, zárt elméleti rendszert hozott létre.

Waltz 1979-ben megjelent Theory of International Politics című művében új megközelítést alkalmazott a nemzetközi rendszer vizsgálatában, amely eltért a klasszikus realizmus módszereitől. Waltz célja egy átfogó elmélet (ún. „grand theory”) felépítése volt, amely az egyes államok viselkedésének egyedi mozgatórugói helyett azokra a közös sajátosságaikra fókuszált, amelyek a nemzetközi rendszert meghatározták. A waltz-i grand theory még azt a differenciálást is elvetette az egyes államok viselkedésének értelmezésében, amelyet a klasszikus realisták magától értetődőnek találtak, hogy az államok, bár elsődlegesen a túlélés a céljuk a nemzetközi rendszerben, ehhez a célhoz térben és időben is eltérő, különböző eszközöket választhatnak, érdekeik változhatnak. A történelmi hagyományok és összefüggések, illetve általában mindazon szempontok figyelmen kívül hagyása, amelyek az egyes országok „belső” politikáját meghatározták, abból a felfogásból származtak, hogy a belpolitikát, az egyes államokon belüli hierarchikus viszonyokat, és a nemzetközi rendszer

hatalmi viszonyait egymástól szigorúan különválasztva kell kezelni, és eltérő módszerekkel vizsgálni. Felfogásában a nemzetközi rendszer „anarchikus, decentralizált, homogén, és nem irányított.” (Waltz, 1979; 114.o)

A neorealizmus alkalmazhatósága és érvényessége mára erősen megkérdőjelezhető, számos kritikusa van, a realista iskolán belülről és kívülről is. (Lsd például Moravcsik, Buzan, Keohane) Az elmélet rigid módszertana és leegyszerűsítő megközelítési módja egy sor olyan szempontot hagy figyelmen kívül, amelyek érdemi hatással vannak a nemzetközi politikai és gazdasági rendszerre. Az említett történeti szempontokon túl jó példa erre, hogy a nemzetközi szervezetek és a nem-kormányzati szervezetek, vagy akár a globális gazdaság szereplői adott esetben képesek a „high politics” körébe tartozó folyamatokat is befolyásolni. Ehhez a jelenséghez pedig valamiképpen akkor is viszonyulni kell, ha az elméleti alapvetés megmarad a realizmus hagyományos talaján, és az állami aktorok szerepének elsődlegességét hangsúlyozza.

A neorealizmus módszertani megközelítése ugyanakkor több aspektusból hozzájárulhat a világgazdasági folyamatok jobb megértéséhez. A közgazdasági logika becsatornázása a nemzetközi politikaelméletbe, a nemzetközi anarchia viszonyai között a gazdasági és politikai „trade-off” összefüggések megvilágítása egyértelműen az elmélet javára írható. A neorealizmus és a vele lényegében „párhuzamosan” megerősödő institucionalista (neoliberális) elmélet között pontosan ez, a neoklasszikus közgazdaságtan módszertani elemeinek alkalmazása teremtette meg a közös alapot, amellet, hogy ebben az évtizedben, az 1970-es években a világgazdasági rendszeren belül növekvő kölcsönös függőség hatására a nemzetközi együttműködés kérdése is egyre aktuálisabbá vált. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a két elmélet szintézisével a nemzetközi folyamatok kifinomultabb elemzésére nyíljon tér.

Az institucionalista liberális elmélet fókuszában az intézmények szerepe áll, fő kérdése, hogy az anarchia viszonyai között az egyes nemzetközi intézmények milyen mértékben tudnak érdekközösséget és ezen keresztül együttműködést biztosítani az államok között. Az elmélet képviselői a realistákhoz képest más következtetésre jutottak azzal kapcsolatban, hogy az államok között biztosítható-e, és ha igen, milyen módon a békés együttműködés és a stabilitás. A nemzetközi rendszerben az anarchiát valóban az államok folyamatos érdekérvényesítésre, haszonmaximalizálásra való törekvése okozza, így a fő kérdés, hogy léteznek-e olyan módszerek, amelyekkel a haszon szavatolhatóvá, kiszámíthatóvá válik – ez tompíthatja az

anarchiát. Az irányzat képviselői a nemzetközi intézmények és rezsimek központi szerepét hangsúlyozzák ebben.

Meggyőződésük szerint az intézmények szerepe a nemzetközi rendszerben legalább akkora jelentőséggel bír, mint az államoké. Niou és Ordeshook szerint „az intézmények számítanak, mert képesek keretek közé szorítani a döntéshozókat, mind direkt, mind indirekt módon. Módosíthatják a döntések költség – haszon arányait, és akár kitűzött céljaikat is.” (*Niou – Ordeshook, 1991; 481.o*) O Neal is a költség-haszon reláció központi szerepét hangsúlyozza, ha egy államnak a kooperáció vagy a konfrontáció között kell döntenie. (*O Neal, 2003*) A nemzetközi intézmények kiszámíthatóvá és kalkulálhatóvá teszik az államok számára a kooperáció hasznát – például a kereskedelmi egyezmények, rezsimek felügyeletével, így a szereplők érdekeltté válnak, hogy részeseivé váljanak ezeknek. Az elmélet, ellentétben a realista megközelítéssel, feltételezi, hogy ilyen feltételek mellett az államok hajlanak az együttműködésre, a kiépülő intézményrendszer pedig, ha már egyszer csatlakoztak hozzá, képes hosszú távra megteremteni a stabilitást.

Az államok folyamatos költség-haszon kalkulációja mellett a másik lényeges kérdés az időfaktor: a közgazdaságtanból ismert elhalasztott fogyasztás alkalmazhatósága az államok viselkedésére: vagyis hajlandóak-e, és ha igen, milyen feltételek mellett, rövid távú hasznokat feláldozni hosszú távú előnyökért? A válasz ebben az esetben is a stabil intézmények működésében keresendő, amelyek kellő garanciát adhatnak erre az állami szereplőknek. Az institucionalista liberalizmus és a realizmus közötti közeledés pedig pontosan a stabilitás szavatolásának kérdése kapcsán indult meg. *Grieco (1988)* már azt hangsúlyozza: az elmélet idővel képes volt magába foglalni a realizmus bizonyos alaptételeit, és pragmatikussá válni.

A két elméletcsalád közeledésének kiemelkedő példája a hegemon stabilitás elmélet megszületése, amely a nemzetközi rendszer adottságaként kezelve a nagyhatalmi érdekkövetést, azt hangsúlyozza, hogy piacgazdasági viszonyok között egy nagyhatalom saját primátusának biztosítását olyan módon is elérheti, hogy az nem az anarchia kiéleződését, hanem csillapítását eredményezi. Ehhez pedig az szükséges, hogy saját erőforrásait megfelelő intézményeken keresztül stabilan a rendelkezésére bocsássa az érdekszférájába vonandó többi államnak, felügyeletet gyakoroljon az érdekszférán belül zajló gazdasági, politikai, és akár védelmi jellegű folyamatok felett.

Az európai egységfolyamat és a realizmus

A nyugat-európai államok kooperációja sok szempontból alapvetően cáfolta, hogy a nemzetközi politikának a realizmus alaptételeit jellemző meglehetősen pesszimista értelmezése minden körülmények között helytálló lehetne.

Az államok békés együttműködését célul kitűző, a kölcsönös gazdasági, kereskedelmi előnyök kiaknázásán alapuló európai egységfolyamat, amely a második világháborút követően elindult, hosszú ideig lényegében érintetlen terület volt a nemzetközi politikaelmélet realista iskolájának művelői számára. Az Európai Szén- és Acélközösség, majd a Montánunió megalakítását követő évtizedekben fokozatosan egy sor területen formálódott, vált szorosabbá a nyugat-európai államok együttműködése, számottevő közös joganyag képződött, és intézmények sora épült fel. A realisták számára ugyanakkor a formálódó európai integráció legfeljebb, mint a második világháborút követően megszilárdult bipoláris nemzetközi rend egyfajta terméke és „mellékhadszíntere” lehetett érdekes. (*Benczes, 2018*) Az elmélet művelői számára lényegesen relevánsabb volt a két szuperhatalom versengése, a befolyási övezeteik kiterjesztésére tett kísérletek, és a nukleáris háború fenyegetése jelentette stratégiai kihívás. Ebben az értelmezésben Európa sokkal inkább eszköz volt az Egyesült Államok és a Szovjetunió kezében, mintsem önálló, netán egyfajta „harmadik” pólust képző hatalmi centrum.

Az 1989-90-es világpolitikai átrendeződést, a bipoláris világrend összeomlását követően a realista iskolán belül többféle scenárió fogalmazódott meg az épp ekkoriban, 1992-ben a Maastrichti Szerződés megkötésével ismét a mélyülés útjára lépő Európai Unió jövőjével kapcsolatban. A két szuperhatalom versengése és hatalmi egyensúlyozása jelentette külső stabilitás, amely korábban a lényegi magyarázatot adta a realisták számára a nyugat-európai államok békés viszonyára, megszűnt. Az offenzív realizmus képviselői a multipolaritás új korszakának beköszöntését jövendölték, amely legnagyobb valószínűség szerint ismét instabilitást és háborúk sorát okozhatja Európában. (*Mearsheimer, 1990*) A nukleáris elrettentés, a hatalmi egyensúly és a számottevő katonai erő kétoldalú eloszlásának megszűntével e megközelítés szerint lehullottak azok a keretek, amelyek korábban a békét szavatolták. Ez pedig a nacionalizmus, a regionális versengések felerősödésével végül háborúba fog torkollni. Mearsheimer meglehetősen szélsőséges és pesszimista jóslata nem vált valóra, hiszen bár volt példa a dezintegrációs folyamatokhoz és a nacionalizmushoz kötődő háborúra a volt Jugoszlávia területén, Európa más területein erre nem volt példa.

Az offenzív realizmus mellett más irányzatok más megállapításokat tettek és más következtetésekre jutottak Európa jövőjével kapcsolatban. Egyes realisták (*Morgenthau – Thompson, 1993*) szerint a multipolaritás stabilabb rendszert teremthet a hatalom koncentrációjának csökkenésével, egyenlőbb eloszlásával, és a nukleáris versengés nyugvópontra jutásával – ez pedig nem csak globálisan, hanem Európában is fenntarthatóbbá teszi a békét. Vizsgálatuk tárgya volt Európa, mint önálló hatalmi, pólusképző tényező is, amellyel kapcsolatban szintén viták zajlottak a tágan értelmezett realista iskolán belül. Wohlforth szerint (*Wohlforth, 1990; 8. o.*) az USA maradt az egyetlen pólusképző erő, mint egyetlen szignifikáns katonai erővel rendelkező hatalom, Moravcsik ezzel szemben úgy vélte, hogy az Európai Unió mutatja egy szuperhatalom egyes sajátosságait. (*Moravcsik, 2010; 94. o.*)

A nemzetközi rendszert a társadalmi viszonyok, a szereplők identitása és percepciói szempontjából megközelítő konstruktivista iskola képviselői szerint az európai integrációt korábban egy új, külső ellenségtől, a Szovjetuniótól való félelem ösztönözte, amely képes volt az európai államok évszázados versengő percepcióit megváltoztatni. Ez az állapot azonban a Vasfüggöny leomlásával megszűnt, ezért az európai prosperitás fenntartása elsősorban azon múlik, hogy sikerül-e olyan új identitásképző elemeket – akár külső riválist – találni, amely ezt az összetartást továbbra is szavatolni képes. (*Checkel, 2001*)

Sten Rynning a realizmus szerepét az európai integrációs folyamatban vizsgáló tanulmányában megállapítja: a neorealizmus erőssége, hogy globális kontextusban vizsgálja az európai integrációt, így az EU globális helyzetét lehet értékelni a segítségével, gyengesége azonban, hogy a nemzetállami érdekek, döntéshozatal folyamatát is a globális struktúrákból vezeti le. (*Rynning, 2005*) Ezzel szemben a klasszikus realizmus a strukturális determinizmusnak kisebb szerepet tulajdonít, és az államok önérdekkövető magatartását is több szempontból vezeti le, így az EU működésének bizonyos aspektusait meg tudja világítani. Ilyen például a bővítési politika kapcsán a potyautasság kérdése, az unipolaritás és ehhez kapcsolódóan a hegemonia előnyei és veszélyei, és erre adott reakcióként a hatalmi kiegyensúlyozás előnyei és hátrányai

Megállapíthatjuk, hogy az 1980-es évek végétől a globális és az európai politika átalakulása további közeledést eredményezett az egyes politikaelméleti iskolák között, és a neorealizmus, különösen annak offenzív ága jelentősen visszaszorult. Ahogy az 1970-es években a globális interdependenciák növekedése és a nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi kapcsolatok

élénkülése következtében megindult a közeledés a neoliberális és neorealista megközelítés között, úgy a Szovjetunió bukását követően elmaradó – mearsheimeri értelemben vett – anarchia, a nemzetközi együttműködés az európai integráció mélyülése további szintézist eredményezett.

A kérdés tehát nem az, hogy magyarázható-e az európai integráció, vagy az integrációs folyamatban játszott német szerep kizárólag valamiféle realista „grand theory” alapján, hiszen erre a kérdésre a válasz egyértelmű nem. Az európai unió tagállamai szuverenitásuk egy jelentős részéről lemondanak évtizedek óta, annak tudatában is, hogy a hatalomgyakorlás és a döntéshozatal közösségi szinten legtöbbször lényegesen körülményesebb, lassabb, sok esetben jelentős járulékos költséggel jár, és a közösen meghozott döntések haszna „individuális”, nemzetállami szinten késleltetve jelentkezik. Ez messzemenőig igazolja az intézményi megközelítések állítását, amelyek szerint az egyes államok hajlandóak a haszonszerzésüket késleltetni, és alávetik magukat intézményi korlátoknak akkor, ha biztosítva látják hasznukat. A jelek szerint a fokozódó globális gazdasági verseny, rivalizáló gazdasági tömbök megjelenése és megerősödése, mint külső kényszerítő tényezők elégségesek voltak az elmúlt harminc évben, hogy meggyőzzék az Európai Unió tagállamait a kooperáció fenntartásáról – ehhez a mearsheimeri jóslatokkal ellentétben nem volt szükség külső katonai fenyegetésre. (Swisa, 2011; 133.o)

Ám ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy eltekinthetünk-e a realizmus bizonyos alaptételeinek figyelembe vételétől, amikor napjaink európai politikai és gazdasági folyamatait elemezzük, újra nemleges választ kell adnunk. Mind az intézményi, mind a konstruktivista megközelítések hajlamosak figyelmen kívül hagyni, vagy épp relativizálni az állami hatalmi és érdekviszonyok létét, noha ezek folyamatosan ott munkálnak a háttérben, és meghatározó hatással vannak az EU belső viszonyaira, nemzetközi pozícióira is. Jelenleg számos aktuális kihívás van terítéken, amelyeknek közös vonása, hogy az EU belső hatalmi átrendeződésével fenyegetnek, Németország viselkedése és a mindenkori német kormányok döntései meghatározóak pedig lesznek a végkimenetel szempontjából. A teljesség igénye nélkül említhetjük a brit kilépést és az euróválság messze ható következményeit.

A brexit bekövetkezése után a brit kilépés olyan hatalmi űrt hagyott majd maga után mind gazdasági, mind védelempolitikai szempontból, amely az EU belső viszonyait minden bizonnyal alapvetően változtatja majd meg. Mind a német-francia tandem megerősödése, mind az egyoldalú német dominancia növekedése lehetséges következmény lehet – azt, hogy melyik

scenárió következik be, nagyban befolyásolja majd, hogy Franciaország képes-e a közeljövőben gazdaságilag megerősödni, Németország pedig nagyobb szerepet vállal-e védelempolitikában. Ettől nem elválasztható a dolgozat központi kérdése, az eurózónában játszott német szerep alakulása, és a német gazdaságpolitika bizonyos területeinek, így különösen a kereskedelem –és befektetéspolitikának, illetve a belső fogyasztás és beruházás-ösztönzés alakulásának „lecsapódása” európai szintéren. Így a hatalmi átrendeződés és hatalmi egyensúly és a hegemonia kérdése aktuális központi elméleti kérdése lesz az Európai Unió működésének.

Németország és a hegemon stabilitás kérdései

A hegemon stabilitás elmélet történeti perspektívában

A neorealista és neoliberális iskolák szintézise különösen jól megragadható a hegemon stabilitás elméletében, amely egyszerre reflektál az intézmények és szabályok, illetve egy azok betartásán örökös hatalom szükségességére a béke és a stabilitás fenntartása érdekében. E megközelítésben a realizmus hagyományos jellemzői, a nemzetállami érdekérvényesítés, az erőforrások birtoklásának és az ebből fakadó hatalomnak az érvényesítése a béke és a fejlődés zálogává képes válni, feltéve, ha olyan „szolgáltató” rendszert hoz létre, amelyben a többi szereplőnek is érdeke bent maradni. A nemzetközi gazdasági, pénzügyi vagy biztonsági rendszer szabályozására létrehozott intézmények és rezsimek ebben a megközelítésben akkor tudják betölteni szerepüket, ha adott egy megfelelő erőforrásokkal ellátott állami szereplő, amely az erőforrásait a rendszer rendelkezésére tudja és akarja fordítani, miközben a szabályok betartása felett is örökös. (*Gilpin, 1987*)

A hegemon stabilitás elméletében ugyanakkor nem csupán a kooperáció és hatalom sajátos dichotómiája jelenik meg két politikaelméleti iskola állításainak keresztezéseként. Az elméletben tetten érhető a nemzetközi politikai gazdaságtan módszertani kettőssége is, amennyiben egyszerre reflektál az államok szerepére, viselkedésük mozgatórugóira és a globális szabadpiaci folyamatok logikájára is. Mivel tehát az elmélet magába foglalja a kooperáció és dominancia, a piaci folyamatok költség-haszon elemzésen alapú, és az állami szereplők különböző érdekekből, ideológiákból, gazdasági hagyományokból táplálkozó eltérő motivációinak elemzését, így különösen alkalmas komplex, gazdasági és politikai pillérrel is rendelkező regionális integrációk vizsgálatára.

A hegemon stabilitás kérdésének vizsgálata történelmi okokból elsősorban az angolszász politikai gazdaságtani szakirodalomban kezdődött, és máig ott van jelen hangsúlyosabban, míg az európai integráció elemzésében kisebb szerep jut az elméletnek. Elsősorban a brit, majd az amerikai történelemben azonosíthatóak olyan korszakok, amelyekben a hegemon stabilitás megvalósulásának feltételei, egy hegemon hatalom működésének előnyei, sajátosságai megragadhatóak. (*Kindleberger, 1973*)

Először Nagy-Britannia esetét kell megemlíteni. A Brit Birodalomban elsőként alakult ki fejlett tőkés gazdaság, amelynek működtetéséhez elengedhetetlen volt a mind kiterjedtebb gyarmatbirodalomban zajló kereskedelmi kapcsolatok fenntartása. Ennek a globális kiterjedésű, és más nagyhatalmak érdekszféráival folyamatosan ütköző, komplex gazdasági és kereskedelmi rendszernek a védelme a XIX. század második felére elsődleges brit érdekké vált, amelynek a külpolitikát és védelempolitikát alárendelték. A „Pax Britannica” működésének alapja tehát egy tőkeerős, jól definiált érdekekkel operáló nagyhatalom, Nagy-Britannia, amely a szabadpiaci kapitalizmus és a szabadkereskedelem szabályainak érvényre juttatásával a fennhatósága alatt álló gyarmatoknak részesedést kínált a jólétből, biztosította a védelmet és a stabilitást. Természetesen a brit birodalmi modell sok szempontból kezdetlegesnek tekinthető a hegemon stabilitás szempontjából. Számos területen sokkal inkább a katonai és politikai elnyomás eszközeivel operált saját érdekszféráján belül is, miközben a gyarmatbirodalom kínálta relatív előnyök is megkérdőjelezhetőek voltak a gyarmatok hosszú távú fejlődése szempontjából. A rendszeren belüli kirívóan egyenlőtlen gazdasági és hatalmi viszonyok mellett a pénzügyi rendszer kezdetlegességét is ki kell emelni, hiszen az aranystandard rendszerben a Bank of England legfeljebb korlátozott mértékben volt képes és hajlandó a likviditást biztosítani, ezt lehetővé tevő átfogó bankrendszer, pénzügyi szabályozó rendszer híján. Ám összességében mégis a „Pax Britannica” volt az első olyan, modern történeti képződmény, amelyben a szabadpiaci rendszer stabil működését egy erős, az erőforrásokat nem csak felhasználó, de szolgáltató nagyhatalom biztosította.

Lényegesen relevánsabb, és a mai viszonyok szempontjából több tanulsággal szolgálhat az 1945 után amerikai irányítással kialakított transzatlanti szövetségi rendszer, amely már átfogóbb, a XX. század komplex gazdasági viszonyaira reagáló, és a két világháború tanulságait figyelembe vevő gazdasági és biztonsági architektúra volt. A második világháborút követően létrejött amerikai hegemonia hosszú időre képes volt a fejlődést és stabilitást garantálni, a háború után létrehozott intézményrendszer számos eleme máig képes betölteni szerepét.

Az Egyesült Államok hosszú távú gazdasági előnyökre tett szert azzal, hogy a háborút követően jelentős erőforrásokat fordított Nyugat-Európa újjáépítésére, és képes volt úgy kialakítani a saját érdekszféráját, hogy annak az érintett államok is tartósan a haszonélvezőjévé váltak, gazdasági növekedésük biztosított volt. A bretton woods-i intézmények – a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank – egyfelől garantálták a szabadpiac működését, másfelől olyan védelmi mechanizmusokat léptettek életbe, amelyek hatékony segítséget jelentettek az esetleges gazdasági válságok, piaci kudarcok esetén tagállamaiknak. A bretton woods-i „ikerintézmények” közös feltőkésítése a gazdasági teljesítőképességnek megfelelően kockázatközösségbe vonta a tagállamokat, a kockázatközösség fő felelősségvállalója pedig az Egyesült Államok lett. A dollárstandard rendszer létrehozása pedig lényegében korlátlan likviditást és nagyfokú monetáris stabilitást biztosított a világgazdaság 1970-es években elinduló átrendeződéséig. (*Strange, 1987*)

A gazdasági válságok, főként a két olajválság, az amerikai gazdaság lassuló növekedése, és az USA tartós, számos kudarccal járó lekötöttsége a vietnami háborúban, a nem szűnő hidegháborús rivalizálásban a katonai erőviszonyok egy időre beálló kiegyenlítődése véget vetett az amerikai hegemonia második világháborút követő „tankönyvszerű” megvalósulásának. A korszakváltás jól megragadható olyan konkrét, az amerikai kormány által foganatosított intézkedésekben is, mint a dollár korlátlan aranyra válthatóságának megszüntetése 1971-ben.

Az elméleti irodalomban ennek hatására is egyre jobban felerősödtek a kritikus hangok a hegemon stabilitás elmélet érvényességével kapcsolatban. A megfogalmazott kritikák szerint a hegemon stabilitás egyoldalúan Amerika-centrikus megközelítést alkalmaz. Művelői szalonképes magyarázatot, sőt indoklást kínálnak az USA hatalmi dominanciájának és sokszor elnyomó, birodalomépítő politikájának alátámasztására, mentegetésére. (*Strange, 1987*) Az elmélet kritikusai főként a politikatudomány és a történettudomány szemszögéből vizsgálták a hegemon stabilitás kérdését. Az elmélet érvényességét megkérdőjelezték a kevés számú releváns történelmi példa, és a viszonylagos kidolgozatlanság miatt is. Megállapításuk szerint a modern államok létrejöttétől eltelt időszak során legtöbbször multipoláris alapon szerveződő, és a kiegyensúlyozást biztosító szövetségi rendszerek bizonyultak stabilnak, a hegemonia alapú stabilitás a brit birodalmi, és a XX. századi amerikai példán túl nem alátámasztható. (*Strange, 1987*)

A hegemon stabilitás megítélésével kapcsolatban mindinkább kiéleződött a konfliktus a politikatudomány és a közgazdaságtan képviselői között. A két tudomány művelőinek fókusza ugyanakkor részben más területekre terjedt ki, és más időhorizontot is vizsgáltak. A hegemon stabilitás elmélet képviselői elsősorban arra keresik a választ, hogy hogyan lehet a modern világgazdaság stabilitását biztosítani Kindleberger – a XX. századi gazdasági válságokat, különösen a két világháború közötti korszakot tanulmányozva – arra jutott, hogy a korszak felhalmozódó konfliktusainak és így a második világháború kitörésének egyik fő oka, hogy ebben az időszakban nem működött hegemon hatalom a nemzetközi rendszerben. (*Kindleberger, 1973*). Gilpin kiemeli, hogy a hegemon stabilitás elmélet – noha kétségtelenül elsősorban a brit és amerikai példák ihlették – nem állítja, hogy a nemzetközi rendszerben adottnak és „öröknek” kell venni az amerikai dominanciát, pusztán annyit állít, hogy szükség van a nemzetközi intézmények és rezsimek „mögött” nagyhatalmi támogatásra. (*Gilpin, 1987*)

Az európai integráció, Németország, és a hegemon stabilitás elmélet

A hegemon stabilitás európai integráción belüli szerepének, alkalmazhatóságának körüljárása előtt vissza kell utalni az elmélet előző alpontban tárgyalt gyökereire. A hegemon stabilitás elmélet elsősorban az angolszász nagyhatalmaknak a XIX. század végi, XX. századi nemzetközi rendszerben betöltött szerepére fókuszál, von le következtetéseket a konfliktusok és a kooperáció természetéről. Az európai integráció ebben a megközelítésben a második világháború után az amerikai hegemonia alapjain felépült nyugati világrend „terméke”. Másképp megfogalmazva, egészen a kétpólusú világrend összeomlásáig a nyugat-európai nagyhatalmak (és közöttük is kiemelkedően az NSZK) mozgástere, mint önálló rezsimepítő szereplőké, kevésbé volt értelmezhető.

Ez a külső keret 1989-90 után jelentősen meglazult, azonban az Európai Uniónak a globális gazdasági és politikai rendszerben betöltött szerepét az eltelt közel három évtizedben sem sikerült pontosan kijelölni. Az 1990-es évektől a 2000-es évek elejéig az amerikai unilateralizmus korszakában az európai unió jelentős alapszerződés-módosításon nem esett át. Eközben a világgazdaságban az erőviszonyok módosultak, és az 1970-es években véget ért hegemonia után az amerikai unilateralizmus korszakának is számos elemző szerint leáldozott. A bretton woods-i intézményi struktúrán belül – ez különösen a Nemzetközi Valutaalapot érinti – az erőviszonyok részben átrendeződtek, a feltörekvő nagyhatalmak mind nagyobb anyagi részesedést vállalnak, és cserébe nagyobb befolyást, a szavazási - döntéshozatali rendszer

megváltoztatását követelik. A kereskedelmi kapcsolatok szintén átalakulóban vannak. Az amerikai hatalom relatív meggyengülése, illetve az a részben izolacionista politika, amely Donald Trump elnöksége alatt jellemző volt, Európa szerepét is átértékelhette a globális porondon. Ez lehetőséget teremtett az EU-ban a nagyhatalmi politizálásra. Az amerikai visszavonulás, a transzatlanti kapcsolatok átalakulása nagyobb teret engedett Európának saját prioritásai kijelölésére, és – legalábbis részben – a nyugati szövetségi rendszer elvi pilléreinek védelmezőjévé, megőrzőjévé válhatna egy átalakuló nemzetközi rendszerben. Különösen jellemző lehet ez a gazdaság és kereskedelem területén. Minthogy ez az EU tagállamainak elsődleges érdeke is, ám az EU-n belüli és az EU így az EU külső kapcsolataira is kivetülő széttartó érdekeket, prioritásokat egy irányba kell rendezni, a GMU működését meg kell reformálni. Ehhez – ha elfogadjuk, hogy a csökkenő külső kényszerek korát éljük – belső irányításra lesz szükség, amely a brexit után különösen nagy súlyt helyez Németországra és Franciaországra.

Ugyanakkor, ha arra keressük a választ, hogy lehet-e, vagy akár kívánatos-e, hogy az EU a hegemon stabilitás alapjain szerveződjön meg ebben az új világgazdasági és geopolitikai helyzetben, akkor ezt azzal a megjegyzéssel kell kezdeni, hogy hagyományos, amerikai típusú hegemonia Európában nagy valószínűséggel már nem tud megvalósulni. Az európai unió tagállamait átszövő intézményrendszer hat évtized alatt fejlődött ki, és a hagyományos, szuverén mozgásterét az államoknak már jelentősen beszűkítette az elmúlt évtizedekben.

Ez a komplex, egykor eredetileg amerikai „felügyelettel” kialakított intézményrendszer veszi körül a mai Németországot is, amely az újraegyesülés óta küzd azzal, hogy újradefiniálja szerepét Európában, az euróválság pedig még jobban rávilágított szerepének ellentmondásosságára és kimunkálatlanságára. Az 1950-es évek elejétől 1990-ig, lényegében az Európai Szén – és Acélközösség létrehozásától kezdve az európai integráció egyik fő célja Németország korlátozása volt, egy olyan struktúra felépítése, amelynek keretei között a német hatalmi ambíciók féken tarthatóak. Ennek a stratégiának része volt a közös európai valuta bevezetése is, amelynek előkészítése az 1970-es évektől zajlott, nem elválaszthatóan az olajválságoktól és a bretton woods-i rendszer megingásától, a dollár-standard rendszer megszűnésétől. Ám amikor a két Németország egyesítése politikai realitássá vált, az európai nagyhatalmak, így különösen a Francois Mitterand vezette Franciaország feltételül szabta, hogy az új Németország ne folytathasson önálló monetáris politikát, a német márka ne lehessen az egységes Németország valutája, elkerülendő, hogy ismét nyomasztó német gazdasági, és ennek nyomán politikai dominancia alakuljon ki a kontinens közepén.

Ám végül – hiába eredetileg „ellene” hozták létre – ennek az integrációs folyamatnak Németország vált egyik fő haszonélvezőjévé, amennyiben a háború után elveszített szuverenitását a közös intézményeken keresztül tudta gyakorolni, érdekeit becsatornázni. Ez a folyamat a nyugat-német politikai elit gondolkodására erősen rányomta a bélyegét, a háború után a Szövetségi Köztársaságot vezető politikusgeneráció számára lényegében megkérdőjelezhetetlen premissza volt, hogy a német érdekérvényesítés csakis a közösségi intézményeken keresztül valósulhat meg. Az újraegyesülés sem hozott ebben a folyamatban változást, hiába lehetett arra számítani, hogy a tartózkodó német viselkedést, az önkorlátozás hagyományát fel fogja számolni. (*Loriaux, 1992*)

A hegemonia egyik feltétele ugyanakkor, hogy a hegemón hajlandó legyen bizonyos költségeket felvállalni, mivel abból közvetlenül vagy közvetetten haszna származhat. (*Benczes, 2017; 5. o.*) Az euróválság menedzselésének német részről egyik legszembeötlőbb sajátossága ugyanakkor az volt, hogy az ország lényegében kategorikusan elzárkózott attól, hogy ilyen jellegű megoldások napirendre kerüljenek.

Az euróválságban érintett államokon egyoldalúan a stabilitási kultúra hiányát kérte számon a német vezetés, amely ragaszkodott ahhoz is, hogy az Európai Unió alapszerződéseit nem szükséges módosítani, az adott keretek között, a no-bailout klauzulához ragaszkodva kell a válságot kezelni, és csak a szerződéseken kívül, kvázi ad hoc jelleggel és ideiglenesen felállított intézmények nyújthatnak pénzügyi segítséget a bajba jutott tagállamoknak. Németország tehát mindeddig elutasította a végső hitelező szerepének betöltését az eurózónában – hiába haszonélvezője, sőt legbefolyásosabb formálója a közös valutaövezet működéséért felelős intézményeknek. Ez hozzájárul ahhoz is, hogy a német gazdasági növekedés alapja hosszú évek óta az az exportorientált, jelentős külkereskedelmi többletet produkáló politika, amely az EU kiegyensúlyozott gazdasági működésének egyik legnagyobb akadálya. (*Kaelberer, 1995*) A déli periféria államai ebben a gazdasági struktúrában képtelenek érvényesülni, fizetési mérlegük tartósan deficitesek marad.

Ez átvezet a következő szemponthoz, amely szerint Németország nem csupán a végső hitelező, de a végső piac szerepét sem tölti be az EU-ban. A jelentős exporttöbbleten és viszonylag csekély beruházási rátán, ellenben erős megtakarítási hajlandóságon, fiskális fegyelmen alapuló neo-merkantilista német gazdaságpolitika tehertétel az európai gazdasági és kereskedelmi struktúrában. Minden jel szerint Németország ilyen szempontból nem gondolkodik egységes gazdasági térben, és bár a német akadémiai szféra reflektál erre a problémára, az

egymást követő német kormányok mindeddig adósak egy olyan programmal, amely hathatósan kezeli ezt a problémát.

A hivatkozott nemzetközi és a magyar szakirodalom (*Benczes, 2017, Kiss J. 2012*) Németország hegemon szerepének értékelése és megítélése kapcsán nagyjából egységes abban, hogy a kérdésre nem lehet egyértelmű és eldöntendő választ adni. Patterson és Crawford tanulmánya alapján vonakodó hegemonként azonosítja az országot, amely bár nyomasztó gazdasági fölényrel rendelkezik, és gazdaságpolitikai modelljének, az ordoliberalizmusnak („rajnai kapitalizmus”) bizonyos elveit a GMU intézményeibe „átplántálta”, a hegemon hatalmakra hagyományosan jellemző szerepek egy jelentős részét elutasítja.

Kevesebb szó esik ugyanakkor arról, hogy az Európai Unióban a hegemoniának egyáltalán milyen formája valósulhat meg, figyelembe véve a jelenlegi belső és külső politikai és gazdasági környezetet. Az EU-n belüli német szerep értékeléséhez véleményem szerint jobb támpontot ad, ha a német politikai és gazdasági folyamatok, a válságkezelésben játszott szerep, illetve Németország belső gazdasági kihívásainak elemzését követően összevetjük az integráció jelenleg megvalósult szintjét a hegemon stabilitás elméletével, és megvizsgáljuk, hogy a szuverenitásuk jelentős részéről lemondott tagállamok számára általában, és konkrétan Németország esetében egyáltalán milyen tér kínálkozhat az érdekérvényesítésre.

A kérdést azonban a hegemonia és a hegemon stabilitás fogalmának árnyalásával is meg lehet közelíteni. Ilyen újszerű megközelítést alkalmaz *Thomas Pedersen (2002)* a hegemon stabilitás és a regionális integrációk kapcsolatát vizsgálva. Kutatásait az európai integráció ihlette, de hangsúlyozza, hogy következtetései érvényesek lehetnek lényegében bármely regionális együttműködéssel kapcsolatban. Regionális integrációk esetén a hatalmi és biztonsági szempontok mellett az ideológiáknak és percepcióknak, szociokulturális kapcsolatoknak, gazdasági hagyományoknak jelentősebb szerep jut, mint a globális szerveződések esetén. Az ilyen együttműködések sokszor nem fognak át minden szakpolitikai területet, így elképzelhető, hogy főként gazdasági, vagy főként védelempolitikai területre terjednek ki az együttműködés a tagállamok között. Fő kérdés, hogy teremthet-e ilyen feltételek mellett egy, az adott régióban, adott területen (vagy területeken) relatív erőforrás-többlettel rendelkező nagyhatalom hegemon stabilitáson alapuló rendszert. Különösen komoly dilemma ez akkor, ha – mint az Európai Unió esetében – a vezető tagállamok között, bár van hatalmi aszimmetria, az erőviszonyok mégis viszonylag kiegyenlítettek, az államok között nincs

komoly fejlettségbeli különbség, és a korábbi időszakban az együttműködés dinamikáját külső tényezők határozták meg.

A Pedersen által ilyen esetekre felépített elmélet a kooperatív hegemonia elmélete. (Pedersen, 2002, 677. o.) Ha arra vagyunk kíváncsiak, kialakulhat-e kooperatív hegemonia egy adott régióban, mindenekelőtt a régió domináns nagyhatalmának érdekeit, céljait, és a mögöttük megbúvó ideológiát kell azonosítani. Kooperatív hegemonia megvalósulásának további feltételei, hogy ezek az érdekek és az ideológia legalább részben megosztható legyen a többi környező aktozzal, az állam egy csoportjában a hatalom aggregálható legyen, és az „érdekszférába” tartozó szereplők körében így képesek legyenek az érdekeltséget megteremteni az együttműködésre. Ezeknek a szereplőknek biztosítva kell látniuk, a hegemonia „hagyományos” elméleteiben megfogalmazott premisszáknak megfelelően, hogy stabilan biztosítják a domináns hatalmak a hozzáférést a közjóságokhoz.

Erre az esetre Loriaux hoz konkrét történelmi példát: a kooperáción keresztüli fokozatos hatalomszerzés és hatalom- kiterjesztés az NSZK 1945 után alkalmazott stratégiájának lényege volt, melynek során az ország úgy igyekezett minél több elemét visszanyerni elveszített szuverenitásának, hogy mindvégig az európai integráció zászlóvivője volt, és a közös európai intézmények felépítésében vállalt vezető szerepet. Hatalmát tehát becsatornázza a közös intézményekbe. (Loriaux, 1992)

A kooperatív és az unilaterális hegemonián alapuló nemzetközi rendszerek különböző előnyökkel és hátrányokkal rendelkeznek, és különböző kihívásokkal kell megküzdeniük. Az unilaterális hegemon cselekvési szabadsága nagy, ennek megfelelően a közvetlen és azonnali befolyásszerzés, a politikai akarat érvényesítésének lehetősége szintén tág. Ez azonban kiegyensúlyozó mechanizmusokat indíthat el, amelyek hatalmi rivalizáláshoz vezetnek, így egy idő után a hegemonián alapuló rendszer környezetében törvényszerűen instabilitás jelenik meg. Emellett a másik fő kockázat a potyautasság jelenségének elharapózása, amely hosszú távon kikezdheti az alapját a rendszernek.

Ezzel szemben a kooperatív hegemonián alapuló struktúrák általában lassabban épülnek fel, irányításuk azonban stabilabb, és legitimitásukat hosszabb ideig képesek megőrizni. A kooperatív hegemonián alapuló hatalmak befolyásukat rendszerint indirekt módon szerzik, és sokszor intézményeken keresztül gyakorolják, így a potyautasság kevésbé jelenik meg azokban az integrációs formákban, amelyek ilyen módon szerveződnek. A hatalommegosztásnak, az intézményi hatalomgyakorlásnak azonban számos hátránya is van. A politikai irányítás és a

célok megfogalmazása kevésbé direkt és egyértelmű, ezért kívülről sérülékenyebbnek hatnak a kooperatív hegemonián alapuló rendszerek. A politikai döntések kiérlelődése hosszabb, és gyakran sokféle érdekelt fél bevonását követeli meg. Az ilyen rendszerek hosszú távon képesek kiépülni, és csak abban az esetben, minden résztvevőjük elfogadja, hogy a késleltetett haszon fog érvényesülni, és jelentősebb járulékos költséggel jár a kiépülése. A kooperatív hegemonián alapuló rendszerek sikeréhez részben ugyanazon tényezőknek kell érvényesülni, amelyek az unilaterális hegemonia esetében is szükségesek. Az el nem köteleződés költségeinek magasnak kell lenni, a potyautasságot büntetni kell, a nagyhatalom gazdasági érdekeinek a rendszer szervező elvévé kell válni. Ugyanakkor olyan szabályok, alkotmányos garanciák kellene, amelyek a részvételt ösztönzik.

Összességében Németország Európai Unióban betöltött szerepének értékeléséhez a hegemon stabilitás elmélet többféle támpontot ad, ám főként azokat a megközelítéseket érdemes alkalmazni, amelyek reflektálnak arra, hogy egy hosszú ideje létező intézményrendszer keretei között bármilyen nagyhatalom, így Németország érdekérvényesítő képessége sok irányból behatárolt. Ebből következően a hegemonia feltételrendszere korlátozottan, egy-egy politikai területen, illetve részben megosztva, kettő vagy akár több hatalom által gyakorolva lehetséges. A Pedersen-féle kooperatív hegemonia az EU-hoz hasonló regionális integrációk leírásához megfelelő keretet adhat.

A kooperatív hegemonia modellje nem csak ahhoz ad támpontokat, hogy leírjuk, egyes regionális integrációkban – jelen esetben az Európai Unióban – hogy jelenik meg a hegemonia, hanem két további kérdés megválaszolásához is: a hegemon szerepre elvileg predesztinált nagyhatalmak hogyan tudják stabilizálni a regionális integrációkat, milyen viselkedés lehet kifizetődő, milyen stratégiai megfontolásokat érdemes követni?

A kooperatív, azaz megosztott felelősségvállaláson alapuló hegemon szerep értékelése kapcsán a következő kérdésekre kell kitérni Németország és az Európai Unió vonatkozásában.

A német-francia tandem felélesztésének, megújításának lehetőségei, és az EU-ból való brit kilépés hatása a Berlin-Párizs tengelyre kiemelt jelentőséggel bír.

Nagy-Britannia kilépésével és az Egyesült Államok stratégiai „visszahúzódnásával” Európából várható, hogy a védelmi, katonai kapacitások rendelkezésre állásában is átrendeződés következik be, ám a dolgot nem témája ennek bemutatása. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy ahhoz, hogy e tekintetben valódi változások induljanak el, a Németország európai és globális szerepével kapcsolatos német attitűdnek gyökeres változásokon kell keresztülmennie.

Hasonlóan fontos figyelembe venni Németország és az eurózóna „kisállamainak”, a Balti államoknak, Szlovákiának és a BENELUX államoknak a viszonyát, érdekezéseiket és érdekkülönbségeit, hiszen ezek az országok a német stabilitási kultúra legfőbb támogatói és megvalósítói az Unióban. A stabilitásvezérelt, ordoliberalis gazdaságpolitika jelentős hatást gyakorol az EU működésére, a sajátos német hatalom abban testesül meg, legyen szó akár az Európai Központi Bank működéséről, inflációs- és árfolyam-politikájáról, illetve a Gazdasági - és Monetáris Unió szerződéses alapjaiban foglaltokról. (Maastrichti Kritériumok, Stabilitási és Növekedési Paktum) Az ordoliberalizmus szerepe és érvényesülése – mind Németországon belül, a német gazdaságpolitikában, mind az Európa-politikában való megnyilvánulása – központi elem kell, hogy legyen Németország szerepének értékelésében.

Ordoliberalizmus és integráció: „Északi szentek és déli bűnösök?”³

Mind az egyes tagállamok Európai Unión belüli befolyásának, hatalmának és érdekérvényesítő képességének, mind a közös európai intézmények működésének elemzéséhez elengedhetetlen megvizsgálni, milyen értékrend, eszmerendszer mentén születnek a döntések és épülnek fel az egyes intézmények. Más szóval: milyen rendező elvek azonosíthatóak az Európai Unió, mint államközösség működése mögött? Az európai egységfolyamat során minden politikaterületen meghatározó, hogy a tagállamok, illetve a közösséghez csatlakozni szándékozó országok politikai, illetve jogrendszere, döntéshozatali hagyományai milyen mértékben hangolhatóak össze. A tágran értelmezett gazdaságpolitika területén ugyanakkor az értékek és ideológiák szisztematikus vizsgálata viszonylag későn indult el.

Az integráció folyamatát elindító vám- és kereskedelempolitikai egyezmények, majd a közös piac megteremtése, és az ezekhez kapcsolódó, döntően nyereség- és veszteségkalkuláción alapuló szemléletmód nagyrészt nélkülözte a normatív megközelítéseket. Ez a költség-haszon elemzéseken túl főként a külső, világgazdasági folyamatoknak az európai közösségre gyakorolt hatását középpontba állító felfogás egészen a monetáris együttműködés megindulásáig uralkodó volt. (*Matthijs – Mcnamara, 2015*) Az Európai Monetáris Unió (EMU) alapjainak lerakása, a Maastrichti Szerződés megkötése azonban válaszvonalnak tekinthető

³ A címben szereplő kifejezést Matthias Mattijs és Kathleen Mcnamara 2015-ben publikált „Az euróválság elméleti következményei: északi szentek, déli bűnösök, és az eurókötvények pusztulása” című tanulmányából kölcsönöztem. A cikk azoknak a leegyszerűsítő narratíváknak a gyökereivel és szakpolitikai következményeivel foglalkozik, amelyek a közbeszédben a görög adósságválság kapcsán elterjedtek.

annyiban is, hogy a korábbiaknál erősebben irányította a figyelmet a tagállamok (ekkoriban főként az NSZK és Franciaország) gazdaságpolitikájára, gazdasági rendszerük működésére.

A német gazdaságpolitikai modell középpontba kerülése szoros összefüggésben állt azzal az „alkuval” is, mely a bipoláris világrend felbomlását követően kijelölte az újraegyesült Németország helyét a transzatlanti hatalmi architektúrában. Eszerint a német egység létrejöttének feltételül szabta az európai közösség a német márka feladását egy közös európai valutáért, az egységesült Németországot azonnal beillesztve az ekkor már két évtizede tervezett monetáris unióba.⁴ Az EMU intézményrendszerének, mindenekelőtt az Európai Központi Bank működésének, illetve az árfolyam- és valuta átváltási mechanizmusnak a német mintára, illetve német gazdasági érdekeknek megfelelő kialakítása, mint a Kohl-kormány egyik feltétele, szintén a megállapodás részét képezte.

Az Európai Közösségek Európai Unióvá alakulása tehát hozta magával a máig zajló vitát arról, vajon „német”-e az európai gazdasági integráció, és a közös pénzzel együtt egy speciális gazdaságfilozófiai rendszert – az ordoliberalizmust – is kooptáltak-e a tagállamok?

Az ordoliberalis gazdaságpolitika gyökerei mélyre nyúlnak vissza a német történelemben, és a kialakulásuk szoros kapcsolatban áll a németajkú területeknek az angolszász országokétól (mindenekelőtt Nagy-Britanniáétól) eltérő fejlődési pályájával. A XIX. század második felében, 1871-ben létrejött német egységállamnak jelentős fejlődési hátrányt kellett leküzdeni brit és francia vetélytársaival szemben abban a korszakban, amikor a felgyorsult kapitalista fejlődés és imperializmus a nagyhatalmak között egyre kiélezettebb versengést eredményezett. Ennek a fejlődési hátránynak a problémájával a német tudományos elit részletesen foglalkozott már több évtizeddel az egységes Németország létrejöttét megelőzően is. (Kiemelendő Friedrich List és Wilhelm Röpke munkássága.) (*Mátyás, 2003, 108.o.*)

Fő megállapításuk szerint az angolszász, „*laissez-fair*” szabadpiaci gazdasági rendszer átvételével a német területek csak konzerválnák gazdasági hátrányukat Nagy-Britanniával szemben. Ennek okát a technológiai, fejlettségbeli lemaradásban jelölték meg: nem lenne

⁴ A közös európai valuta bevezetése, mint távlatos terv az 1970-ben megfogalmazott Werner-tervtől kezdve a napirenden volt. Ekkor a bretton woods-i pénzügyi rendszer átalakulása után az európai közösségek tagállamai egyre égetőbb szükségét érezték valutaárfolyamaik összehangolásának, egymáshoz közelítésének. A Maastrichti Szerződés megkötéséig előbb az ún. valutakígyó, majd az ECU mint elszámolási egység bevezetéséig jutott el a közösség. Az 1988-as Delors-terv már részletes menetrendet tartalmazott a közös valuta bevezetésének folyamatáról.

célszerű megjelenni a világpiacon rosszabb minőségű, kevésbé kelendő árukkal, és még kevésbé lenne kifizetődő az ekkor még számos kisebb államra tagolódó német területekre szabadon, vámok nélkül beengedni a brit termékeket. (Mátyás, 2003, 107.o) Az állami szabályozás és beavatkozás támogatása, amely ekkoriban főként a védővámok hasznának hangsúlyozását, bevezetésük szorgalmazását jelentette, tehát kezdetektől hangsúlyosan jelen volt, és megkülönböztette a német közgazdasági gondolkodást az angolszásztól.

Az egységes Németország létrejöttét követően rövidesen a kapitalista fejlődés élvonalába tudott felzárkózni. A bismarcki vezetés igyekezett a protekcionizmuson túl tudatos iparpolitikával, a stratégiai ágazatokban az állami tulajdon fenntartásával, illetve az ipari fejlődést közvetlenül segítő tudományos kutatások támogatásával elérni, hogy Németország – több fejlődési szakaszt átugorva – a korabeli világ gazdaság élvonalába zárkózhasson fel. Az állami beavatkozás másik jelentős területe a szociálpolitika volt. A népjóléti intézkedések (kevesbé emberbaráti, mint inkább gyakorlatias szempontok alapján), a társadalombiztosítás kezdetleges formáinak megteremtésével, a szociális és oktatási intézményekhez való viszonylag széleskörű hozzáférés biztosításával képesek voltak a társadalmi békét szavatolni. Így a XIX-XX. század fordulóján mind aktívabb szocialista mozgalmak nem tudták a meglévő társadalmi kereteket szétfeszíteni.

Az állam, mint szabályozó, piaci kudarcokat kompenzáló, illetve tulajdonos szerepe tehát az ordoliberalis modell lényeges eleme, amely a történelmi tapasztalatok által folyamatosan formálódott, míg a XX. század közepére kiforrott eszmerendszerré vált. A piac, az állam és a társadalom működésének együttes elemzése, az egyes társadalmi alrendszerek szerves összekapcsolása korán egyfajta „harmadik út” szerepre predesztinálta a német közgazdasági iskolát a neoklasszikus, illetve marxista irányzatok mellett.

A XIX. századi előzmények után a XX. század első fele bővelkedett olyan történelmi eseményekben, amelyek alapjaiban határozták meg az ordoliberalis modell 1945 utáni formáját. A modell ma ismert sajátosságai részben a két világháború sokkjából, és ennek nyomán a nemzetközi gazdasági és politikai rendszerben beállt változásokból, a rövid életű Weimari Köztársaság kudarcából, és a második világháború lezárását követően a győztes Szövetséges hatalmak által az NSZK-nak előírt gazdaságpolitikából erednek.

A gazdasági dirigizmust és a *laissez-faire*t egyaránt elutasító gazdaságpolitikai iskola képviselői a két világháború közötti időszakban az akadémiai közegbe szorultak vissza, majd a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően kezdetektől az egyik legfontosabb, illegálisban működő csoportosulássá, szellemi erőközponttá váltak. A Freiburgi Kör néven elhíresült, a

névadó egyetemhez szorosan kötődő tudományos műhely rendkívül heterogén összetételű volt, tagjai között nem csupán közgazdászok, hanem jogászok és történészek is helyet foglaltak. Meggyőződésük szerint munkájuk nem a szűken értelmezett gazdaságpolitikára fókuszált, hanem egy átfogó alkotmányos, társadalmi, politikai és gazdasági rendszer kidolgozását tűzték ki célul. Gondolkodásukat egyaránt formálta a keresztény etika, a végigélt történelmi tapasztalatok, a közgazdaságtan és a jogelmélet. (*Blumenber-Lampe, 1973*)

Az első világháborút követő társadalmi és gazdasági összeomlás, az életszínvonal drasztikus romlása és a tömeges munkanélküliség továbbra is az érdeklődés középpontjában tartotta a szociális ügyeket. A Weimari Köztársaság fennállása alatt lényegében mindvégig a tömeges munkanélküliség (amelyet 1929-es nagy válság csak súlyosbított) és a hiperinfláció váltakozó terhét nyögte. A freiburgi iskola képviselői között ennek nyomán egyfajta törésvonal is kialakult, mert bár a társadalmi és tulajdonviszonyok radikális átalakítását senki nem kívánta, a katolikus és protestáns háttérű tudósok eltérően ítélték meg, hogy az államnak milyen területeken mennyire, és milyen módszerekkel célszerű tenni a szegénység felszámolásáért. A katolikus megközelítés bőkezűbb és kiterjedtebb beavatkozást szorgalmazott, míg a protestáns elsősorban a gazdasági struktúrák átformálását és a közvetett, az „önsegély” elvének jobban megfelelő módszereket. (*Hien – Joerges, 2018; 2. o.*)

A szociális krízis mellett az érdeklődés homlokterében állt a német nagyvállalati szektor helyzete is. A Német Császárság korában, majd az első világháború alatt a hadigépezet kiszolgálásában főszerepet játszó ipari trösztök termelőkapacitásainak leépítése a háborút lezáró békeszerződés egyik kulcseleme volt, de a hatalmas összegű jóvátétel, a termelőkapacítások leépítésének a kötelezettsége a német nagyvállalati szektort tönkretette.

A kiterjedt, sokszor monopolhelyzetben lévő trösztök piactorzító működésének veszélyei ekkor már világosak voltak, ugyanakkor ebben a tekintetben a nemzetiszocialista hatalomátvétel sem jelentett változást. 1933 után a náci párt vezetése a keynesiánus alapú, állami beruházásokra építő gazdaságpolitika mellett a német üzleti elit kegyeit is igyekezett biztosítani, amelynek egyik hatékony eszköze volt egy koncentrált, néhány mamutvállalatból és megbízható vezetőkből álló vállalati struktúra megteremtése, amelyet ismét a hadigépezet szolgálatába lehetett állítani.

A hiperinfláció, a monopoljellegű piaci struktúrák, a szociális kilátástalanság, és ennek nyomán a második világháborút követő ismételt összeomlás mint belső tényezők határozták meg a nyugatnémet politikai vezetés által követett gazdaságpolitikát. Ehhez járultak hozzá

külső tényezőként azok a szempontok és feltételek, amelyeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság írt elő többek között az új valuta, a márka stabilitásával, illetve a termelési szektor decentralizációjával kapcsolatban. A fegyelmezett pénzügypolitika, a szigorú inflációs célkövető monetáris politika, az ösztönző jellegű szociálpolitika következetes versenyszabályozással, és a középvállalkozói szektor (Mittelstand) támogatása együttesen fémjelezték a bonni köztársaság politikáját. A kezdetben a két kereszténydemokrata „testvérpárt”, a CDU és a CSU által képviselt alapelveket az ún. bad godesbergi fordulatot követően a Szociáldemokrata Párt is magáévá tette magasabb újraelosztási rátákkal és kiterjedtebb jóléti intézkedésekkel.⁵

Az ordoliberalizmus, mint európai modell: elméleti dilemmák

Amennyiben az egyes kapitalizmusmodellek⁶ csoportosításának alapjául a megtermelt javak állami újraelosztásának mértékét vesszük, a német szociális piacgazdasági modell felfogható a skandináv jóléti állam és az angolszász „*lassaize fair*” megközelítés között egyfajta középútnak. Az ordomodell fő ismérvei ugyanakkor nem kizárólag a jövedelem-újraelosztás mértékében ragadhatóak meg, amely egyébként is természetszerűen folyamatosan változott az elmúlt évtizedekben. A sarokpontok sokkal inkább a gazdaság struktúrájában, a gazdasági szereplők között kialakított viszonyrendszerben és a monetáris politikában, illetve a szociális- és oktatási rendszer szervezési elveiben keresendőek, kiegészülve a szigorú és prudens fiskális politikához való ragaszkodással.⁷

⁵ A bad godesbergi fordulat néven elhíresült az esemény során a Német Szociáldemokrata Párt hivatalosan is szakított a marxista ideológiával a párt 1959-ben megrendezett kongresszusán, és az ún. demokratikus szocializmus programját tűzte zászlajára. Ezt követően a párt gazdaságpolitikájában elfogadta és érvényesítette a szociális piacgazdaság alapelveit.

⁶ A kapitalizmusmodellek témájának széleskörű irodalma van, amelynek részletes bemutatása meghaladja dolgozatom témáját és terjedelmét. A német modell jellemzőit is bemutatja például Hall, Gingerich (2009), magyarul átfogó mű a szociális piacgazdaság modelljéről Hasse, Schneider, Weigelt (2007)

⁷ Az ezeket szabályozó alapelvek igen erősen gyökereznek a német történelmi tapasztalatokban és az ezekhez kapcsolódó társadalmi reflexekben. Egyaránt formálták a Weimari Köztársaság összeomlása mögött meghúzódó okok (a hiperinfláció veszélye, monopolpozícióba kerülő, korporatív módon kontrollálható nagyvállalati szektor), illetve annak 1945 utáni, az NSZK által megvalósított gazdasági csodában tükröződő sikere. Mint arra Francis Fukuyama is utal *Bizalom* című könyvében (1997): a világ különféle nemzetgazdasági modelljeit tanulmányozva szembeötlő annak jelentősége, hogy azok sikerességét vagy éppen kudarcait nem lehet kizárólagosan a neoklasszikus közgazdaságtan vizsgálódási körébe tartozó fogalmakkal magyarázni. Az érdekeken és racionális választásokon túlmutató „irracionális” értékek, elvek, hagyományok folyamatosan visszatükröződnek az intézményi struktúrán, annak működtetésén és a gazdasági tevékenység szervezési módszerein is.

A gazdasági szereplők közötti viszonyrendszer szabályozása kapcsán kiemelten kell említenünk a versenypolitika szerepét, és a sajátos érdekegyeztetési politika, a *Mitbestimmung* intézményét. A megfelelő versenypolitika a piacgazdaság alapvető céljának teljesüléséért felel, ez pedig a fogyasztói igények, a kereslet optimális kielégítése, a piaci szereplők folyamatos innovációs készségének fenntartásával és monopolizálódás elleni harccal. A német *Mittelstand*, azaz a kis- és középvállalati szektor stabilitása és versenyképessége nagymértékben a versenypolitikai szabályozók következetes érvényesítésének köszönheti pozícióját. A *Mitbestimmung*, azaz a szociális partnerség fenntartása felel a sok esetben széttartó érdekekkel rendelkező társadalmi és gazdasági csoportok produktív érdekegyeztetésért. A monetáris politika – a szigorú pénzmennyiség szabályozáson keresztül – mereven és kizárólag az árstabilitásra koncentrál. A fiskális fegyelem és átláthatóság szintén fontos, alapvető gazdaságpolitikai szempontnak tekinthető. Meg kell jegyeznünk, hogy a német politikai elit a keynesiánus típusú gazdaságélénkítéssel, a költségvetési expanzió lehetséges pozitív hozadékaival szemben mindig szkeptikusabbnak mutatkozott. A 2000-es évek elején a Schröder-kormány által bevezetett versenyképesség-növelést célzó szociális reformok sikere pedig végképp megerősítette a német elit azon meggyőződését, hogy valódi sikert kizárólag a „jó sváb háziasszony” pénzügyi moráljával – „addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér” – lehet elérni. (*Antalóczy-Naszádó, 2015; 5-6. o.*)

A szuverén adósságválság háttérének elemzése, és a válságkezelés módja kapcsán rendre felmerülő szempont, hogy mind a válság háttérében, mind a konfliktusokkal terhelt válságkezelési folyamat során valójában nem összebékíthető gazdaságpolitikai iskolák küzdelme állt. Különösen a görög adósságválság kapcsán erősödött fel ez az interpretáció, amely gyorsan egyfajta morális töltetet is kapott, „bűnösökre” és „áldozatokra”, „felelős” és „felelőtlen” szereplőkre osztva a válságban érintett szereplőket. Ez a moralizáló narratíva a napi sajtóban, sőt a bulvársajtóban is gyorsan elterjedt, könnyű és egyszerű magyarázatot kínálva az eurózóna gazdasági vergődésére, lényegében nemzetkarakterológiai sajátosságokkal magyarázva a válságot.⁸ A vita mélyén a német gazdaságpolitika, vagy még inkább gazdaságfilozófia megítélése, interpretálása állt, attól kezdve, hogy világossá vált: az eurózóna

⁸ Ennek emlékeztető példája volt, hogy görög bulvárlapok több ízben náci egyenruhában ábrázolták Angela Merkel német kancellárt a címlapokon. A „másik” oldalról a német bulvársajtó sem maradt adós, és szarkasztikus publicisztikák sorában, karikatúrákkal illusztrálva élcelődött a „lusta” görögökön.

intézményrendszerén kívül, ad hoc jellegű megállapodásokkal kell kezelni a válságot, az erre a célra felállt ún. Trojka-n belül pedig Németország szerepe kiemelkedő lesz.

A tudományos közösségben ugyanakkor komoly vita zajlik arról, hogy mennyiben lehet az ordoliberalis modellel összefüggésbe hozni egyrészt a válságkezelés módját, másrészt a Gazdasági és Monetáris Unió felépítését, működését, működési hiátusait. *Matthias Matthijs és Kathleen Mcnamara* a szuverén adósságválságot elemző tanulmányában (*Matthijs-Mcnamara, 2015*) a konstruktivista, diskurzuselméleti megközelítést realista elemekkel társítva arra a következtetésre jutottak, hogy a válságkezelés módját valóban döntően az „északi szentek és déli bűnösök” narratíva határozta meg. Ez pedig az eurózónán belüli német gazdasági, és ebből fakadóan hatalmi túlsúly következménye. A válságkezelésnek egyéb módzatai is elvileg működőképesek lehettek volna – például a pénzügyi kockázatközösség kialakítása a közös eurókötvények kibocsátásával – az az értelmezési keret azonban, amely dominánssá vált, hathatósan akadályozta, hogy érdemben foglalkozni lehessen ezekkel az alternatívákkal. Az, hogy a görög válság kezelése, és az összeomlásban érintett többi tagállam kapcsán szinte kizárólag a megszorítások mértékéről lehetett alkudozni, bizonyítja az ordoliberalis, illetve neoliberalis szemlélet dominanciáját a folyamatban. A szerzőpáros a válság tartós, konszenzuális kezelése szempontjából ezt a kimenetelt egyértelműen károsnak tartja.

Az euróválság kapcsán átfogóbb, rendszerszintű megközelítésben vizsgálja az ordoliberalizmus európai integrációra gyakorolt, illetve a válságkezelésben megnyilvánuló hatását a Josef Hien – Christian Joerges szerzőpáros. (*Hien – Joerges, 2018*) Elemzésükben hangsúlyozzák, hogy az ordoliberalizmus egy átfogó gazdasági és politikai rend, amelyben a stabil, kiterjedt jogi szabályozásnak, a részletesen kimunkált jogszabályoknak főszerepe van. Ebből következően az ad hoc politikai döntéseknek és kísérleteknek jóval korlátozottabb szerep jut, az „intézmények irányítanak”. Ha a válságkezelés ordoliberalis alapon történt volna, akkor egy felkészült intézményrendszer által foganatosított jogi automatizmusok kezelték volna a válságot – ennek azonban épp az ellenkezője történt.

Felfogásuk szerint mivel jóval többről van szó, mint a kapitalizmus egy válfajáról, amelyet meghatározott újraelosztási és pénzügypolitikai elvek jellemeznek, ezért irreális feltételezés, hogy a tagállami konszenzusok által formált európai intézményi struktúrát egyoldalúan dominálhatná. Az ordoliberalizmus mindenekelőtt egy elméleti-jogi konstrukció, amely a gyakorlatban megvalósulni csak az NSZK-ban tudott, és ott is csupán jelentős, a napi pártpolitika diktálta kompromisszumokkal.

A rendszerszintű megközelítések másik csoportjába a keynesiánus és újbaloldali gyökerű értelmezések tartoznak. E megközelítések szerint az euróválság legalább részben a Gazdasági és Monetáris Unió intézményi működésének a következménye. A válságban érintett államok fiskális politikája, a korrupció, a válságot mélyítő országspecifikus okok (mint például a Spanyolországban fújódott ingatlanbuborék, illetve az olasz bankrendszer helyzete) ugyan lényegesek, de teljes körű magyarázatot nem kínálnak az eurózóna válságára.

Ezeknek az elméleteknek a központi állítása, hogy a válság nem 2008-ban, és nem is 2010-ben kezdődött: a centrum-periféria viszonyok megszilárdulása és ehhez kötődően egy válság kirobbanása a GMU alapjainak lefektetésétől kezdve kódolva volt a rendszerben. A piacgazdaság német modelljének európai szemszögből lényeges sajátosságait önmagukban nem a sajátos jogrend, az ösztönző szociális felzárkóztatás és a fiskális prudencia jelentik. Ezek az elvek oly módon manifesztálódtak a már az Európai Unióról szóló szerződésben, és a maastrichti kritériumokban is, (inflációs cél, árfolyammachanizmus kialakítása, adósság – és hiánycélok), amelyek az erősen exportorientált német gazdaság igényeire lettek szabva, figyelmen kívül hagyva a közösséghez később csatlakozó országok fejlődési pályáját. Ezek az elméletek a GMU reformját és a növekedésösztönző, kockázatterítő politika megvalósítását (vagyis a német dominancia megtörését) az eurózóna megóvása alapvető feltételének tartják. *(Bibow, 2017; Dullien-Guérot, 2012)*

A fentiekből látható, hogy az ordoliberalizmus európai integrációban játszott szerepéről zajló vita alapja mindenekelőtt a szemantikai, definíciós konszenzus hiánya, túl azon, hogy az egyes szakpolitikai megközelítések normatív megítélésében sincsen megegyezés. A modell a német gazdaságtörténetben mélyen gyökerezik, és számos sajátossága speciális német történelmi tapasztalatok eredménye. A GMU politikai konszenzus eredménye, amelyben a német-francia kompromisszumoknak kiemelt jelentősége van.

A modell összetettsége és multidiszciplináris jellege négy, jól elkülöníthető területen okoz vitákat: mennyiben azonosítható az ordoliberalizmus a német szociális piacgazdasággal, és van-e veszélye annak, ha szinonimaként használjuk ezeket a kifejezéseket? Ehhez kapcsolódóan merül fel a következő kérdés: van-e jelentősége annak, hogy az ordoliberalizmus, mint elmélet összes sajátossága, köztük kiemelkedően az „intézmények kormányzásának” elve nem valósul meg a GMU működésében? Az ordoliberalizmus dominanciáját kellően alátámasztja-e a Maastrichti Szerződés és kiegészítéseinek tartalma, vagy Matthijs nyomán akár pusztán egy speciális diszkurzív közeg kialakulása? Végül pedig: a német gazdaság

közelmúltbeli sikerei, kudarcai és kihívásai – különös tekintettel a 2008-as válság hatásaira – mennyiben vezethetőek vissza a piacgazdaság e speciális modelljére? A dolgozat következő fejezetében ez utóbbira keresem a választ.

Németország és a 2008-as gazdasági válság

A válság előzményei és a válságkezelés „anatómiája”

Történeti kitekintés: Az újraegyesülés kihívásai és az ordoliberalizmus válsága⁹

A hidegháború vége, a Vasfüggöny leomlása és az 1989-1990-ben elinduló gyökeres változások az európai és a világpolitikában Németország belső és külső politikai és gazdasági viszonyait is alapjaiban változtatták meg. A két Németország újraegyesülése megteremtette a lehetőségét annak, hogy az ország fokozatosan egy hagyományos értelemben vett európai és globális befolyással bíró nagyhatalommá váljon. Az újraegyesülést követően az egykori kelet-német tartományok felzárkóztatásának nehézségeivel azonban megközelítőleg másfél évtizeden keresztül küzdött az „új” Németország. Ez az időszak a befelé fordulás korszaka volt, amely súlyos, politikai konfliktusokkal is tarkított kihívások sorát hozta magával a költségvetési újraelosztás, a fejlesztéspolitika, a privatizáció területén. Az országnak csekély erőforrása maradt arra, hogy az európai politika, az európai integráció területén alapvető változásokat kezdeményezzen, vagy akár újra meghatározza önmagát, mint megváltozott pozíciójú stratégiai szereplőt. A szocializmus kelet-németországi örökségének felszámolása mellett az NSZK gazdasági életében is számos, a korábbi évtizedekből örökölt és új kihívással is szembe kellett nézni.

Út a piacgazdaságba az NDK-ban: a gazdasági átmenet kihívásai az újraegyesülést követően

A második világháború lezárásával szovjet befolyási övezetbe került keletnémet tartományok fejlődési útja alapvetően változott meg a szocialista tervgazdálkodás

⁹ A fejezet a Külgazdaság c. folyóirat 2015. évi 59. évfolyamának 7-8. számában közzét, „Quo vadis, rajnai kapitalizmus? A német szociális piacgazdaság modelljének jövője” c. tanulmány, ill. a 2012-ben megvédett „A rajnai kapitalizmus jövője a gazdasági válság tükrében” c. szakdolgozat „Válságkezelés és kilábalás” c. fejezetének átdolgozásával és felhasználásával készült.

bevezetésével. A Német Demokratikus Köztársaság fokozatosan hermetikusan elszeparálódott az ország nyugati részétől, és gazdasági, kereskedelmi kapcsolatai is leépültek az NSZK -val.

A háborús jóvátétel részeként a Szovjetunió a megmaradt termelőkapacitások jelentős részét leszerelte és elhurcolta az NDK területéről, ami a gazdasági talpraállást jelentősen megnehezítette, és ugyanekkor – a Keleti Blokk többi államához hasonlóan szovjet felügyelettel – megkezdődött a totális államosítás folyamata is a gazdaságban. Az ország mindezek következtében mind a gazdasági növekedés, innováció, mind a megtermelt javak optimális újraelosztása tekintetében jelentősen elmaradt nyugati szomszédjától. Lényeges kiemelni, hogy – ellentétben például Magyarországgal – az NDK-ban a diktatúra radikálisabban elnyomó természete miatt számottevő kísérlet nem valósulhatott meg a „vegyes gazdálkodással” kapcsolatban, nem alakultak ki „kapitalista szigetek” és háztáji gazdálkodás sem.

Az állami tulajdon és a "Politbüro" által irányított központi tervezés kizárólagosságára épülő gazdaságban a gazdasági szereplők közötti kapcsolatokat teljesen más sajátosságok jellemezték, mint az NSZK "demokratikus korporatizmusra" illetve szociális partnerségre épülő rendszerében. A vállalatok, illetve a munkavállalók szabad társulásai, érdekvédelmi szervezetei, az egyenrangúságra épülő tárgyalások és megállapodások rendszere helyett hierarchikus viszony alakult ki, amelyben a termelés rendszerét és a vállalatok működését politikai diktátumok határozták meg. (*Koch, 1998*)

A két országrész egyesítésének fő kihívásai tehát egyfelől a kizárólagos állami tulajdont megszüntető privatizáció, illetve a szociális piacgazdaság működési feltételeinek megteremtése voltak. A gazdasági átmenet nehézségei, illetve a keleti tartományok gazdasági felzárkóztatásának terhe az 1990-es évek végéig Németország fő kihívása maradt. Ez az ország gazdasági teljesítményének visszaesésével is együtt járt. A gazdasági egyesítés első lépéseiként 1990-ben megalakult először a Német Gazdasági, Szociális és Pénzügyi Unió, majd az ún. Treuhandanstalt. Utóbbi hatóság feladata volt a privatizáció folyamatának irányítása és felügyelete. A magánosítás fő koncepciója szerint a korábban államosított, "népi tulajdonba vett" javakat, vállalatokat ("Volkseigene Betriebe") ahol lehetett, eredeti tulajdonosuknak kellett visszajuttatni. 1990 és 1994 között mintegy 13 000 vállalat került vissza magántulajdonba, ez pedig több, mint 4 millió munkavállalót érintett. (*Tribe, 1992*)

A gazdasági átmenet során, alapvetően három vállalatípust lehetett megkülönböztetni a keletnémet piacon. Az első kategóriába azok tartoznak, amelyek úttörőként, zömmel az NSZK

vagy az európai közösség jelentős anyagi támogatásával jelentek meg, közvetlenül az átmenet után. A második típus olyan vállalatokat foglal magában, amelyek zömmel kis - és közepes vállalkozásként főként a helyi piacra termeltek, és sok közülük valamely nyugati cég tulajdonába került, mivel problémái adódtak az átmenet okozta nehézségek áthidalásával. A harmadik kategóriába azon vállalkozások tartoznak, amelyek valamely specifikus "niche" területen működtek, és meg tudták őrizni piaci pozícióikat is. (Tribe, 1992) A cégek száma radikálisan megnőtt 1991 és 1995 között: 178 000-ről 353 000-re csak az ipari és szolgáltató szektorban. (Koch, 1998)

A gazdasági átmenet, és főleg a privatizáció természetesen súlyos versenyképességi, szociális és a termelékenységet érintő nehézségekkel és visszaélésekkel is együtt járt, amelyek több ízben sötét színben tüntették fel a folyamat lebonyolítóit, a Treuhandanstalt alkalmazottait is. A rendszerváltás gazdasági menetrendjének kidolgozása során az a döntés született, hogy biztosítják a keletnémet márka egy az egy arányú átváltását a nyugatnémetre, a radikális valutaleértékelést pedig igyekeznek elkerülni. Ennek mindenekelőtt politikai okai voltak: egy jelentősebb valutaleértékelés rövidtávon mindenképpen szociális válságot, tömeges elégedetlenséget és növekvő munkanélküliséget okozott volna, ez pedig könnyen az újraegyesítés ellen fordíthatna volna az egykori NDK lakosságát. Természetesen a keleti tartományok gazdaságának termelékenysége, fejlettsége messze alulmúlta az NSZK-ét, a túlértékelt valuta pedig súlyosan hátráltatta a fejlődés megindulását.

A Keleti Újjépítés („Aufbau Ost”) programja a 2000-es évek elejéig a német belpolitika fókuszában maradt, és napjainkig sem zárult le, a szövetségi tartományok közötti transzferek, a regionális fejlődésbeli egyenlőtlenségek mérséklése továbbra is fontos célkitűzés. Az eredeti tervek szerint mindaddig fenn akarták tartani a felzárkóztatási transzferek rendszerét, amíg a keleti tartományok egy főre eső GDP-je el nem éri a nyugati átlagának legalább 70%-át. Ez a becslések szerint az ezredfordulóra megvalósult, ám már 1995-ben a célra létrehozott alapot („Fonds Deutsche Einheit”) felváltotta egy általánosabb, a regionális egyenlőtlenségek mérséklését minden régióban célzó pénzügyi eszköz (Solidarpakt).

Az 1990-es évek közepére a korábban a nyugatnémet gazdasági csoda „motorjával” szolgáló szociális piacgazdaság modellje is mély strukturális válságba süllyedt. Az ordoliberalis modell kimerülésének számos oka volt, amelyek között az elhibázott gazdaságpolitika, a szociális ellátórendszer, különösen a nyugdíjrendszer fenntarthatatlanná válása, illetve az újraegyesüléshez kapcsolódó transzformációs válság is kiemelt szerepet játszott. Emellett a

kedvezőtlen világtrendeknek és eseményeknek – mint például az 1973-as, majd 1979-es olajválságnak – további súlyosbító szerepe volt, amely a monetáris politika és az energiagazdálkodás területén jelentkezett.

Ami a gazdaságpolitikát illeti, Németország az 1960-as évek második felétől lassan, majd a szociáldemokraták 1969-es, immár nem a CDU-val nagykoalícióban induló kormányzását követően radikálisabban távolodott el a szociális piacgazdaság hagyományos elveitől, és a korabeli európai trendekhez igazodva megkezdődött egy mind jobban túlburjánzó jóléti állam kiépítése. Ez a folyamat megközelítően harminc évig visszafordíthatatlannak bizonyult.

Németország igen súlyos árat fizetett azért, hogy a 60-as évek közepére időlegesen lelassuló növekedésért „megbüntette” a regnáló kereszténydemokratákat, és a mindenáron való konjunktúraszabályozást erőltető, a német gazdaságirányítás alapjaitól elvi és intézményi szinten is elforduló politika megvalósításába helyezte bizalmát.

A szociálpolitika területén fokozatosan háttérbe szorult a „*Hilfe zur Selbsthilfe*” szigorú elve, amely ördögi körhöz vezetett. Az 1970-es évektől rohamléptekkel növekvő munkanélküliség, és az ebből következően növekvő munkanélküli segélyek súlyos megterhelést jelentettek a költségvetésnek és a társadalombiztosítási rendszernek. A segélyek növelése ráadásul nem növelte a munkába állási kedvet sem, a sokféle jogcímen hozzáférhető és bőkezű szociális transzferek a versenyképesség ellenében hatottak, s így a munkahelyek számának bővülése sem vált lehetővé. (Veress, 2004)

A fiskális expanzió és az állami növekedésélénkítő programok szintén a költségvetési deficit és az államadósság meredek növekedéséhez vezettek, ráadásul a konjunktúraélénkítő programok csak ritkán bizonyultak sikeresnek, a növekedés megtorpanása viszont csak fokozta a deficit és államadósság jelentette kihívást. Ehhez adódtak a súlyos inflációs kilengések, amelyek már a német gazdaságpolitika „szent tehenét” kérdőjelezték meg.

A szociális partnerség intézményébe¹⁰ is történtek mesterséges külső beavatkozások, elsőként a Konzentrierte Aktion, amely a bérmegállapodások rendszerébe az állami szereplőket is bevonta. És bár ez csupán egy rövid epizód volt, a szociáldemokrata kormányok alatt a

¹⁰ A szociális partnerség („Soziale Partnerschaft”) a német ordoliberalis hagyomány egyik legjelentősebb vívmánya. A kifejezés azt a folyamatot jelöli, melynek során a munkaadói, munkavállalói és (esetenként, ha szükséges) a tartományi vagy a szövetségi kormány képviselői széleskörű egyeztetéseket folytatnak lényegében bármilyen, feleket érintő szociális, munkaügyi, adózási kérdésről. A szociális partnerség bevezetése a munkavállalóknak befolyást engedett a vállalati döntések meghozatala során, ugyanakkor épp ezért hatékonyan mérsékelte a felek közötti esetleges feszültségeket, elkerülendő a sztrájkokat.

szakszervezetek magatartása is sokat veszített a háromoldalú érdekegyeztetési, jelentős participációs hagyományokkal bíró rendszer által eredendően feltételezett felelősségből és önmérsékletből (*Dombi, 2009*) 1983-tól Helmut Kohl kancellársága alatt megkísérelték helyreállítani a szociális piacgazdaság „hagyományosnak” tekinthető irányát a piaci befolyás élénkítésével, de összességében a szükséges reformok elmaradtak, az állami újraelosztás továbbra is magas maradt. (*Antalóczy 2010*)

Az Agenda 2010 reformcsomag és következményei

A német gazdaság strukturális megreformálásának és stabilizálásának feladata az 1998-ban hatalomra kerülő szociáldemokrata Gerhard Schröder kormányára maradt. A kormányzatot inkább a kényszer, mint a határozott és elkötelezett reformszándék vitte rá a szükséges lépések megtételére. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy Schröder kancellársága első szakaszában még teljesen más jellegű, következetesen szociáldemokrata gazdaságpolitikát folytatott, amely a 90-es évek végének világgazdasági konjunktúrájában rövid ideig még fenntarthatónak bizonyult. (*Scharnagel, 2005*) A konjunktúrának azonban vége szakadt 2002-re, a mélyben megbúvó válságtünetek ismét erősebben éreztették hatásukat, s világossá vált, hogy a komoly liberalizációs intézkedések nélkül a német versenyképesség nem helyreállítható.

A Gerhard Schröder által a Bundestag előtt 2003-ben meghirdetett Agenda 2010 reformcsomag egyes elemeinek kidolgozására külön bizottságot (*Kommission für moderne Dienstleistungen und Arbeitsmarkt*) hoztak létre Peter Hartz üzletember vezetésével, így a végrehajtandó intézkedések összefoglalóan „Hartz-reformok” néven váltak ismertté.

A reformok bevezetésére négy szakaszban került sor. A munkaerőpiaci rugalmasság helyreállítása illetve a társadalombiztosítási rendszer átalakítása volt az intézkedéscsomag elsődleges célja. A 2003 januárjában hatályba lépő Hartz I.-II. törvény radikális munkaerőpiaci liberalizálási lépéseket tartalmazott, s rendelkezett többek között a munkanélküli segély csökkentéséről, illetve arról, hogy a munkakereső a felajánlott munkát a segély teljes összegének elvesztése fejében utasíthatta csak vissza. További pontok a munkaidő meghosszabbításáról, és a kötelező továbbképzési programokban való részvételről, illetve munkaügyi központok felállításáról rendelkeztek. Végül pedig a szürke- és feketegazdaság elleni küzdelemről is szerepelt a kitűzött célok között. (www.hartz1.ii.iii.iv.de) A 2004-ben, illetve 2005-ben hatályba lépő harmadik és negyedik Hartz-törvény a szociális ellátás és társadalombiztosítás területén tartalmazott igen kemény megszorításokat. Egyebek mellett

összevonták a szociális-és munkanélküli segélyt, bevezették a”jogok és kötelezettségek elvét” („fordern und fördern) a segélyre jogosultság megállapításánál, emellett a részmunkaidős és rugalmas munkaidejű foglalkoztatást támogatásáról szóló passzus is belekerült a csomagba. (www.hartzi.ii.iii.iv.de)

Az Agenda 2010 program bevezetése rendkívüli társadalmi ellenállással találkozott. A Szociáldemokrata Párt, s személyesen Schröder is igen kemény árat fizetett érte: a legnagyobb német szakszervezeti szövetség kihátrált a párt mögül, hagyományos szavazóbázisuk jelentős részét elvesztették, a 2005-ös választásokon való rossz szereplésük pedig nagykoalícióba kényszerítette őket a keresztény pártokkal. (Kiss J. 2011) A reformok szociális következményei eleinte drámainak bizonyultak, a társadalmi kohézió megbomlott és súlyos elégedetlenségi hullám söpört végig az országon. A későbbi években a pártot centrista, ám a hagyományos baloldali értékektől mindinkább kiüresített pozíciója ideális koalíciós partnerré tette Angela Merkel kormányaiban, a magára hagyott szavazóbázis azonban napjainkra részben a radikális jobboldalon, részben a Zöldpártban lelt otthonra, elhúzódó válságot, lényegében folyamatosan csökkentő népszerűséget és választási vereségeket hozva a szociáldemokratáknak. Mindez annak ellenére így van, hogy Schröder leköszönése óta lényegében az SPD minden vezetője – kiemelendő Martin Schulz – baloldali fordulatot igyekezett végrehajtani, és az elveszített szavazókat visszaszerezni.

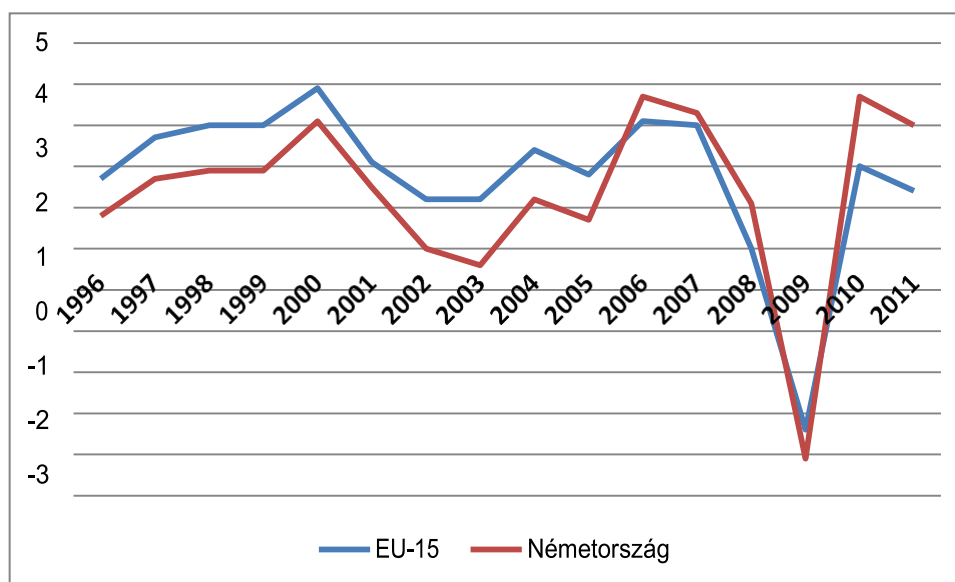
Bár az Agenda 2010 rövid távú következménye valóban a társadalmi különbségek drámai növekedése volt és a reformok pozitív hatásai a tervezettnél később kezdtek érvényesülni, a program végrehajtása döntő szerepet játszott annak a stabil makrogazdasági alapnak a megteremtésében, amely Németországot jellemezte a válság begyűrűzését megelőzően. Az alábbiakban röviden bemutatom, hogy mely gazdasági területeken hogyan érvényesültek hatásai a reformcsomagnak.

Mint azt az 1. ábra is szemlélteti, a német GDP adatain megközelítően a reformok bevezetése után két évvel tükröződik először azok pozitív hatása. A gazdasági növekedés látványos megindulása alighanem a legfontosabb indikátora annak, hogy az Agenda 2010 végül sikeresnek tekinthető, a német versenyképességet és termelékenységet fokozó hatással bírt. 2006 és 2008 között a német GDP növekedése már meghaladta az eurózóna átlagos növekedési ütemét, de az igazi fordulat a válságból való kilábaláskor mutatkozott meg, 2010-ben és 2011-ben, a szuverén adósságválság kitörésekor a német növekedési ütem közel kétszerese volt az

euróövezeti GDP gyarapodásnak. (A 2009-es nagy zuhanást a német gazdaság erős exportérzékenysége okozta.)¹¹

1. ábra

A GDP növekedése Németországban és az eurózónában 1996 és 2011 között (előző évhez viszonyítva, %)

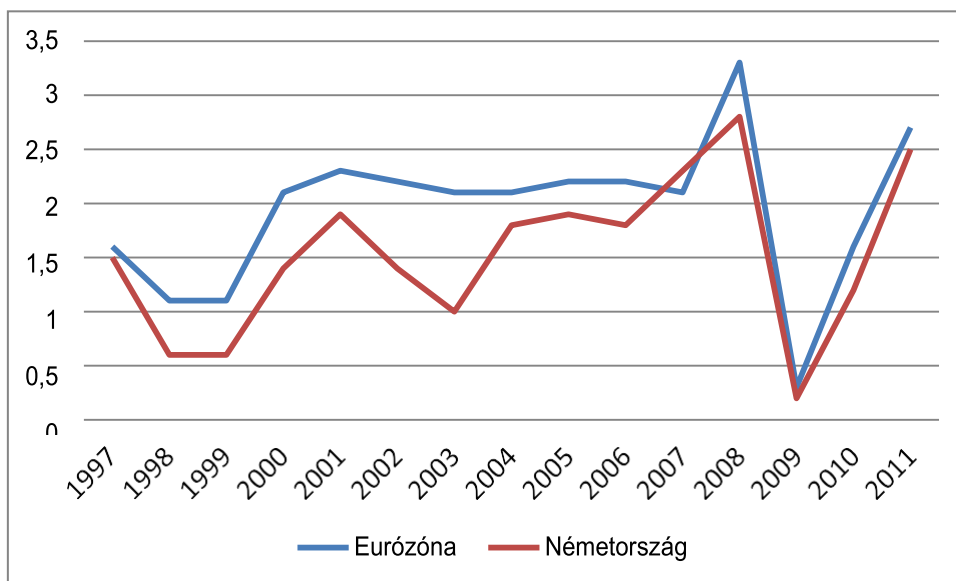
Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

A nyomott gazdasági növekedés mellett az 1980-as években vissza- visszatérően a német mércével magasnak számító infláció is problémát jelentett. Az 1990-es évektől a fogyasztói árak növekedése mérsékeltté vált, 1997 és 2011 között üteme mindvégig elmaradt az eurózóna átlagától. A német adatok ebben az időben a Phillips-görbe érvényesülését jelezték: az alacsonyabb inflációhoz magasabb munkanélküliségi ráta tartozott. A kedvező irányú elmozdulást tehát ebben az esetben az eurózóna átlagához közelítő fogyasztói áremelkedés mutatta. (Az Európai Központi Bank egyébként éppen a Bundesbank gyakorlatát átvéve kézben tartotta az euróövezet inflációs rátáját, tehát az átlag esetében sem beszélhetünk magas inflációról.)

2. ábra

¹¹ A fejezet Antalóczy-Naszádós (2016): Quo Vadis rajnai kapitalizmus? A rajnai kapitalizmus jövője gazdasági válság tükrében c. tanulmánya felhasználásával készült.

Az infláció alakulása Németországban és az EU-15 országaiban (%)

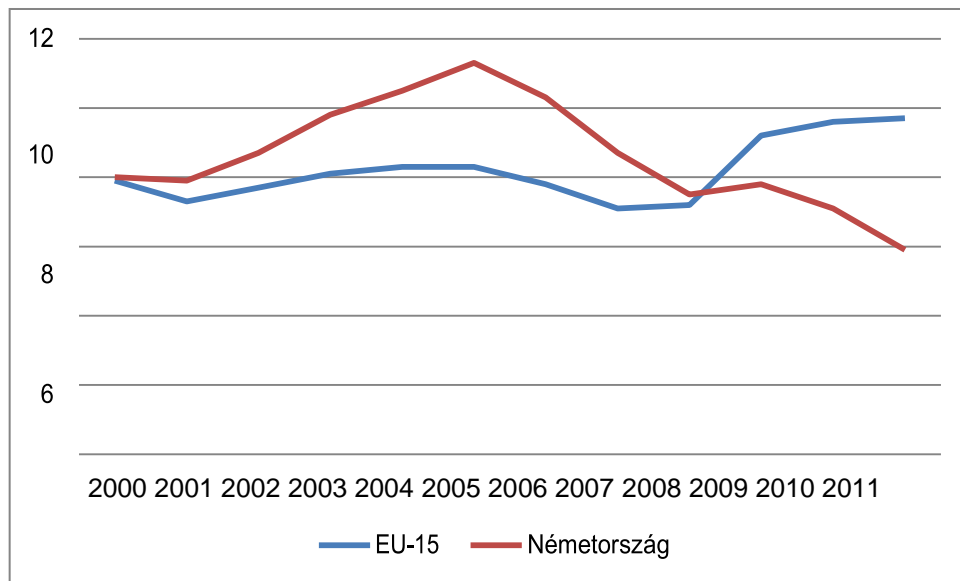

Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

A Hartz-törvények a legdrámaibb hatást azonban a munkanélküliség alakulására tették, amely a 2005-ben mért rekordmagasságú, majdnem 12 százalékos szint után meredeken zuhanni kezdett, és már 2007 és 2008 fordulóján az eurózóna átlaga alá csökkent.

3. ábra

A munkanélküliségi ráta alakulása Németországban és az eurózónában (%)

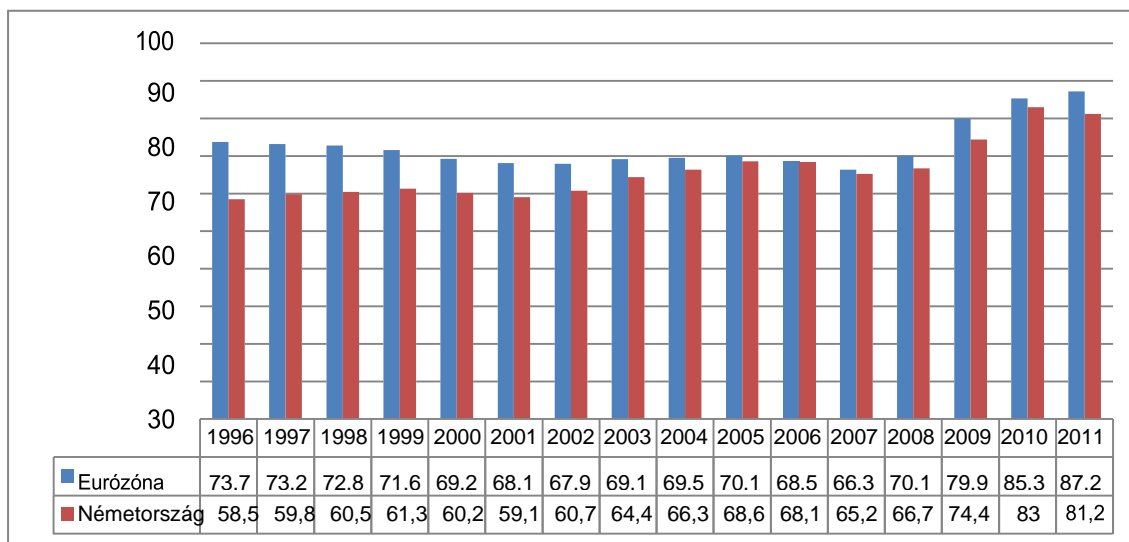
Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

A munkanélküliség jelentős csökkenése alighanem a legmeggyőzőbb érv a reformcsomag sikeressége mellett. A társadalmi elégedetlenség ellenére az Agenda 2010 eredménye ezen a területen is hozzájárult, hogy a gazdasági válság már egy megerősödött, egzisztenciálisan „ellenállóbb” országot ért el. A főként a politikai paletta baloldaláról érkező kritikák abból a szempontból tehát mindenképpen megalapozatlannak tekinthetők, hogy bár a szociális juttatások és segélyek egy részét valóban megszüntették vagy szigorúbb feltételekhez kötötték, a munkaerőpiacon aktív

Az államadósság mérséklésében nem sikerült átütő eredményt elérni. Bár a német államadósság a vizsgált időszakban – az 1990-es évek második felétől a válság 2008-2009-es begyűrűzéséig – alatta maradt az eurózóna átlagának, de ugyanebben az időszakban mindössze háromszor sikerült teljesíteni az erre vonatkozó maastrichti kritériumot. Ez azonban Németország esetében kevésbé súlyos szempont, mivel az ország lakosságának megtakarítási hajlandósága nem csupán európai, de globális összehasonlításban is kimagasló.

4. ábra

A GDP-arányos államadósság alakulása Németországban és az eurózónában (%)

Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

A drasztikus liberalizációs reformok az állam túlhatalmának visszaszorítását célozták, a fenntarthatatlan szociális és társadalombiztosítási rendszert korszerűbbé alakították, a munkaerőpiac rugalmasabbá vált. Németországnak az elkövetkező években jelentős helyzeti előnye fakadt abból Európában, hogy ezeket a szükséges reformokat végrehajtotta.

Az SPD politikai népszerűségben súlyos árat fizetett a Hartz – reformokért. Mivel keresztény néppártok és a liberális FDP ideológiai profiljába és programjába a reformsorozat szellemisége jól illett, a 2005-ös kormányváltást követően a gazdaságpolitika területén nem is történt radikális változás, az új kormány is kitartott a megkezdett irány mellett. Ugyanakkor az új kancellár, Angela Merkel hangsúlyozta, hogy az „együttérző konzervativizmus” jegyében a szociális kohézió megőrzését és a gazdaság teljesítőképességét a szociális piacgazdaság szellemének megfelelően együttesen kívánja szem előtt tartani. (Kiss J. 2011)

A 2008-as gazdasági válság hatása Németországra és a válságkezelés sajátosságai

2008 őszén az Egyesült Államokból kiindulva világméretűre dagadó pénzügyi, majd gazdasági válság söpört végig, amelynek szimbolikus kezdeti időpontjaként szeptember 15-ét, a Lehman Brothers bankház csődjét szokás említeni. Az összeomlás forrása az amerikai másodlagos jelzálogpiac volt, s a válság a világban jelenlévő rendkívüli pénz – és tőkepiaci összefonódásoknak köszönhetően gyorsan tovagyűrűzött, különösen a fejlett pénzügyi szektorral rendelkező nyugati államokba.

A „fertőzött pénzügyi termékek” így gyorsan megjelentek az európai pénzpiacokon is, s számos bank rövid időn belül vagy csődbe ment, vagy legalábbis csődközeli helyzetbe került. A piacon összeomlott a bizalom, a hitelezési és kockázatvállalási hajlandóság a minimumra csökkent. Az európai kormányokat készületlenül érte a válság, és igen rövid idő alatt kényszerültek arra, hogy hatékony programokat dolgozzanak ki a súlyos összeomlások elkerülésére. A legnagyobb dilemmát természetesen kezdetektől az jelentette, hogy az államok hogyan, milyen elvek mentén avatkozzanak be a piaci folyamatokba, milyen feltételekkel nyújtsanak segítséget a csődközeli helyzetbe jutott pénzintézeteknek, illetve, hogy szükség van-e egyáltalán a beavatkozásra.

Az események hamar rendkívül felgyorsultak, s a vezető hatalmak sorra meghozták a döntéseiket a bajba jutott bankházak kiségetéséről, így például sor került egy brit, és a három legnagyobb izlandi bank államosítására is. Emellett hat jegybank összehangolt akció keretében 50 bázisponttal csökkentette alapkamatát. (*Antalóczy, 2010*) Egyértelműen bebizonyosodott tehát, hogy a válság semmi esetre sem tekinthető az Egyesült Államok belügyének, és hogy komplex, összehangolt kezelésére lesz szükség.

Hogy reagált ebben a helyzetben Németország? Előzetesen ki kell emelnünk, hogy a bankrendszer bizonyos működési rendellenességeivel az ország már korábban, 2007-ben szembesült, amikor több jelentős német bankház (például a Sachsen LB, illetve az IKB Deutsche Industriebank) komoly kockázatokat jelzett az USA-ban eszközölt befektetéseivel kapcsolatban. Likviditásproblémáik kezelésére általában kisebb volumenű tartományi „segélyben” részesültek. (*The Economist, 2008*) Ezek azonban ekkoriban még nem tűntek jelentős fenyegetésnek, inkább csupán múló problémának.

A 2008 őszén és telén Európán végigsöprő pánikrohamban a német kormány eleinte igen tartózkodónak bizonyult, s számos jel arra mutatott, hogy a hirtelenjében foganatosított állami mentőcsomagok nem nyerték el tetszését, továbbá eltúlzottnak tartja közös mentőalap létrehozását is. Peer Steinbrück pénzügyminiszter kezdetben kijelentette: „Mi németek nem akarunk egy olyan feneketlen hordóba pénzt önteni, amit nem tudunk ellenőrizni és nem tudjuk, mire használják a német pénzt.” (*The Economist, 2008*) Ezt az álláspontjukat azonban rövid úton kénytelenek voltak felülvizsgálni, mert bár német bankokat ekkor még nem fenyegetett közvetlen csőd, és az amerikai piacra is kevésbe voltak becsatornázva, mint akár a brit, akár az ír pénzügyintézetek, azonban világos volt az is, hogy a német gazdaság sem elszeparált a világgazdasági folyamatoktól. A kezdeti húzódozást követően tehát a német kormány is hangsúlyozta a csődvédelem fontosságát és garanciát vállalt a bankbetétekért. (*The Economist, 2008*)

A válság Németországba való begyűrűzésének ismertetése után elemzésemben arra fogok koncentrálni, hogy a válságkezelés módszere milyen elvek mentén zajlott le, s ez a német gazdasági modell szerkezetét milyen módon befolyásolta. Az alábbiakban főként azt tekintem át, hogy vajon a keynesianizmus szelleme visszaszivárgott-e a német gazdaságpolitikába a válság hatásainak felszámolásánál? Hogyan viszonyult a német kormány és politikai elit az állami intervencionizmus alkalmazásának szükségességéhez? Ez különösen lényeges szempont

annak fényében, hogy néhány évvel később, európai porondon, az eurózóna válságkezelésében rigorózan hangoztatott elveket mennyiben érvényesítették a belpolitikai döntéshozatal során.

Az egyes német politikai pártok elképzelései az válságkezelés kívánatos voltáról természetesen különbözőek voltak, azonban világos volt, hogy a helyzet együttműködést kíván. Annál is inkább, mivel 2005-től kezdve nagykoalíció irányította Németországot, a keresztény pártok a szociáldemokratákkal kormányoztak együtt.

Ez sajátos, „hibrid” megoldásokat és kompromisszumokat eredményezett egyes esetekben, az együttműködés azonban alapvetően megvalósult a koalíciós partnerek között. A tovagyűrűző válság egy kormányváltást is „megélt”, hiszen 2009-ben választásokra került sor, s ekkor a vesztes szociáldemokraták helyett a szabaddemokrata párt (FDP) vált a keresztény pártok koalíciós partnerévé. Ez a politikai változás nyilvánvalóan kihatott a folytatott gazdaságpolitika jellegére is, lévén, hogy az FDP és a CDU ezen a politikai területen mindig „jobban megértette egymást”, mint a két nagy néppárt. A 2009-es kampány során Angela Merkel egy alkalommal ki is jelentette: ha a választók lehetővé teszik számára, hogy az FDP-vel kormányozzon, az a politika jóval hatékonyabb lesz a recesszió kezelése szempontjából. (*The Economist*, 2009)

A válság első, legkritikusabb szakaszán azonban az ország a CDU-SPD nagykoalíció regnálása alatt esett át. A kezdetekkel kapcsolatban elmondható, hogy egyrészt az országot a válság eleve jóval kevésbé érintette súlyosan, mint számos más európai államot. A német bankrendszer, bár természetesen szoros kapcsolatban állt az amerikaival, mégis kevésbé volt érintett mindazon befektetési alapok tevékenységében, amelyekről a válság kiindult és a konzervatívabb, elsősorban vállalati hitelezésre szakosodott profiljuk is egyfajta védelmet jelentett. Németország és a pénzügyi válság kapcsolatának elemzésekor nemhiába terjedt el, hogy a „vas és acél megbízható bankjai” és az egyébként állandó kritikával illetett viszonylag fejletlen tőkepiac ebben az esetben igen komoly védelmet jelentett az országnak. (*The Economist*, 2008)

Annak ellenére, hogy a politikai vezetés eleinte szkeptikusnak és tartózkodónak mutatkozott, a várható kockázatokat mérlegelve 2008. október 13-án mégis elfogadta a kormány a válságkezelés kezdeteként az első, pénzügyi piacok stabilizálásáról szóló törvényt (*Finanzmarktstabilisierungsgesetz*). Ezt követte nemsokára kiegészítése, egy speciális pénzügyi kiegészítő alap (*Finanzmarktstabilisierungsfonds*). Ezek keretében egyrészt teljes mértékben garantálták a bankbetéteket, másrészt lehetővé vált a bankok feltőkésítése. Azonban

már a válságkezelés e korai szakaszában kirajzolódott bizonyos alapvető különbségek a német és az európai metódusok között. Ennek tipikus példaként a pénzügyi piacokat stabilizáló alapsegítségének igénybevétele „önkéntes” alapon történt a pénzügyintézetek részéről, s szigorú feltételeket támasztottak azokkal szemben, akik igénybe vették az állami segítséget.

Mire következtethetünk mindebből? A német kormány, s különösen pedig Merkel kancellár és a CDU a válság kitörésének kezdetétől tartózkodott attól, hogy elhamarkodott kijelentéseket tegyen a válság természetére vonatkozóan, vagy beálljon azok sorába, akik a szabadpiaci kapitalizmust temették. A kancellár a válság egyedi természetét hangsúlyozta, s elsősorban felelősségteljes magatartásra és önmérsékletre buzdított. (*www.guardian.com*) Az önkéntességi klauzula bevétele az alap működését szabályozó törvénybe világosan bizonyította, hogy a kormány ódzkodik a piaci működésbe való radikális beavatkozástól, a magángazdaság regulázásától. A német kormány a válságkezelés kezdetekor egyértelműen nem állt be azok sorába, akik kiterjesztett állami intervencionizmussal és keynesiánus módszerekkel igyekeztek megoldást találni a felmerülő kihívásokra.

Ideológiai beállítódásukat ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy a keresztény pártok és Angela Merkel személyesen is óvatosan viszonyult bármilyen fiskális expanzióhoz és állami beavatkozáshoz. Érdekesebb kérdés ennél, hogy a szociáldemokrata koalíciós partner is elfogadta ezt a kompromisszumot. Egyes vélemények szerint ennek oka az volt, hogy az SPD, amely egyébként hagyományos baloldali retorikát alkalmazva kommentálta a válságot, kapva kapott az alkalmon, hogy a bankokon „verje le” annak következményeit így az önkéntességi klauzula keménysége számukra is elfogadható volt, noha más okból. (*The Economist, 2008*)

A válságkezelés első szakasza egyébként is bővelkedett sajátos kompromisszumokban, noha az alkalmazandó módszerekről szóló viták gyakran a „klasszikus szembenállás” jegyében zajlottak: míg a CDU igyekezett a versenyképesség fenntartására fókuszálni és a szociális piacgazdaság piaci komponensének primátusát őrizni, addig az SPD rendre kemény baloldali retorikát alkalmazott. (*Antalóczy, 2010*)

Ahogy a válság elhúzódása és valódi súlya egyre egyértelműbbé vált, a negatív hatások pedig a reálgazdaságba is kezdtek átgyűrűzni, a koalíciós kormány rákényszerült számos átfogó stabilizálási és növekedésösztönző intézkedéssorozat megtételére. Ezek az intézkedések sajátosan heterodox vonásokat mutatnak, s egyszerre hatottak a piac stimulálásának illetve a növekedés fenntartásához szükséges fogyasztásösztönzés irányába. (2008 végétől a közeledő

választási kampány következményeként a CDU is nyitottabbá vált a „népszerűbb” szociális szempontú programok iránt.)

A 2009 elején elfogadott Foglalkoztatottsági és Stabilitási Egyezmény (*Pakt für die Beschäftigung und Stabilität in Deutschland, 2009*) is magán viseli a koalíciós kompromisszum sajátos jeleit. Egyrészt Németország továbbra is elzárkózott attól, hogy számottevő állami támogatással vagy költségvetési ösztönzőkkel közbeavatkozzon és államháztartási egyensúlyát veszélynek tegye ki. Másrészt azonban történtek lépések a belső kereslet fokozása érdekében.

A lakossági fogyasztás támogatását főként a jobboldal számára is elfogadható módon, vagyis nem direkt transzferekkel, hanem adókedvezményekkel igyekeztek ösztönözni, a vállalkozások fellendítésénél ugyanakkor alkalmaztak direkt szubvenciókat is. A cél az állami és közösségi beruházások ösztönzése, a gazdaság hitellel való ellátása, a foglalkoztatás és szakképzés növelése, az adó- és járulékcsökkenés volt, fenntartható költségvetési politikával kombinálva. A megállapodás a korábbiakhoz képest kiegészült néhány specifikus konjunktúraélenkítő elemmel. Ezek közül említést érdemel a német gazdasági termelésben és exportban kulcsszerepet játszó roncsautó-prémium bevezetése, az örökösödési adó és a gyermekek után járó adókedvezmény csökkentése, a részmunkaidőben foglalkoztatottak számára folyósított összegek növelése. Emellett belekerült a paktumba egy komplex beruházásvédelmet és a kis- és közepes vállalkozások fellendítését célzó intézkedéssorozat. (*Antalóczy, 2010*)

Hogyan értékelhetjük a válság első szakaszának kezelését? A német kormány eljárása és attitűdje sok esetben alapvetően különbözött az eurózóna más tagállamainak válságkezelési stílusától. Némileg sarkítva azonban azt is kijelenthetjük, hogy Németország a válság „kezelését” már annak kitörése előtt elvégezte, s hogy a reformok gazdaságélenkítő hatása együtt a német gazdaság bizonyos szervezeti sajátosságaival (az angolszász országokénál kisebb mértékű becsatornázottság a globális pénzpiacokba) megóvta az országot a nagyobb összeomlástól. A német kormánynak ellentétben sok más európai országgal, nem kellett radikális fordulatot végrehajtania gazdaságpolitikájában, inkább haladhatott tovább azon az úton, amelyen 2002 óta járt, s számos „luxust” megengedhetett magának, például az államháztartási hiány alakulásának rigorózus felügyeletét egy olyan időszakban, amikor az országok többségének nem volt lehetősége ezt a szempontot mérlegelni. A meghozott intézkedések a nagykoalíciós kompromisszumokat tükrözték, ám a szociáldemokrata párt a

döntések meghozatalánál jóval visszafogottabbnak bizonyult, mint retorikájában. Másrészt azonban a jobboldali pártok részéről is megfigyelhettünk egyfajta

„konvergenciát” és nagyobb nyitottságot az állami szerepvállalás kiterjesztése irányába, melyet elsősorban a növekvő politikai nyomás és a választási kampány indokolt.

A válság szakaszolhatósága Németország esetében egybeesik a politikai ciklus változásával is, amennyiben 2009 szeptemberében választásokra került sor, így a válság második, már főként a reálgazdaságot érintő, és kevésbé a pénzügyi „hisztérián” és nagy piaci nyomás alatt meghozott tűzoltó intézkedéseken alapuló, higgadtabb és koncepciózusabb kezelését igénylő szakaszában új összetételű kormány vehette kezébe az irányítást.

A választás a jobboldal győzelmét és az SPD súlyos vereségét hozta el, s megalakult a máig hatalomban lévő keresztény-liberális koalíció ismét Angela Merkel vezetésével. Ez a német gazdaságpolitika útját elvileg egyértelműen determinálta a klasszikus szociális piacgazdaság keretei között, s kevés helyet hagyott bármilyen etatista politikának. A koalíciós partner FDP elveiben a CDU/CSU pártszövetségnél is sokkal „héjább” álláspontot foglalt el, és még náluk is jóval szűkebben értelmezi az állam szerepét a gazdaságban. Ezek a nézetek a választási kampányban igen egyértelműen kirajzolódtak.

Az FDP radikális nézetei miatt valószínűsíthető, hogy a hozzájuk képest magukat hangsúlyozottan középre pozicionáló kereszténydemokraták egykori baloldali szavazókat is nagy számban meg tudtak szólítani. Az azonban a választás eredményéből egyértelműen kiderült, hogy nem csupán a német politikai elit nagyobbik része, de a német társadalom sem mozdult el abba a „mainsteram” irányba, amely a válság kitörése után a szabadpiac végét hirdette és az állam „újrafeltámadását” hirdette. Az alábbiakban megvizsgáljuk, hogy ez a gyakorlatban milyen gazdaságpolitikában csapódott le, és milyen irányban befolyásolta a német gazdasági modellt.

A válság első hullámainak lecsillapodása után a felmerülő kihívások és megoldandó problémák jellege megváltozott. A továbbiakban már nem a pénzügyi piacok stabilizálására és a pénzügyi intézetek megmentésére fókuszáló, egyszeri, nagy volumenű mentőcsomagok összeállítása szerepelt napirenden, sokkal inkább annak vizsgálata, hogy hogyan biztosítható a megtorpanó gazdasági növekedés újbóli beindítása, illetve kifejezetten a rendszerszabályozó elemek megerősítése, a piac működésének megfelelő kereteket adó, további szabályozó mechanizmusok felépítése. Ezeknek a követelményeknek a szociális piacgazdaság elvi alapjain állva hatékonyan eleget lehetett tenni.

A kormány által foganatosított intézkedések alapvetően három területet érintettek: a vállalalkozási terhek csökkentését, a növekedés hosszú távú elősegítését az oktatási és innovációs tevékenységek támogatásán át, és a költségvetési stabilitás szigorú szavatolását. Az alábbiakban áttekintjük, hogy ez milyen intézkedéseket vont maga után.

A költségvetés egyensúlyának biztosítása és az államadósság kiugróan magas értékének csökkentése, de legalábbis növekedésének megakadályozása a német gazdaság számára elsődlegesen fontos volt. Az államadósság területe volt ugyanis lényegében az egyetlen, ahol nem sikerült látványos eredményeket elérni, ezen a területen nem érvényesült a 2003-as reformprogram hatása. Ezen a területen azonban továbbra sem sikerült eredményeket felmutatni. Miként a 4. ábra is mutatja, az államadósság 2007-től kezdve folyamatosan emelkedett nagyjából az eurózóna tagállamok államadósságának növekedésével megegyező ütemben, és 2011-ig nem sikerült 80 százalék alá csökkenteni. Az államadósság hosszú távú csökkentése azonban kiemelt célja volt a kormányzatnak, s ennek érdekében hozták meg az egyik legfontosabb törvényt („Schuldenrecht”) amely az államadósság 2016-ig történő mérséklésének ütemét határozta meg. Ez azt jelenti, hogy mintegy 60 milliárd eurós értékében kellett csökkenteni 2011 és 2016 között az államadósságot. (*Deutsche Bundesbank Review, 2009*)

A költségvetés helyzete azonban jóval több optimizmusra adhatott okot, hiszen bár a 2007-es szufficites állapot után a hiány növekedni kezdett, annak volumene meg sem közelítette az eurózóna többi tagállamának hasonló adatait. 2010-ben ráadásul fordulópont következett s radikálisan stabilizációs útra lépett a költségvetés.

Pedig a kormányzati politika ezen a területen nem változott sokat a 2008-ban megkezdett irányvonalhoz képest, alapvetően az akkor megkezdett vonalat vitték tovább. Ugyanakkor már közvetlenül a kormányváltást követően határoztak egy új típusú államháztartási szabályozási rendszer bevezetéséről. Ez az igen szigorú rendszer az egyes tartományok számára írt elő szabályokat arra vonatkozóan, hogy költségvetésüket kötelesek egyensúlyban tartani. Az erről rendelkező törvény 2011-ben lépett hatályba. A költségvetési fegyelem a kancellár és a nagyobbik koalíciós partner CDU számára semmilyen körülmények között nem feladható prioritásnak volt tekinthető, amelynek érdekében számos, az FDP által kezdeményezett, s elvileg a növekedés serkentését célzó adócsökkentő program iránt sem mutatnak lelkesedést. Bár például maga Merkel kancellár soha nem volt dogmatikus elvi ellenfele annak, hogy az állam súlyos bajba jutott vállalatoknak támogatást nyújtson, a

válságkezelés második periódusában a finanszírozási gondokkal küzdő vállalatok kiegészítésénél, illetve a létrehozott garanciaalapok feltökésítésénél már szinte minden esetben hangsúlyozták az intézkedések ideiglenességét. (*www.spiegel.de*)

Azon vállalkozások esetében pedig, melyek már a válságot megelőző években finanszírozási gondokkal küzdöttek, megvonták az állami támogatásokra való jogosultságot, de a szubvencionált cégek esetében hangsúlyozásra került, hogy csak abban az esetben támogathatóak, ha a gazdasági növekedés megindulása után képesek önerőből állni a versenyt. Ez a támogatási és költségvetési politika, vagyis a szereplők egyéni felelősségének hangsúlyozása, a „rossz teljesítmény” büntetése (lásd támogatások teljesítményhez kötése) teljes mértékben egybecseng a rendszeresen hangsúlyozott szociális piacgazdasági elvekkel.

Az új kormány gazdaságpolitikájának másik sarokkövét a gazdasági növekedés hosszú távú fellendítésének szándéka jelentette. Megállapíthatjuk, hogy e tekintetben sem mozdultak el az állami intervencionizmus irányába, és következetesen közvetett formában, vagyis adó- és járulékkedvezmények biztosításával igyekeztek ösztönözni azt. Igaz volt ez mind a vállalati szektor, mind a lakosság fogyasztási hajlandóságának növelését célzó intézkedések esetében. A kilábalást segítő exitstratégia keretében már 2009-ben egy azonnali adócsökkentő programot hajtottak végre 24 milliárd euró értékben. (*Deutsche Bundesbank Review, 2009*)

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozták, bár a válság kezdetén az állam ideiglenesen erőteljesebb és intenzívebb szerepet vállalt a gazdaságban, ezt határozottan rendkívüli körülmények indokolták, s már középtávon sem lehet arra apellálni, hogy ez így marad. Vagyis továbbra is az önerőből való boldogulást és egyéni felelősségvállalást kell buzdítani. Az intézkedések felölelték a 2010. január 1-én útjára indított ún. Sofortprogramot, amely elsősorban a lakossági fogyasztás élénkítését szolgálta, családi alapú adókedvezmények, illetve a családi pótlék összegének növelésével.

A vállalkozások fellendítésénél kiemelt szerep jutott a „Mittelstand” számára kedvező feltételek megteremtésének. Itt elsősorban e speciális vállalati réteg exportképességeit igyekeztek növelni kedvezményes hitelek folyósításának biztosításával. (*Unger, 2010*)

Megállapítható, hogy az, hogy Németország európai szomszédaihoz képest igen sikeresen vészelte át a válságot, inkább köszönhető a válság kitörése előtti reformok áldásos hatásának, mint valamely speciális „csodagyógymód” alkalmazásának a válság alatt. Németország tulajdonképpen négy évvel korábban „megharcolt” mindazokkal a problémákkal, amelyek megléte számos más európai országban a válság hatásait súlyosbította, a kezelését

megnehezítette. Ki kell emelnünk ezek között a versenyképességet gátló és a növekedést lefékező tényezőket, jelesen a társadalombiztosítási és szociális rendszer működési hibáit, a munkaerőpiac rugalmasságának kérdését és a költségvetési hiány mértékét. Az Európai Unió és az eurózóna vezető államai közül különösen igaz volt ez Franciaországra. Ebből kifolyólag az EU reformjait korábban együtt kivitelező, „tandemben” működő két nagyhatalom egyre kevésbé tudott érdemben együttműködni. A déli periféria országaiiban az elhúzódó és tovaterjedő válság, amely a szuverén adósságválságban csúcsosodott ki, az itt felsoroltakon kívül még további mélyebb strukturális okokra is visszavezethető, amelyeket a dolgozat későbbi fejezeteiben tárgyalok majd.

Az Agenda 2010 keretében végrehajtott reformok és a visszatérés a jóléti államtól a szociális piacgazdaság modelljéhez alapvető jelentőséggel bírt a válságkezelés szempontjából, két okból is. Egyrészt maguk az időben végrehajtott reformok hozzájárultak ahhoz, hogy az ország kevésbé legyen sérülékeny a válság begyűrűzésének pillanatában. Másrészt az Agenda 2010-zel megkezdett irányvonal folytathatónak és a válságkezelésre alkalmasnak bizonyult 2008 után is. Az ország nem volt rászorulva arra, hogy a keynesiánus eszköztárat bevesse a válság tüneteinek mérséklésére, kivéve 2008 utolsó és 2009 első hónapjait. A politikai vezetés pedig, eltekintve a hatalomból 2009-ben kihulló szociáldemokratáktól, nem is szorgalmazott ilyen típusú politikát.

Megállapítható, hogy a szociális piacgazdaság modellje két okból is kiemelkedően alkalmasnak bizonyult arra, hogy a válság okozta negatív hatásoknak ellenálljon. Egyfelől az ország versenyképességét rendkívül sikeresen növelte, hogy a szociális ellátó rendszer és a társadalombiztosítási rendszer hatékonyabbá, költségtakarékosabbá és a rászorultsági elvet („Hilfe zur Selbsthilfe”!) érvényesíthetővé vált, illetve a munkaerőpiacon az egyéni erőfeszítések és az azokat támogató, nem pedig azokat helyettesítő politika vált meghatározóvá. Másodsorban pedig bebizonyosodott, hogy a szociális piacgazdaság teoretikusainak azon feltételezése, miszerint a piac időt állóan hatékonyan csak akkor működhet, ha megfelelő, a piaci mechanizmusokat nem csupán a túlbujánzó állami, hanem a *magánhatalomtól* is óvó rendszerszabályozó intézményrendszer biztosítja.

Németország a válság után: makrogazdasági áttekintés¹²

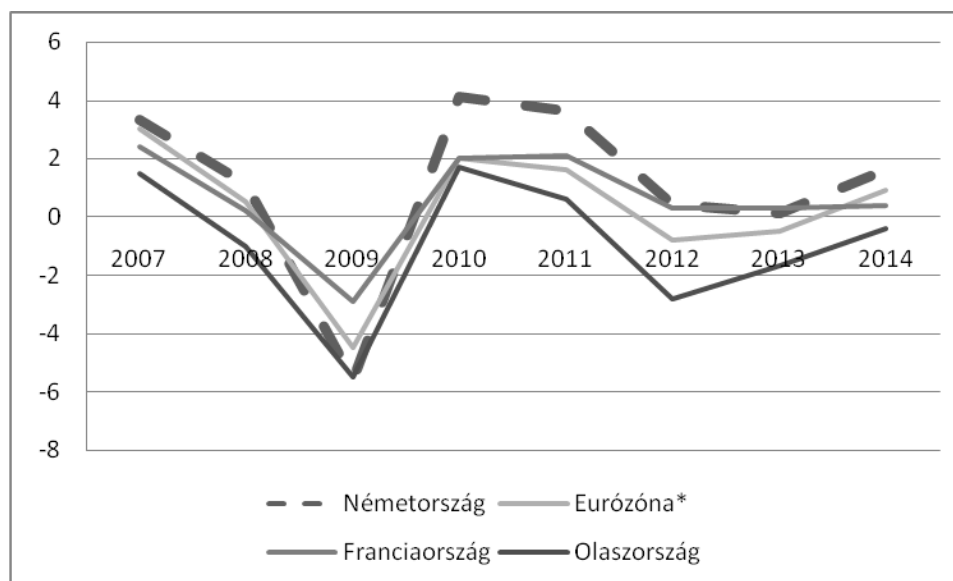
Mint azt az előző alfejezetben bemutattam, a legfontosabb makrogazdasági mutatók alapján a német gazdaság jól kezelte a válságot és úgy tűnik, megerősödve került ki belőle. Ez az ordomodell sikerességét erősíti a németekben és másokban is.

Az alábbiakban az alapjelzőszámok alakulását nemzetközi összehasonlításban – az eurózóna átlagához és a másik két magországhoz – viszonyítva mutatom be.

Először nézzük a *növekedést*. 2009-ben a visszaesés erőteljesebb mint Franciaországban, illetve az eurózóna átlagában, de 2010-ben már kiugró a dinamika, s azóta gyakorlatilag minden évben meghaladja az átlagot, a franciát, és erőteljesen az olaszt.

5. ábra

A reál GDP növekedési rátája (%-os változás az előző évhez képest)

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

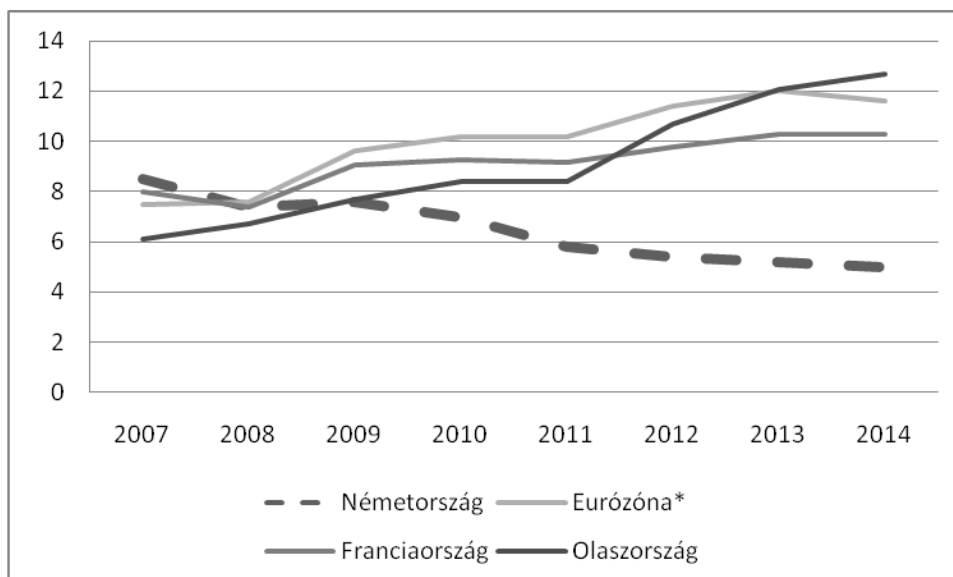
A munkaerő-piaci folyamatok, a munkanélküliségi ráta alakulása még kiugróbban jó, mint az eurózónában, illetve a többi magországhoz. A válság Európában leginkább a

¹² Az alábbi fejezet Antalóczy-Naszáros 2016-os, Külgazdaságban megjelent cikkének átdolgozott változata.

munkaerőpiacot rázta meg, és azóta is ez jelenti a legnagyobb társadalmi feszültséget, különösen a periféria országokban, de az eurózóna magországáiban is. Németország munkaerő-piac, a munkaerő-piaci szabályozás rendkívül sikeresen kezelte ezt a válságot (Lásd az ún. Kurzarbeitgeld intézményét, az adó-és járulékcsoökkentést, az örökösödési adó csökkentését, az állami, közösségi beruházások számának növelését – részletesebben (Antalóczy, 2010). Gyakorlatilag a legmélyebb válságévben sem emelkedett a munkanélküliségi ráta, 2010 óta pedig folyamatosan csökken és nemcsak az eurózónában van a legalacsonyabbak között, de versenyképes az amerikai mutatóval is.

6. ábra

A munkanélküliségi ráta alakulása (%)

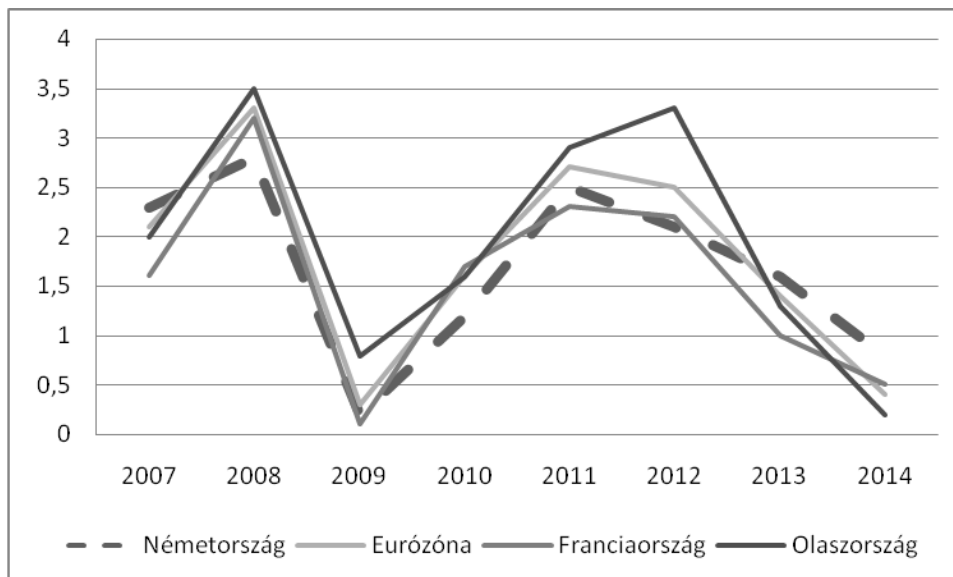

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

A fogyasztói árak alakulása is példamutató. Természetesen Németország sem tudja kivonni magát a globális és regionális tendenciák alól, de az alábbi ábra jól mutatja, hogy összességében a legkisebbek a kilengések, a 2 százalék körüli árstabilitás célkitűzését a leginkább teljesítik (nemcsak az infláció, de a defláció ellen is jól küzdenek).

7. ábra

Inflációs ráta (éves változás, %)

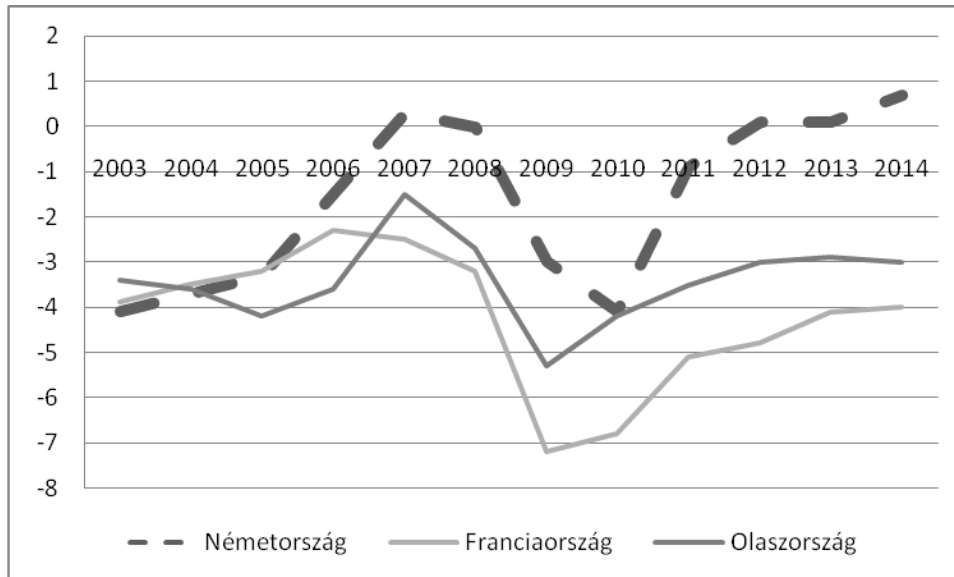

Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

A stabil államháztartási helyzetre való törekvés az ordoliberalizmus egyik fontos eleme. Bár az euró bevezetése után Németország maga sem teljesítette a maastrichti kritériumok államháztartásra és államadóságra vonatkozó előírásait, a 2000-es évek közepétől a GDP-arányos költségvetési hiány csökkenni kezdett, részben a schröderi reformok, részben a gyorsabb gazdasági növekedés miatt. A válság kitörése után Németország számos más országhoz hasonlóan az államháztartás bevételi és kiadási oldalát is kedvezőtlenül érintő keynesiánus módszereket alkalmazott a kedvezőtlen hatások csökkentésére, amivel az államháztartás hiánya ismét 4 százalékra ugrott. Ugyanakkor ezen intézkedések ideiglenességét szinte azonnal nagyon kemény formában jelezték, amikor 2009 tavaszán a Bundestag úgy módosította a német alkotmányt, hogy 2016-ra a ciklikus hatásoktól megtisztított GDP-arányos államháztartási hiány nem lehet 0,35 százaléknál magasabb. (*Grundgesetz 1949, Artikel 104a -115. cikkely*) Ezt a célt végül korábban, már 2014-ben teljesítették.

8. ábra

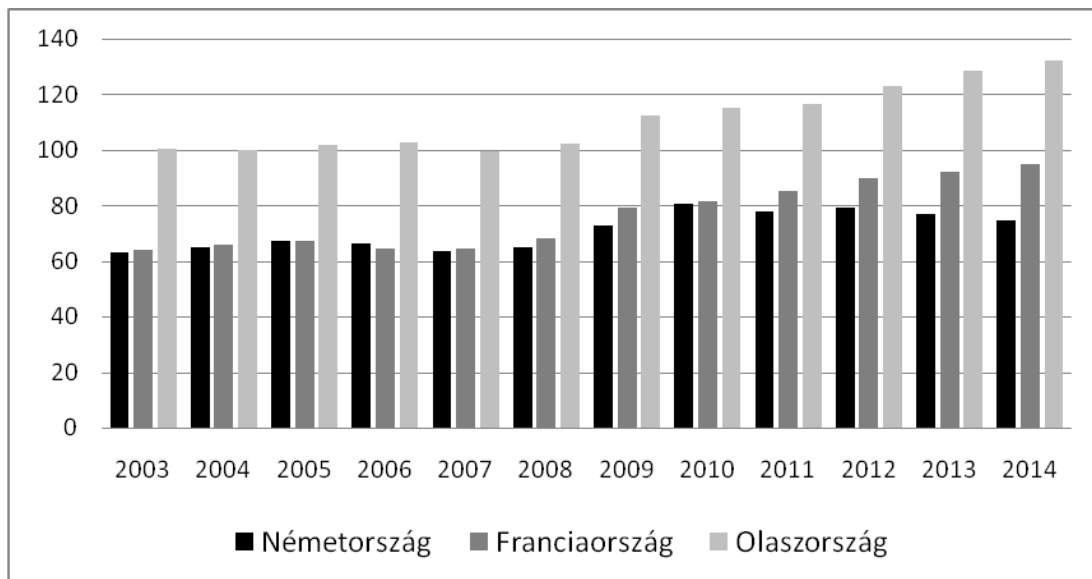
Az államháztartás GDP arányos egyenlegének alakulása (%)

Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés.

9. ábra

Az államadósság a GDP %-ában

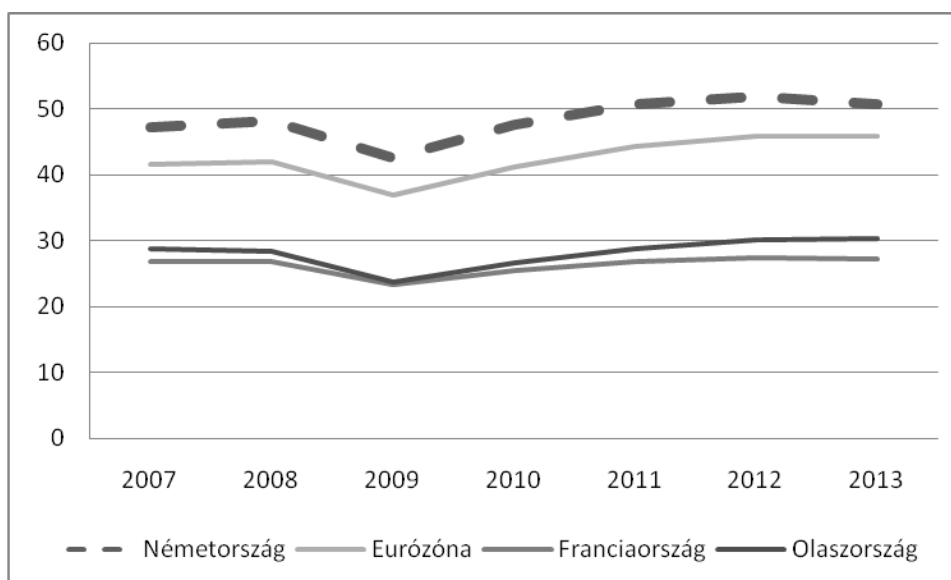

Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

Sokan – köztük elsősorban a németek – ugyancsak a német modell egyik legfontosabb sikermutatójának tekintik a külgazdasági eredményeket – az exportképességet és a külkereskedelmi mérleg aktívumát. Németország – különösen méretéhez képest – rendkívül nyitott ország, nyitottsága jelentősen meghaladja a francia és az olasz nyitottságot.

10. ábra

Az áruk és szolgáltatások exportjának aránya a GDP-ben

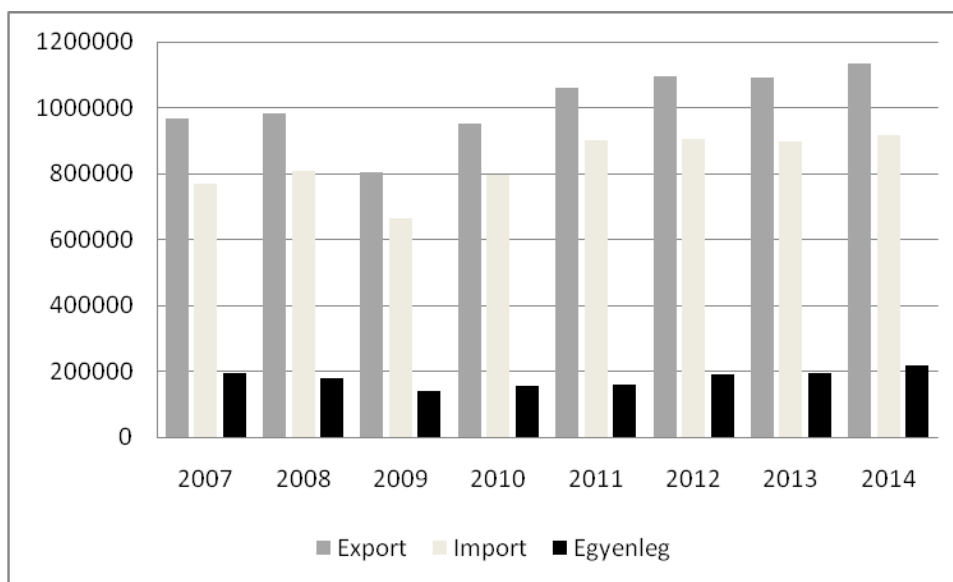

Forrás: Eurostat adatbázis alapján saját szerkesztés

A német gazdaságot továbbá elképesztő exportképesség és rugalmasság jellemzi. Németország még ma is a világ egyik legnagyobb exportőre (bár az első helyről visszaesett, 2013-ban a harmadik helyet foglalta el bruttó dollárérték alapon Kína és az Egyesült Államok után [WTO 2014 34. o.]), s a német kivitel az elmúlt években azonnal reagált a konjunkturális változásokra mind értékét, mind áru- és relációs szerkezetét tekintve. Németország exportja hagyományosan néhány – elsősorban high-tech és medium-tech termékre – koncentrálódik. 2014-ben kivitelének közel 52 százalékát a járművek, járműalkatrészek, egyéb szállítóeszközök, a gépek, a vegyipari és gyógyszeripari termékek adták (Statistisches Bundesamt [2015], 67. oldal alapján saját számítás). Az áruszerkezet csak lassan változik, az 1990-es évek közepéhez képest leginkább a járművek és alkatrészeik részarányának növekedése szembeűnő. Németország fő exportpiaca hagyományosan az Európai Unió, ahová kivitelének közel 60 százaléka irányult 2014-ben. Ezen belül az eurózóna a meghatározó mintegy 37 százalékkal. Az EU 27 (tehát még Horvátország nélküli) tagországra visszavetítve 1995-ben az arány még 64, és 2008-ban is több mint 63 százalék volt, vagyis az Európai Unió tagországai némileg teret vesztek a német exportban. (Ennek okára a későbbiekben még visszatérünk.)

11. ábra

A német külkereskedelem alakulása (Millió euró)

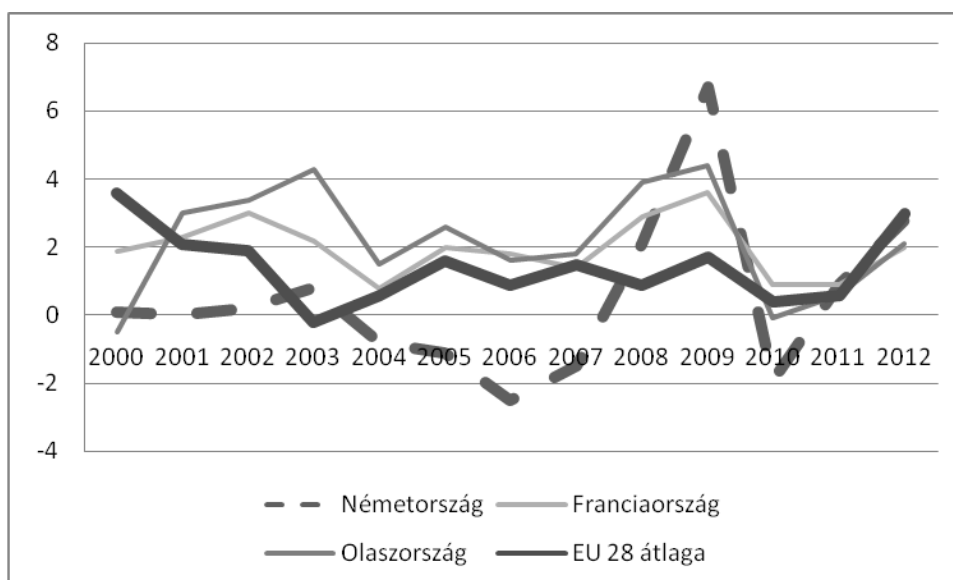

Forrás: Aussenhandel. Zusammenfassende Übersichten für den Aussenhandel. Statistisches Bundesamt Fachserie 7 Reihe oldal alapján saját szerkesztés.

A német gazdaság nemzetközi versenyképességének okát általában – mára már szinte közhelyszerűen – az egységnyi munkaerőköltség alakulásával szokták indokolni. A schröderi gazdaságpolitikai reformok egyik legszembetűnőbb következményeként 2003-tól nagyon erőteljesen csökkent az egységnyi munkaerőköltség és folyamatosan nőtt a távolság a másik két magország adataitól és az EU átlagtól is, amit szemléletesen mutat a 11. sz. ábra is.

12. ábra

Egységnyi munkaerőköltség alakulása (éves átlagos változás az előző évhez képest, %)

Forrás: OECD Factbook 2014. alapján saját szerkesztés

A német külkereskedelem alakulásával, versenyképességével kapcsolatban azonban fontos egyéb tényezőkre is rámutatni. Németország külkereskedelmére az a jellemző, hogy – a hasonló méretű és fejlettségű országokhoz képest, különösen bizonyos ágazatokban – nagyon mélyen beágyazott a nemzetközi termelési hálózatokba.

1. táblázat

A reexportált köztes termékek részesedése az összes köztes termék importjában néhány ágazatban és országban (2009, %)

Ország/ágazat	Vegyipari és nem fém ásványi termékek gyártása	Fém alapanyagok és feldolgozott fémtermékek gyártása	Gépek és berendezések	Szállítóeszközök	Szállítmányozás, raktározás, posta és telekommunikáció	Üzleti szolgáltatások
Németország	56,7	70,7	64,5	68,3	42,8	36,1
Franciaország	42,5	47,1	43,4	63,1	27,1	24,2
Olaszország	36,0	52,0	41,6	37,7	24,0	23,8
Japán	22,1	38,6	32,1	38,3	12,6	9,1
USA	18,2	27,5	18,8	19,5	10,7	9,6

Forrás: OECD Factbook 2014. alapján saját összeállítás

Az elmúlt 20 év exportteljesítményében, a kivitel áru- és ország-szerkezetében bekövetkezett változásokban éppen a nemzetközi termelési hálózatokba, a globális értékláncokba való beépülés, vagy talán helyesebben úgy lehetne fogalmazni, hogy a nemzetközi termelési hálózatok német székhelyű vállalatok általi kiépítése játszott az egyik legfontosabb szerepet. A német külkereskedelmet hosszú évek óta egyensúlytalanság jellemzi. Ennek az egyensúlytalanságnak a megítélése a német gazdaságról folytatott viták központi dilemmája. Egyesek a versenyképesség egyik legfontosabb jelének tartják, míg mások a német gazdaság súlyos szerkezeti problémáját vélik benne felfedezni, amely ráadásul az eurózóna válságának megoldását is gátolja.

65 éves idősort vizsgálva kitűnik, hogy 1950 és 2014 között mindössze két év (!) volt, amikor a németországi behozatal meghaladta a kivitelt – 1950 és 1951. (*Statistisches Bundesamt 2014, 30. o.*) Az aktívum kisebb megtorpanásokkal, visszaesésekkel folyamatosan emelkedett, de igazi száguldásba a 2000-es évek elejétől kezdett. 2000-hez képest 2002-re az exporttöbbség több mint a duplájára nőtt (60 milliárd euróról 133 milliárd euróra), majd a válság előtti utolsó évben, 2007-ben már meghaladta a 195 milliárd eurót. A krízis némileg

viSSzavetette az aktívumot, de a megtorpanás nem sokáig tartott. 2010-től ismét megindult a növekedés és 2014-ben soha nem látott magasságba szökött megközelítve a 217 milliárd eurót.

A német külkereskedelem egyenlegének alakulását érdemes megnézni regionális, illetve országonkénti bontásban.¹³ A Statistisches Bundesamt adatai szerint Németországnak hagyományosan exporttöbblete van az EU-, illetve az eurózóna tagországokkal. A részletesebb bontás ennél differenciáltabb képet mutat. A régi EU tagországok közül Hollandiával – amely Németország legnagyobb import, és negyedik legfontosabb exportpartnere volt 2014-ben – deficitet a német külkereskedelmi mérleg. Ez Hollandia adóoptimalizálásban és az európai-amerikai gazdasági kapcsolatokban játszott speciális helyzetéből is következhet, illetve a jelentőségében sokkal kisebb (a német exportrangsorban 2014-ben a 37. helyen álló), de ugyancsak számottevő amerikai kapcsolatokkal és versenyképes, a nemzetközi termelési hálózatokba mélyen beágyazott feldolgozóipari kapacitásokkal rendelkező Írország mutat fel folyamatosan aktívumot Németországgal szemben. Tartósan nagy a német exporttöbblet ugyanakkor a legnagyobb európai kereskedelmi partnerek, Franciaország, Ausztria, Olaszország és Nagy-Britannia viszonylatában.

Az EU periféria országainak helyzete még érdekesebben differenciált. Az eurózóna tag mediterrán perifériával folytatott kereskedelem hagyományosan passzív. Spanyolországgal szemben például a válság európai kitörésének évében, 2008-ban közel 22 milliárd eurós német exporttöbblet mutatkozott, a görög és a portugál egyenleggel együtt pedig az aktívum megközelítette a 33 milliárd eurót. (Ez a teljes német külkereskedelmi aktívum 17 százalékát tette ki.) Az eurózóna-periféria válságának első jelei a fizetési mérleg egyensúlytalanságokban mutatkoztak meg, hiszen a maastrichti kritériumok államháztartásra, államadóságra vonatkozó előírásait – Görögország kivételével – éppen a később mély válságban került országok teljesítették a legjobban. A válság óta eltelt években az egyensúlytalanság csökkent, mélypontját 2012-ben érte el, amikor mindössze 12 milliárd eurót tett ki. Azóta azonban megfordult a tendencia, s 2014-ben már 15 milliárd eurós exporttöbblet mutatkozott. Ugyanakkor kétségtelen, hogy ez az aktívum ekkor már csak az összes német külkereskedelmi aktívum 7 százaléka volt (vagyis 2008-hoz képest 60 százalékkal csökkent).

A közép-európai országok egy részének – a Lengyelország nélküli V4-nek – viszont jelentős exporttöbblete van Németországgal szemben. Csehország, Magyarország és Szlovákia már a válság előtt is kiegyensúlyozott, vagy enyhén aktív külkereskedelmet folytatott

¹³ A német-görög kapcsolatok alakulását a továbbiakban külön fejezetben is részletesebben vizsgálom.

Németországgal. 2009 óta azonban minden évben meghaladta exportjuk importjukat. Magyarország esetében a német passzívum/magyar aktívum 2-2,4 milliárd euró, Csehország esetében 1,2-3,4 milliárd, Szlovákia viszonylatában pedig 0,3-1,7 milliárd euró között mozgott az elmúlt 5 évben. 2014-ben – amikor a mediterrán periférián megugrott a német aktívum – a közép-kelet-európai országok viszonylatában rekord mértékű, több mint 8 milliárd eurós német passzívum keletkezett. Németország ezekkel az országokkal rendkívül szoros termelési kapcsolatokat épített ki. Ezek az államok a német – elsősorban járműipari, gépipari – beruházások fő célpontjai, ahová az értéklánc termelési (legalacsonyabb hozzáadott-értékkel rendelkező) szakaszát telepítették ki, ezzel is jelentősen növelve a német gazdaság költségversenyképességét.

Ha Európán kívülre tekintünk, akkor Németország két legfontosabb export- és importpiaca az Egyesült Államok és Kína. (Exportban előbbi a második, utóbbi a negyedik, importban előbbi a negyedik, utóbbi a második helyen állt 2014-ben). Kínával hagyományosan deficitesek, míg az Egyesült Államokkal szufficites a német külkereskedelmi mérleg. Kína Közép-Kelet-Európa-hoz hasonlóan elsősorban olcsó termelési helyszíneként kapcsolódik a német értékláncba, ugyancsak jelentősen hozzájárulva a német gazdaság költségversenyképességéhez. A válság kitörése után – az európai és az amerikai piac beszűkülésével párhuzamosan – azonban egyre fontosabb exportpiaccá is vált (a német kivitel 2014-re 2004-hez képest a 3,5-szeresére, 2008-hoz képest pedig a 2,2-szeresére nőtt euróban számolva, jelezve a német vállalatok már említett rendkívüli konjunktúra-érzékenységét és rugalmasságát). Ezalatt a Kínából származó behozatal sokkal kisebb mértékben, 2008-hoz képest csak 30 százalékkal nőtt. Így a kínai-német kereskedelmi mérleg passzívuma a válság előtti közel 27 milliárd euróról 2014-re 5 milliárd euró alá esett. (*Steinfelder 2007; Statistisches Bundesamt 2013, 408. o.; és Statistisches Bundesamt 2014, 37. o.* alapján saját számítások) A német külkereskedelmi aktívum 2010 utáni hatalmas emelkedésében ez a tényező játszotta az egyik legfontosabb szerepet.

A német versenyképességet tehát nemcsak a hazai egységnyi munkaerőköltség csökkenése okozza, hanem a sokkal alacsonyabb bérrrel rendelkező közép-kelet-európai és ázsiai országoknak a német feldolgozóipari vállalatok nemzetközi értékláncába való bekapcsolása.

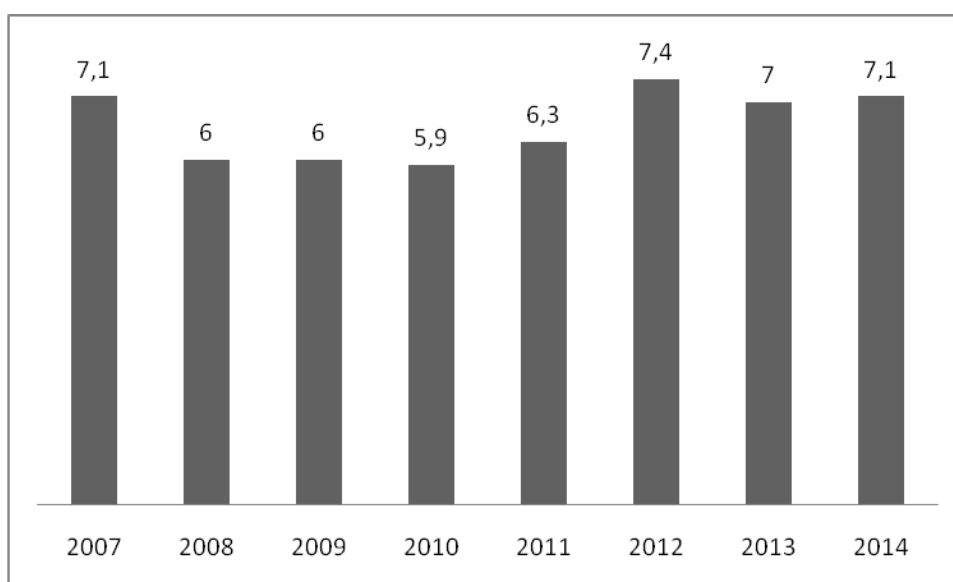
Az amerikai piaci folyamatok alakulása is a német vállalatok konjunktúra-érzékenységére és rugalmasságára példa. Az USA gazdaságának talpra állásával

párhuzamosan, vagyis 2010-től a német kivitel gyors növekedésnek indult, 2012-ben már jelentősen meghaladta a krízis előtti szintet, 2014-ben pedig soha nem látott magasságba, 96,1 milliárd euróra emelkedett. Eközben az innen származó behozatal gyakorlatilag stagnált, így a német aktívum másik jelentős tényezője az ebben a viszonylatban folyamatosan növekvő exporttöbblet – ami 2010-hez képest 2014-re a 2,3-szeresére nőtt.

A szolgáltatások és jövedelmek alakulása ugyanakkor nem ellensúlyozza a hatalmas áruforgalmi többletet, így a német folyó fizetési mérleg aktívuma egészségtelenül magas: a 2014-es GDP-arányosan 7,1 százalékos érték a világon a legnagyobb.

13. ábra

A folyó fizetési mérleg GDP arányos egyenlege (%)

Forrás: IMF (2014) és Eurostat alapján saját szerkesztés

Az eurózána készülődő válságára ez a mutató már nagyon korán – a maastrichti kritériumoknál sokkal hamarabb – figyelmeztetett, hiszen a másik oldalon a spanyol, a görög, a portugál folyó fizetési mérleg jelentős passzívuma állt. Nem véletlen, hogy – érzékelve a maastrichti kritériumok hiányosságát – 2011 novemberében az Európai Parlament és a Bizottság elfogadta az 1176/2011-es EU irányelvet „Macroeconomic Imbalances Procedure (MIP) néven. Ennek az a célja, hogy azonosítsa a tagországokban mutatkozó olyan makrogazdasági egyensúlytalanságokat, amelyek gátolják a tagországok kiegyensúlyozott fejlődését, és ezzel

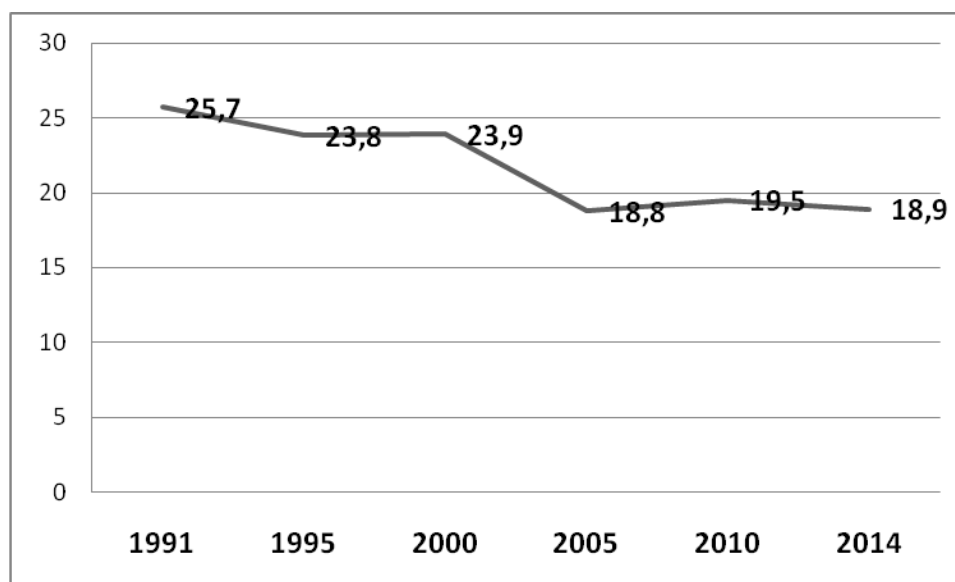
veszélyeztetik az integráció zavartalan működését, és alapjául szolgáljon az évente a Bizottság által kiadott „Riasztási Mechanizmus Riport”-jának (Alert Mechanism Report, AMR). A folyamatosan megfigyelt makrogazdasági mutatószámok között kiemelt figyelmet kap a folyó fizetési mérleg egyenlege, amelynek 3 év átlagában GDP-arányosan +6 és -4 százalék között kell lennie. Németország ezt a kritériumot folyamatosan megsérti, ahogy erre a legfrissebb AMR is felhívja a figyelmet. (European Commission, [2014], 21. o.)

Definíciószerűen a folyó fizetési mérleg aktívuma nyitott gazdaságban a nemzeti jövedelem és a belföldi felhasználás különbsége. A megtakarítás vagy a hazai tőkeállomány bővítését, vagy külföldi vagyoneszközök megszerzését jelenti. A folyó fizetési mérleg aktívumát nevezhetjük nettó külföldi beruházásnak.

Vizsgálni kell tehát a beruházások alakulását is Németországban. Ez a vizsgálat már csak azért is elkerülhetetlen, mert a hosszú távú növekedés egyik legfontosabb tényezője a beruházások hajlandósága. A 14. ábra 1991 és 2014 között mutatja a német beruházási rátát, amely egyfelől ezen időszak alatt folyamatosan csökkent, másfelől nemzetközi összehasonlításban is alacsony volt. (Ez utóbbit részletesen elemzi: *Handelsblatt Research Institut, DIW Berlin 2014*)

14. ábra

A beruházási ráta alakulása Németországban (a bruttó beruházások a GDP %-ában)

Forrás:

<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/Indikatoren/LangeReihen/VolkswirtschaftlicheGesamtrechnungen/lrvgr02.html> alapján saját számítás és szerkesztés

Míg a külkereskedelmi mérleg és a folyó fizetési mérleg aktívumát lehet akár versenyképességi előnyként is értékelni, a beruházási ráta erőteljes csökkenése a 2000-es évek közepéig, majd az elmúlt évtizedben ezen az alacsony szinten való stabilizálódása valóban súlyosabb gondokat jelezhet. Az Európai Bizottság (*European Commission 2014, 21. o.*) is felhívta a figyelmet arra, hogy mind a magán, mind az állami beruházások alakulásával problémák vannak. A gondokat jelzi, hogy az akkor már évek óta nagyon alacsony kamatlábak sem ösztönözték a németországi beruházásokat. A kérdést Németországban mégis élénk vita övezte, s ez a vita talán a legjobb példáját szolgáltatja az ordoliberalis szemléletnek. A német kormány mellett működő állandó tanácsadó testület (az ún. Bölcsek Tanácsa) öt tagjából négy ellenezte a költségvetési és monetáris politikai eszközökkel történő keresletélénkítést, így a beruházások ösztönzését is. (*The Economist, 2015*) Ők nem is érzékelték problémát a magánberuházások alakulásában. Ugyanakkor az egyik legtekintélyesebb német gazdaságtudós intézet, a Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW) kutatásai ennek az állításnak ellentmondanak. (Részletesebben lásd: *Handelsblatt Research Institut, DIW Berlin, 2014 és Fratzscher 2014*) Véleményük szerint a túl alacsony beruházási ráta a tőkeállomány csökkenéséhez és elöregedéséhez vezet, amely rontja a termelékenységet és a versenyképességet.

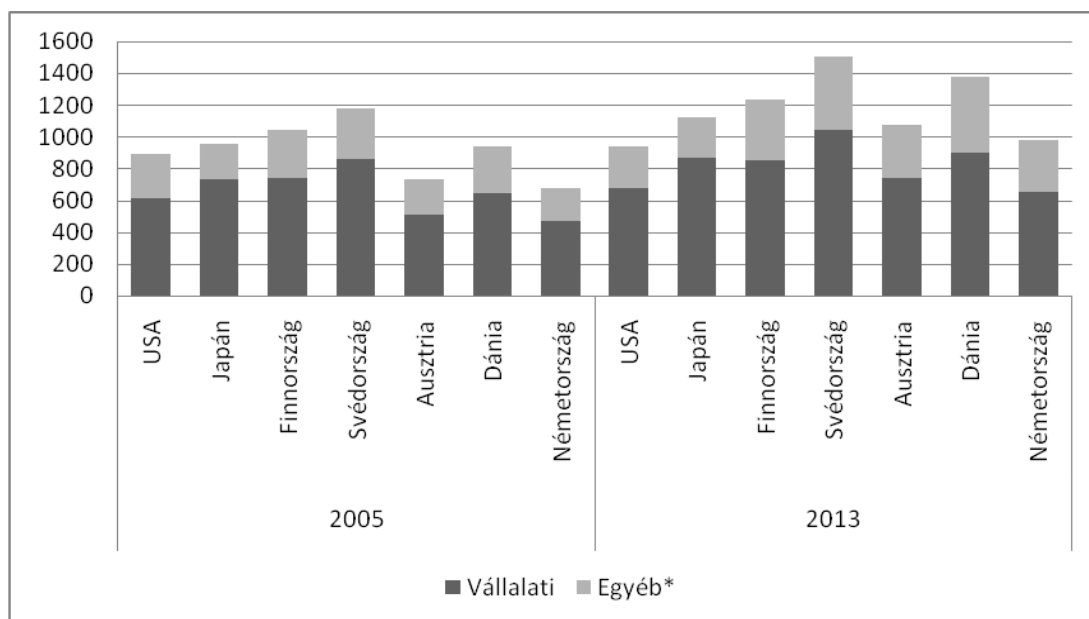
Vállalati felméréseik szerint a német cégek kétharmada aggódott ebben az időben a beruházások gyengesége miatt. A német cégvezetők megfogalmazták, hogy miért részesítik előnyben a határon túli beruházásokat a belföldivel szemben. Röviden megfogalmazva: a 1995 és 2015 között a külföldi beruházások éves átlagos jövedelmezősége több mint 15 százalékos volt, míg a hazaiaké alig 10 százalékos. (*The Economist, 2015*) Részletesebben kifejtve: a jövedelmezőséget rontó tényezők egy része szabályozási, gazdaságpolitikai probléma, más része viszont az elégtelen állami beruházásokhoz köthető. Szabályozási, gazdaságpolitikai zavarokat jelez a bizonytalanság a finanszírozás, az adózás területén és kiemelten az energiapolitika. A megújuló energiaforrásokra való fokozatos átállás jelentősen növeli a vállalatok költség szintjét, az egységnyi kibocsátásra jutó energiaráfordítás így sokkal magasabb, mint például az Egyesült Államokban, amely unattraktívvá teszi a németországi beruházásokat. (*The Economist, 2015*) Az elégtelen állami beruházásokat jelzi a hiányos közlekedési és digitális infrastruktúra, a German Marshall Fund szerint például a hidak 40 százaléka kritikus állapotban van (*Lásd például The Economist, 2015 és Fratzscher 2015*), a

szélessávú internet-elérhetőség elmarad a versenytársakétól, az iskolai infrastruktúrával is gondok voltak.

Nemcsak a beruházási ráta szintjében volt Németországnak nemzetközi lemaradása, de a beruházások összetétele is kedvezőtlenül alakul. Az investíciók leginkább a hagyományos szektorokban valósulnak meg, míg a jövőt meghatározó kutatás-fejlesztésre Németország gazdasági erejéhez képest viszonylag kevesebbet költött. A válság kitörését megelőző időszak egy évét, 2005-öt kiválasztva az látszik, hogy egy főre vetítve az összes K+F ráfordítást tekintve Japán 40 százalékkal, az USA 32 százalékkal költött többet; Európában pedig például a svéd 75, a finn 55, de az osztrák is közel 10 százalékkal haladta meg a német költést 2013-ra.

15. ábra

A K+F ráfordítások alakulása néhány országban (1 főre vetítve, euróban)

Forrás: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_gerdact&lang=en# alapján saját számítások

A beruházásokat, a K+F ráfordítások növelését nagyban gátolták a társadalmi, demográfiai és munkaerőpiaci problémák is, amelyek szintén veszélyeztetik a hosszútávú növekedést. Ez a

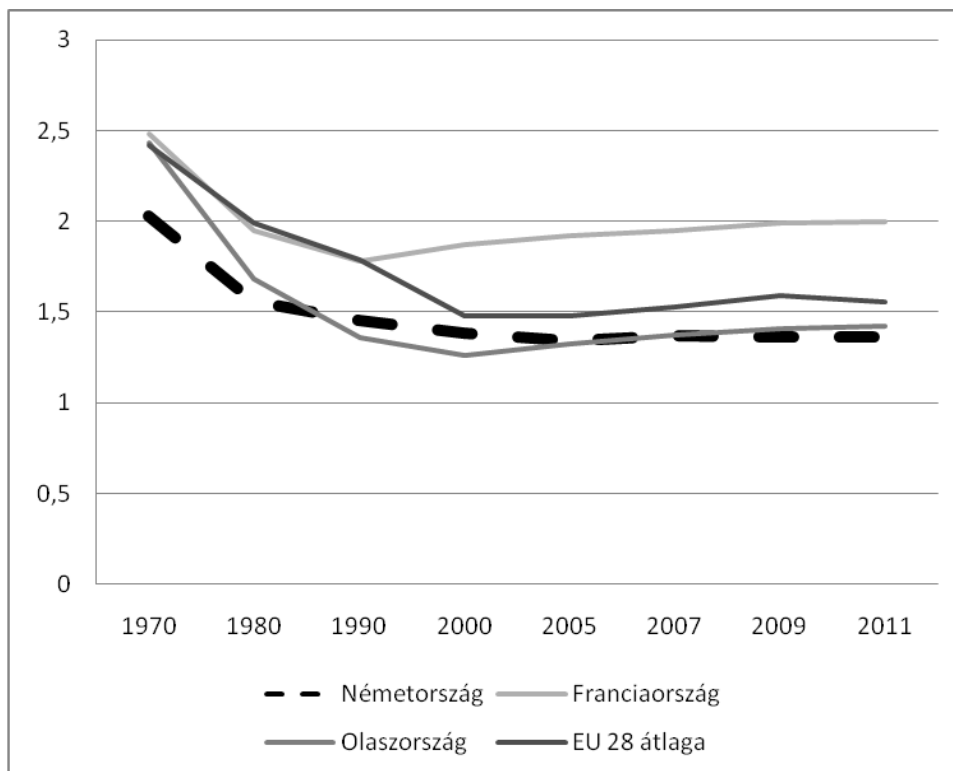
probléma átvezet a harmadik elemzési egységhez, amelyben jövőbeli német versenyképességet és innovációs képességet meghatározó társadalmi indikátorok kerülnek sorra.

A német versenyképesség jövője: társadalmi indikátorok

Egy ország hosszú távú versenyképességét, gazdasági növekedésének fenntarthatóságát alapvetően meghatározza, hogy lakossága milyen demográfiai mutatókkal rendelkezik, milyen életkilátásai vannak, és milyen tudást sajátíthat el az oktatási rendszerben eltöltött évek alatt. Ezért egyetlen átfogó politikai gazdaságtani elemzés sem nélkülözheti ezen társadalmi mutatók, sajátosságok részletes vizsgálatát. Nem lehet ez másképp Németország esetében sem, amely bár az európai, kimagaslóan fejlett jóléti társadalmak csoportjába tartozik, mégis számos olyan kihívással küzd, amelyek megfelelő leküzdésén a közeljövő gazdasági sikerei múlhatnak. Az alábbiakban a termékenységi ráta alakulásának, és az oktatási rendszer sajátosságainak bemutatásával igyekszünk megvilágítani, hogy a német versenyképességet milyen tényezők befolyásolhatják az elkövetkező évtizedekben.

16. ábra

Termékenységi ráta alakulása

Forrás: OECD Factbook alapján saját szerkesztés.

Mint az a 16. ábrán látható, Németországot az 1970-es évektől a 2000-es évek elejéig tartó időszakban folyamatos, nem megtorpanó népességcsökkenés jellemezte, amely 2005-ben stabilizálódott. Így a német nők átlagos gyermekszáma az 1,5-öt sem érte el. Ezzel a tendenciával Németország messze alulmúlja Franciaországot, amely már a 90-es évek elején képes volt megfordítani a trendet, de valamivel alatta marad a hasonló „pályát” befutó Olaszországnak is. A német termékenységi ráta alulmúlta az Európai Unió 28 tagállama termékenységi rátájának átlagát is.

Az OECD adatai csak 2011-ig mutatják a negatív trendet, azonban egy 2015 májusában megjelent tanulmány szerint nemcsak Európában, de globálisan is az utolsó helyre csúszott Németország a születési ráta tekintetében. (*BDO, HWWI, 2015*)

A német nők alacsony gyermekvállalási hajlandósága mögött meghúzódó szociológiai okok részben máig feltáratlanok. Az bizonyos, hogy az ország – mint az az ábrán is látható – mintegy három évtizeden át együtt mozgott az európai trendekkel. A 2000-es évek elején végrehajtott, dolgozatomban számos helyen hivatkozott Hartz-reformoknak a szociális ellátásokat, családi pótlékot érintő elvonásainak minden bizonnyal további negatív hatása volt a termékenységre. Emellett ugyanakkor a német társadalom hosszú évtizedekig berögzült képe a női-férfi szerepekről, a női munkavállalás elutasítása, az egykeresős családmodell favorizálása, amely a nőnek a „Kinder, Kirche, Küche” háromszögben szánt csupán szerepet, mára jelentősen megváltozott. Nem csupán a politikai paletta baloldalán, hanem a keresztény-konzervatív CDU-CSU pártszövetségen belül is egyre többen szorgalmazzák a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztését, az óvodai, bölcsődei férőhelyek számának növelését, és a női munkavállalókkal szembeni negatív diszkrimináció felszámolását. (Ebben a folyamatban nem elhanyagolható szerepe volt Angela Merkel kancellárnak, aki a nőpolitikai területén elődeinél jóval progresszívebb, pragmatikusabb álláspontot képvisel.)

Az bizonyos, hogy a negatív demográfiai trend, amely ugyanakkor növekvő bevándorlással, és az ennek nyomán születő kulturális és társadalmi integrációs feszültségekkel párosul, jelenleg a német társadalom egyik legnyomasztóbb problémahalmazát jelenti.

Nem csak a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége, de minősége is meghatározó a hosszútávú versenyképesség szempontjából. Így nem megkerülhető annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a német diákok milyen jellegű és milyen minőségű képzésben részesülnek, szaktudásuk mennyire rugalmasan fejleszthető, konvertálható.

A német vállalati szektor jelenlegi kiugróan jó termelékenysége nyilvánvalóan nem vezethető le pusztán történelmileg beágyazott attitűdökből és a gazdaság strukturális sajátosságaiból. A tágabb értelemben vett ipari szektorra, annak teljesítményére alapozott növekedés kapcsán kulcsfontosságú volt, hogy megfelelő létszámú szakképzett munkaerő álljon rendelkezésre. S bár a német oktatási rendszer is számos megoldatlan problémával és kihívással küzd, ezt a szempontot sikeresen érvényesíti – a szakképzési rendszer alkalmazkodik a jelenlegi munkaerő-igényekhez.

A széles spektrumú képzésben érvényesül a gyakorlati és elméleti képzés harmóniája, amihez nagyban hozzájárul, hogy komplex együttműködés zajlik a munkaadók, a vállalatok és a szakképző intézmények között. Ez a kettősség képes gondoskodni arról, hogy a megszerzett tudás egyrészt magas színvonalú legyen, másrészt a munkaerő piaci igényekhez alkalmazkodjon. A vállalati szektor folyamatos és sokoldalú bevonása az oktatás folyamatába jelenetős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az állami finanszírozás és a tanterv összeállítása során hatékonyabban fel tudják mérni ne csupán a jelenlegi, hanem legalábbis a közeljövő munkaerő piaci igényeit. A német középiskolások 344 féle szakképzési ág közül választhatnak (*OECD 2010*), melyek működtetésében (nem csupán a gyakorlati képzés, hanem a vizsgáztatás területén is) szakszervezeti szövetségek illetve munkaadói szövetségek, továbbá a kereskedelmi és iparkamarák is közreműködnek. A rendszer duális logikájának megfelelően az elméleti ismeretek átadása a szövetségi illetve tartományi iskolákban történik. Az ifjúsági munkanélküliség európai viszonylatban mért kiemelkedően legalacsonyabb rátája – összehasonlításképpen 2015 áprilisában 7,2 százalék a Spanyolországban és Görögországban mért közel 50 százalékos adathoz képest, de még a másodi osztrák ráta is meghaladta a 10 százalékot. (*Eurostat 2015*) minden bizonnyal összefüggésbe hozható a német oktatási rendszer e szegmensének működésével.

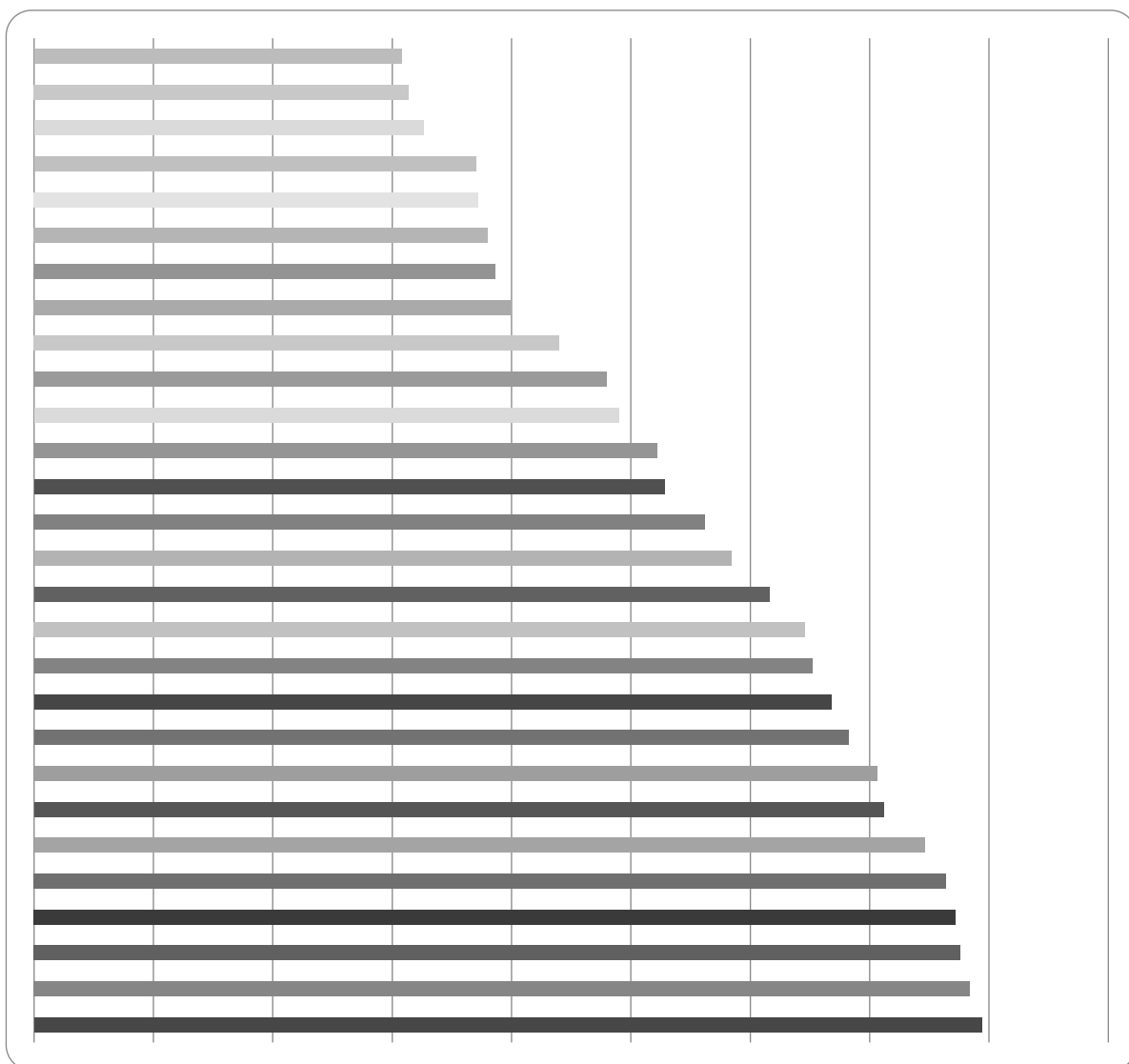
Maga a duális szakképzési rendszer ugyanakkor Németországban is számos működési problémával küzd. Ezek között meg kell említenünk a finanszírozás és a transzparencia kérdését a tartományok és a szövetségi szint között, a rendszer egységes, az egész országra kiterjedő szövetségi szintű összehangolását, továbbá a számonkérési rendszer ellentmondásait: a szakképzés és a vizsgáztatás elválik egymástól, a résztvevőknek a képzési idejük alatt nyújtott teljesítménye nem befolyásolja végső minősítésüket és az a vizsgáztatástól elválik. Ebből

következően kevésbé motiváltak a folyamatos munkára, és tudásukban is hiányosságok mutatkoznak. (OECD 2010)

Másrészt azonban kérdés, hogy hosszú távon Németország számára mennyiben kifizetődő változtatás nélkül a továbbra is szinte kizárólagosan az ipari termékek előállítására és exportjára alapozni a növekedést, s olyan szakképzési rendszert fenntartani, amelyet nagyon specifikusan ennek kiszolgálására működtetnek. Amint az a 17. ábrán látható, Németország a középmezőnyben helyezkedett el a diplomások arányát tekintve az EU 28 tagállamával összevetve. A 25 és 64 közötti korcsoportban kevesebb, mint 30 százalék szerzett felsőfokú képzettséget. A közeljövő egyik legfontosabb feladata és kihívása mindenképpen ennek az arálynak a növelése, a felsőoktatásban tanulók számának a növelése lesz.

17. ábra

A diplomások aránya a 25-64 éves korosztályban (2012, %)

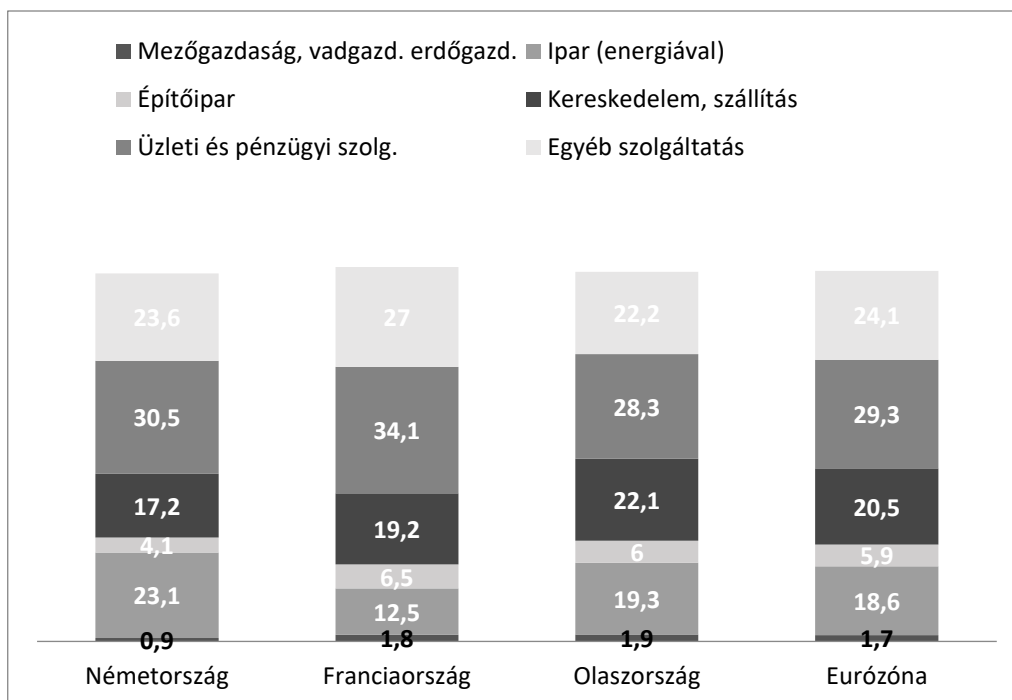

Forrás: <https://www.destatis.de/Europa/DE/Thema/BevoelkerungSoziales/BildungKultur/Hochschulabschluesse.html>

A német gazdaságban „túlreprezentált” a termelői és az exportszektor, a szolgáltatások ehhez képest elhanyagolható jelentőségűek.

18. ábra

A német gazdaság szerkezete nemzetközi összehasonlításban (A GDP termelésének ágazati megoszlása 2015-ben, %)

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

Az ország gazdaságában bizonyos strukturális reformok elkerülhetetlennek látszanak annak érdekében, hogy a terciér szektor jelentőségét növeljék, hiszen az Európai Unión belüli anomáliák, az észak – déli fejlődési egyenlőtlenségek, és a fizetési mérleg összetétele torzulásának egyik okozója a jelenlegi német gazdasági szerkezet.

Összességében azt vizsgáltam, hogy a válság után kiemelkedően jó makrogazdasági mutatókkal rendelkező német gazdaság teljesítménye milyen tényezőkre vezethető vissza, és mennyire fenntartható közép- és hosszú távon.

A gazdasági növekedés, inflációs ráta, államadósság és költségvetési hiány trendjei az elmúlt években változatlanul igen kedvezően alakulnak, így megállapíthatjuk, hogy a fő makrogazdasági mutatók tekintetében a német gazdaság továbbra is stabil lábakon állt.

Németország, mint az Európai Unió fő exportőrének pozíciója a gazdasági válságot követő években sem ingott meg: az ország külkereskedelmi mérlege 1952 óta folyamatosan (!) többlettel zárul. Ez a termelés- és exportorientált gazdasági szerkezet azonban csodálatra méltó

teljesítménye mellett számos hátulütővel rendelkezik, különösen Németországnak az Európai Unióban betöltött gazdasági hatalmi pozíciójából adódóan. Az ország tőkekihelyezésének fő célpontja Közép-Kelet Európa, illetve a Távols-Kelet, azon belül is Kína, míg az európai déli periféria államaiban elhanyagolható mértékű. Ez nagymértékben hozzájárul ahhoz a tartós fizetésimérleg egyensúlytalansághoz, amely Németország és az Unió déli tagállamai, így például Görögország között fennáll.

A német növekedéshez a beruházások – különösen az infrastrukturális beruházások, így például az útépítés– és a belső fogyasztás még mindig elhanyagolható mértékben járul hozzá. A beruházás –és fogyasztásélénkítés, továbbá a tőkeexport irányának földrajzi újrastrukturálása együttesen hozzájárulhat ahhoz, hogy a Németország nem hegemon, hanem sokkal inkább kohéziós szerepet tölthessen be az eurózónában.

A hosszú távú növekedési trendet alapvetően befolyásoló társadalmi indikátorok – így mindenekelőtt a demográfia és az oktatási rendszer – kapcsán megállapítottuk, hogy Németország számos „időzített bombán” ül. A folyamatosan csökkenő születésszám komoly negatív hatással lehet a szociális rendszer és a nyugdíjrendszer fenntartására. Az intenzív bevándorlás ezt némileg képes ellensúlyozni, azonban a bevándorlók társadalmi integrációja, részvétele az oktatásban, egyelőre szintén nem megoldott probléma.

A német oktatási rendszer alapját és fő megkülönböztető jegyét még mindig a duális szakképzési rendszer jelenti, amelyben a főként szak(közép)iskolák a vállalatokkal együttműködve igyekeznek a gyakorlati munkatapasztalatot és az elméleti tudás átadását összehangolni. A rendszer vitathatatlan pozitív hozadékai ellenére azonban kevésbé ösztönzi a felsőoktatási rendszerbe való belépést és bennmaradást, a magasabb szintű akadémiai tudás elsajátítását. Megállapítható, hogy Németországban Európai összehasonlításban alacsony az egyetemi hallgatók aránya. Ez pedig nagyon hátrányosan befolyásolja a kutatás-fejlesztési, innovációs tevékenységet.

Ebből következően, bár a Hartz-reformok megalapozták a fenntartható versenyképességet, további hathatós intézkedésekre lesz szükség a humántőke fejlesztése érdekében.

Összességében elmondható, hogy a 2008-tól 2015-ig terjedő években, amelyek felölelték először a globális subprime válság időszakát, majd az eurózónában a szuverén adósságválság legkritikusabb, a közös fizetőeszköz összeomlásával fenyegető korszakát, Németország stabil gazdasági alapokon állt. Azonban a fejezetben két korszakban – a válságot közvetlenül

megelőzően, illetve a válság idején és a válságot követő években – tárgyalt makrogazdasági adatok rámutattak bizonyos ellentmondásokra is, jól szemléltetve, miért beszélhetünk újra „német problémáról” Európában.

Az ország szélsőségesen exportorientált gazdasági szerkezetével, újabb és újabb globális piacok meghódításával, amely következetesen megőrzött fiskális stabilitással párosul, látszólag megingathatatlanul szavatolja saját növekedését. Belgazdasági szempontból vizsgálva sem ismerhető fel olyan gazdasági trend, vagy gazdaságpolitikai szándék, amely azt mutatná, hogy az ország erőfeszítéseket tenne arra, hogy az eurózóna perifériájához sorolt országok termékeinek felvevőpiacává váljon, így segítve elő a hiányzó gazdasági kohéziót az eurózónán belül. Ez azonban azt mutatja, hogy a hegemon szerephez szükséges egyik legfontosabb komponens hiányzik az ország viselkedéséből.

A nehezen ösztönözhető belső fogyasztás és bizonyos területeken már kifejezetten fejlődési lemaradást eredményező, csekély beruházási hajlandóság kedvezőtlen a hosszú távú növekedési kilátásokra nézve, és további súlyos teherként az európai gazdasági struktúrának. A humántőke fejlesztése, különösen az oktatási rendszer helyzete ellentmondásokról terhes. A jelenlegi német gazdasági viszonyokra, elsősorban a Mittelstand igényeire szabottan működő szakképzési, felsőoktatási rendszer a globális versenyben mind kevésbé állja meg a helyét.

A 2014-2015-ben intenzívvé váló tömeges bevándorlás hatása továbbra is nehezen mérhető és jósolható, az azonban biztos, hogy hosszútávon nem csupán abból a szempontból fogja a kérdés befolyásolni az EU jövőjét, hogy Németország milyen megoldásokat szorgalmaz ezzel a kihívással kapcsolatban összeurópai viszonylatban. Annak is komoly hatása lesz, hogy az ország belső gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaira, szociális ellátórendszerére és oktatási rendszerére milyen hatást gyakorol az elmúlt években az országba érkezett nagyszámú bevándorló.

Ezek tehát mindazok a *belső* gazdasági sajátosságok, amelyek talaján állva Németország mind nagyobb erőt, befolyást és érdekérvényesítő képességet szerzett Európában. Ezek a tényezők hatottak a német diplomáciai és Európa-politikai tevékenységre, álltak háttérben azoknak a döntéseknek, amiket a német vezetés szorgalmazott a szuverén adósságválság, majd a válságkezelés intézményi architektúrájának kiépítése során. Ezeket a döntéseket, a nyomukban jelentkező politikai feszültségeket, különös tekintettel a német-francia kapcsolatokra, illetve a felépült új válságkezelő intézmények, a Gazdasági és Monetáris

Unió működésének jelenleg is aktuális sajátosságait elemzem a disszertáció további fejezeteiben.

Németország Európában

Míg a dolgozat előző fejezeteiben az elemzés a Német Szövetségi Köztársaság *belső* gazdasági és politikai folyamatainak felvázolására fókuszált, e fejezet célja, hogy feltárja és bemutassa annak a *külső* európai környezetnek a sajátosságait a 2008-tól 2015-ig terjedő időhorizonton, amelyben Németország a subprime válságot közvetlenül megelőzően, a válság idején, majd a szuverén adósságválság alatt és azt követően európai kulcsszereplővé lépett elő. Ezt a folyamatot három fő pilléren vizsgálom.

Egyrészt az úgynevezett Trojka keretében, az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank, és a Nemzetközi Valutaalap részvételével lezajlott fő válságkezelési lépések bemutatásával, értékelésével. A szuverén adósságválság kezelésének intézményi pillére két, a Trojka által létrehozott szervezet lett, előbb az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz (European Financial Stability Facility), majd főként az Európai Stabilitási Mechanizmus (European Stability Mechanism). Ezek az intézmények, miután – többek között a német fél ellenállása miatt – nem alakult ki konszenzus azzal kapcsolatban, hogy alapszerződés-módosítással lehetővé tegyék az adósságválságban súlyosan érintett tagállamok, mindenekelőtt Görögország kimentését, és feloldják a hatályos Lisszaboni Szerződésben érvényben lévő, ennek tilalmára vonatkozó ún. *no bail-out* klauzult, kormányközi alapokon, az uniós intézményrendszeren kívül alakultak meg. Az európai gazdasági integráció jövőjét, irányát nagyban meghatározza majd, hogy végül döntés születik-e az Európai Stabilitási Mechanizmusnak az uniós intézményrendszerbe illesztéséről.

Másrészt a válságkezelés politikai egyeztetési folyamatának elemezésével, amelyben kiemelt szerepet kap a német-francia bilaterális kapcsolatok részletes bemutatása, tekintettel a két európai kulcsszereplő „különleges kapcsolatának” az európai integráció működési, fejlődési irányának kijelölésében játszott kulcsszerepére

Végül az elemzés harmadik pilléréként Németország és a déli periféria szuverén adósságválság által legsúlyosabban érintett állama, Görögország közötti gazdasági kapcsolatokat, illetve a Németországgal a válság során ápolt kétoldalú diplomáciai kapcsolatokat, és kereskedelmi, fizetési relációkat mutatom be.

A gazdasági integráció megtorpanása: az Alkotmányos Szerződés és a Lisszaboni Szerződés

A 2008-as subprime válság kitörését közvetlenül megelőző időszak egybeesett az EU egy jelentős alkotmányos reformkísérletének kudarcával. Az Alkotmányos Szerződés tervezetének francia és holland népszavazáson történt elutasítását követően a Lisszaboni Szerződés került ratifikációra 2009-ben, több elbukott és megismételt népszavazással, és több tagállamban jelentős politikai szkepticizmussal kísérve. Mind az Alkotmányos Szerződés, mind a Lisszaboni Szerződés elsősorban a meglévő intézményi és jogi keretek egyszerűsítésére, az uniós intézményrendszer áramvonalasabbá tételére és az intézményi hatáskörök világos elhatárolására fókuszált. Emellett, szintén a politikai egység és hatékonyság növelésére ez kiegészült két fontos csúcspozíció – a kül- és biztonságpolitikai főképviseelő, illetve az Európai Unió Tanácsa elnöke pozíciójának – alapszerződésbe foglalásával.¹⁴

A Lisszaboni Szerződés a korszak kihívásaira reagált, és elsősorban az EU, mint hatékony, cselekvőképes globális aktor felépítését célozta. A 2000-es évek első felének külpolitikai tapasztalatai tükröződtek vissza benne (terrorizmus elleni harc, harmadik világbeli katonai szerepvállalások, a transzatlanti hatalmi egyensúly helyrebillentése az Egyesült Államokkal, egyenrangúbb transzatlanti partnerség kialakítása). Mindemellett hangsúlyt helyezett a nizzai és amszterdami szerződések hiátusainak pótlására, különös tekintettel a szavazati rendszer reformjára, amelyet a minősített többség irányába billentett.

A fenti prioritások mellett ugyanakkor a gazdasági kérdések, különösen a gazdasági integráció szorosabbra fűzése a monetáris és fiskális politikai területen, lépések az eurózóna optimális valutaövezetté alakítása irányába kisebb hangsúlyt kaptak mindkét dokumentumban.

Németország és a Trojka

A 2008-as subprime válság európai begyűrzése világosan megmutatta, hogy mely tagállamok gazdasága áll szilárd alapokon, és képes a korábban felelős anticiklikus gazdaságpolitikának köszönhetően az időleges recesszióból is talpra állni, és mely államok azok, amelyek egy globális válságnak jelentősen kiszolgáltatottak.

¹⁴ Az Alkotmányos Szerződés szövegtervezete elérhető magyar nyelven a következő oldalon: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC>

A Lisszaboni Szerződés hivatalos szövege ugyanitt: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF>

A szuverén adósságválság és közte kiemelkedően a görög válság súlyosbodása, az ország potenciális államcsődjének fenyegetése az aktuális gazdasági gondokon túli, súlyos gyengeségeire mutatott rá az EU-nak, és különösen az eurózónának. A közös valutát használó tagállamok gazdasági szerkezete, válsággal szembeni ellenálló-képességében megmutatkozó különbözősége joggal vetette fel a kérdést, hogy ebben a formában a közös valuta áldás-e vagy inkább átok, amely limitálja a válságot elszenvedő államok politikai vezetésének eszközeit a válságkezelésre. Másrészt a politikai szereplők, az üzleti világ képviselői mellett a szélesebb európai közvélemény is szembesült azzal, hogy közös európai intézmények részben nem léteznek, a létező szervezetek pedig csupán rendkívül limitált jogkörökkel rendelkeznek az érdemi közbeavatkozásra és segítségnyújtásra. (*Schmidt 2015, 22.o.*)

Az európai integráció fejlődésére korábban is jellemző dinamika alapján a válság szembesítette az Unió vezetőit azzal, hogy a közösségből alapvető képességek hiányoznak a válságkezeléshez, előrelépésre lenne szükség. A piacok nyomása, a görögországi államcsőd fenyegető közelsége, és az ennek nyomán a tagállamok között kiéleződő feszültségek ugyanakkor maguktól értetődően nem hagytak elegendő időt arra, hogy a gazdasági integráció intézményeit megreformálják, jogköreiket alapjaiban kibővítsék. Különös tekintettel arra, hogy a válságkezelés mélyén mindvégig ott lappangó lényeges kérdésre, az európai kockázatközösség megteremtéséről semmilyen érdemi konszenzus nem látszott körvonalazódni.

A politikai erőfeszítések arra irányultak, hogy megtalálják azokat az ideiglenes megoldásokat, amelyekkel a no-bailout klauzula megsértése nélkül is segítséget nyújthatnak a tartós fizetési-mérleg egyensúlytalansággal küzdő tagállamoknak. A kormányközi egyeztetéseken és az Európai Tanács ülésein mindinkább tömbösödni látszottak az álláspontok, amelyekben – némileg leegyszerűsítve – egy „francia” és egy „német” Európa képe ütközött egymással. Ennek a gazdasági integrációra gyakorolt kiemelkedő hatását a következő fejezet elemzi részletesen. Míg előbbi a közös európai szolidaritást helyezte a középpontba, a szuverén adósságválság strukturális okait hangsúlyozva, kiterjesztve az érvelést az Unión belül kialakult fizetésimérleg-egyensúlytalanságra és ezáltal a gazdasági növekedés limitáltabb lehetőségére a gazdasági recessziót megelőző időszakban, utóbbi az érvényben lévő alapszerződések gazdasági prudenciára vonatkozó ismert rendelkezéseire hivatkozva a tagállamok egyéni felelősségét hirdette, és igyekezett a pénzügyi segítségnyújtás időszakosságát és feltételeességét hangsúlyozni. (*Schmidt 2005, 5.o.*)

A válságkezelési folyamat koordinációját ennek megfelelően olyan keretben kellett végezni, amely képes volt az intézményi hiátusok és a politikai akaratok különbözősége ellenére eredményeket felmutatni. A tagállamok 2010 májusától, az első görög mentőcsomag folyósításától és az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz létrehozásától kezdve az európai zsargonban Trojkaként hivatkozott intézményi triumvirátuson keresztül irányították Görögország, Ciprus, Portugália és Írország szubvencionálását, amelynek tagjai az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap voltak.

A Trojka irányítása alatt zajló krízismenedzsment így egy sajátos, hibrid, a kormányközi és intézményi elemeket ötvöző folyamatként értelmezhető. A válság kezelésének ez a módja két irányból is felvethet kritikákat: egyrészt a Lisszaboni Szerződés szellemisége, és azt megelőzően az alapszerződés-módosítás szándéka mögött húzódó politikai szempontok között kiemelt jelentőséggel bírt az Unió demokratikus döntéshozatali folyamatainak erősítése, az intézményi átláthatóság, a számonkérhetőség és a felelősségi körök elhatárolása, amely összességében egy átláthatóbb, és állampolgáraihoz közelebb álló intézményrendszert és politikai működést predesztinált.

A Trojka demokratikus felhatalmazásának megkérdőjelezhetősége felerősítette azt a percepciót, amely már az euró, mint közös valuta valódi „közössége” kapcsán is felmerült, jelesül, hogy valójában néhány kivételezett, eredendően kedvezőbb gazdasági helyzetben lévő tagállam, mindenekelőtt Németország érdekét szolgálja a megléte, és összeurópai érdek vagy szolidaritás nem fejeződik ki a működésében.

Az Európai Parlament, mint az Unió hosszú távú demokratikus fejlődésében elvileg kulcsszerepet játszó intézmény, a válságkezelési folyamatban nem jutott számottevő szerephez, ellenben a Nemzetközi Valutaalap, annak ellenére, hogy nem európai kötődésű intézmény, és bevonása nem volt magától értetődő, meghatározó. Ahogy Wolfgang Schäuble utalt rá, az IMF jelenléte különösen annak a globális piacok bizalmának megerősítését segítő szerepe, jól működő intézményi automatizmusai és a társfinanszírozó képessége miatt volt igen fontos. (<https://www.wsj.com/articles/german-finance-minister-schauble-greece-needs-economic-overhauls-1476987171>) Emellett különösen a német fél számára nem volt elhanyagolható szempont az sem, hogy a nem-európai intézményként a fő hitelező hatóság szerepét vivő IMF bevonásával még a látszatát is lehetett kerülni, annak hogy európai tagállamok csődmentő tevékenységet végeznének.

Az IMF francia vezetése (Christine Lagarde volt francia pénzügyminiszter 2011 júliusától 2019 szeptemberéig töltötte be a pozíciót) ugyanakkor letagadhatatlan politikai és diplomáciai csatornája volt a francia szempontok érvényesítésnek is. Az IMF több állásfoglalásban, elemző cikkben is megfogalmazott kritikákat a Görögország számára előírt fiskális megszorításokkal kapcsolatban, kifogásolva, hogy azok a közép-és hosszú távú gazdasági növekedés megindulása ellenében hathatnak.¹⁵

Az Európai Központi Bank, amely elsősorban a bankrendszerek felügyeletét és a kamatpolitika alakítását látta el, együtt az Európai Bizottsággal, szintén nem mentesült attól az ellentmondástól, hogy partikuláris tagállami politikai érdekek érvényesítője. Az Európai Bizottság, amely alapszerződésben rögzített szerepe szerint a közös európai joganyag alkalmazásáért felelő, politikailag semleges szerv, a trojkán belül azonban a stabilizációs programok periodikus felülvizsgálataért felelős intézményként, és ilyen módon az Európai Tanács meghosszabbított kezeként lépett fel.

Az intézményi felelősségi körök tisztázatlanságát és ennek a demokratikus elszámoltathatóságra gyakorolt hatását a trojka működését kritizáló, illetve vizsgáló szereplők, többek között az Európai Parlament által ebből a célból életre hívott, Othmar Karas osztrák néppárti képviselő által vezetett bizottság is felróta. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0173_EN.html) Az öt fő kiigazítási program közül, amely a trojka felügyelete alatt megvalósításra került, kettő érintette Görögországot, egy-egy Ciprust, Portugáliát és Írországot.

A kitűzött, rendkívül ambíciózus és radikális tervek azt irányozták elő, hogy a görög költségvetési hiányt a 2010-es 15 százalékos arányról öt éven belül 5 százalékra szorítsák le. És bár az előirányzott stabilitási célokat az ország 2013-ra minden meghatározott makrogazdasági mutató tekintetében teljesítette, a görög gazdaság növekedési potenciálja ugyanakkor megbénult, az ország GDP-je az öt év elteltével nem mutatott növekedést, és a 2009-es szinten stagnált. A pénzügyi injekciókat a felhalmozott adósságállomány kamattörlesztése megközelítően teljes mértékben felemésztette, a társadalmi feszültségek pedig ennek nyomán egyre súlyosabbá váltak. Ennek részletes elemzésével a dolgozat utolsó fejezete foglalkozik.

¹⁵ A témában az IMF hivatalos felületein megjelent cikkek között lásd: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2011/269/article-A001-en.xml>
<https://blogs.imf.org/2016/12/12/the-imf-is-not-asking-greece-for-more-austerity/>

A német-francia kapcsolatok és a válságkezelés

Németország és Franciaország együttműködése kezdettől fogva az európai integrációs folyamat legfőbb hajtóereje volt.¹⁶ Az Európai Unió föderális fejlődésének máig előfeltétele, hogy a két kontinentális nagyhatalom politikai konszenzust alakítson ki az Unió jövőjéről, majd a kormányközi megegyezés alapján kezdeményezzék az integráció elmélyítését. A német-francia „tengely” olajozott működése az EU fejlődését eredményezi, míg ha a két ország között koncepcionális különbségek merülnek fel, gazdasági fejlődésükben aszimmetria alakul ki, az törvényszerűen lelassítja, vagy épp teljesen feltartóztatja ezt a fejlődési folyamatot.

A francia-német tandem működésének sikere már az 1950-60-as években alapvetően attól függött, hogy egyrészt volt-e külső kényszerítő tényező, amely a két országot arra sarkallta, hogy megállapodjanak, másrészt képesek voltak-e saját alkotmányos rendszerükkel és politikai hagyományaikkal összeegyeztetni a megállapodásban foglaltakat, harmadrészt pedig a konszenzus által biztosított nyereséget nagyobbnak ítélték-e annál a „veszteségnél” amit a megállapodás elmaradása okozott volna. E három szempont a továbbiakban is meghatározónak bizonyult a két ország és az európai integráció viszonyát tanulmányozva. Az NSZK számára az ESZAK, amely alapvetően francia tervek alapján került megvalósításra, lehetőséget kínált arra, hogy a háborút követő elszigeteltség és bizalmatlanság után visszatérhessen a nemzetközi porondra, és tegyen egy lépést szuverenitása fokozatos visszaszerzése felé. Erre – paradox módon – úgy kerülhetett sor, hogy a szénkitermelése feletti ellenőrzésről részben lemondott, ám ennek „áráért” az elnyert előny, a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés lehetősége kárpótolta.

Az ESZAK alapjainak lerakását és a Római Szerződés megkötését követően az európai integráció történetében még két mérföldkövet emelhetünk ki, amely kifejezetten a francia-német konszenzus eredménye, és amelyek ismét csak a külső nemzetközi sokkok és a „kompromisszumos előnyök” kettős nyomása alatt születtek: az Európai Monetáris Rendszer felállítása és a Maastrichti Szerződés megkötése.

¹⁶ Jelen fejezet „A német-francia tandem jövője a gazdasági válság tükrében” című, az MTA Világgazdasági Intézete által gondozott Változó Európa a változó világban (2018) tanulmánykötetben megjelent elemzés átdolgozott, kiegészített változata.

Az 1970-es években az EMS és a Werner-terv esetében a külső „lökést” a bretton woods-i rendszer összeomlása, az ennek nyomán a nemzetközi monetáris rendszer turbulenciái, illetve az olajválságok sokkjai jelentették, amelyek arra sarkallták az EGK két vezető hatalmát, hogy a térség gazdasági stabilitásának biztosítása érdekében összehangolják árfolyam politikájukat. (Horváth 2005, 623.o) Ahhoz azonban, hogy Franciaország és Németország képes legyen kompromisszumot kialakítani a közös európai fizetőeszközzel, és azt a többi állammal is elfogadtatni, ismét egy külső „sokknak” kellett bekövetkezni: nevezetesen a kétpólusú világrend összeomlását követően a két Németország egyesülésének. Az 1990-es évek elején a francia politikai elitet, és különösen Francois Mitterand elnököt komolyan aggasztotta a „német kérdés” feléledése, nevezetesen, hogy egy egységes Németország ismét domináns, nehezen kordában tartható hatalmi szerepre tör majd Európa centrumában, ennek pedig rendszeresen hangot is adott sajtónyilatkozatokban. (<https://www.nytimes.com/1989/12/22/world/upheaval-in-the-east-mitterand-in-east-germany-calls-for-caution-on-unification.html>) A közös európai valuta bevezetésének felkarolásával azonban a német márka, és ezáltal a gazdasági szuverenitás egy igen fontos elemének feladását kérhették „cserébe” a német egységfolyamat támogatásáért. A Maastrichti Szerződés megkötése ennek az „aszimmetrikus komplementaritásnak” a szellemében történt tehát 1992-ben, amely a későbbiekben számos feszültséghez vezetett. Az újonnan kiépülő európai monetáris rendszerben ugyanis az NSZK-nak is voltak feltételei, mégpedig, hogy az Európai Központi Bank működése és a megalkotott szabályok, amelyek a közös valuta bevezetéséhez kapcsolódtak, alapvetően a német gazdaság igényeire és a szociális piacgazdaság rajnai változatára legyenek szabva. A maastrichti kompromisszum meghaladásának szükségességét azonban első ízben igazán élesen a 2008-as gazdasági válság, majd ennek nyomán az euróválság domborította ki.

Az elmúlt több, mint egy évtizedben az EU tagállamainak, köztük kiemelten Németországnak és Franciaországnak is számos külső és belső kihívással kellett szembenéznie, amelyekre sok esetben nem sikerült olyan kielégítő közös választ adni, amely találkozott volna a többi tagállam többségének szándékaival, véleményével is. A német-francia tandem megfelelő működését akadályozta az euróválság gyökereinek eltérő megítélése, illetve az egymást követő francia elnökök – Sarközy és Hollande – a német vezetéstől sok elemükben radikálisan eltérő gazdaság- és pénzügypolitikai felfogása is.

Nem elhanyagolható szempont, hogy Németország már a 2000-es évek elején sikeresen kezelte versenyképességi problémáit, míg Franciaországban több politikai ciklus óta váratnak

magukra lényeges, a munkaerőpiac és a szociális ellátórendszer működését érintő reformok. Sok egyéb szempont mellett ez az egyik oka annak is, hogy paritásos viszony helyett gazdasági és hatalmi aszimmetria alakult ki a két ország között, amely a 2008-as gazdasági válság, majd az euróválság következtében csak fokozódott.

A fejezet célja bemutatni, hogy a két ország között milyen elvi eltérések és érdekkülönbségek, illetve hasonlóságok jelentek meg az euróválság időszakában, illetve azt követően az európai integráció jövőjét illetően. Az elemzés első felében az euróválság kapcsán mind plasztikusabban kirajzolódó „többsebességű Európa”, a „mag” és a „periféria” viszonyát tekintem át, külön kitérve rá, hogy ennek áthidalására milyen német és francia javaslatok születtek. A fejezet második része arra keresi a választ, hogy 2017 két meghatározó eseménye – Emmanuel Macron hivatalba lépése új francia elnökként, és a Bundestag-választások eredménye hogyan alakította a német-francia tandem jövőjét.

Eltérő megoldások keresése az euróválság kezelésében

A válság háttere: az eurózóna működésének intézményi és politikai ellentmondásai

Az eurózóna szuboptimális működése, és ezzel összefüggésben a 2010-2011-ben kirobbant euróválság elhúzódó és átmeneti megoldásokon alapuló kezelése számos okra vezethető vissza. Az eurózóna – tekintettel a fiskális és politikai unió hiányára – ahogy korábban is kitérem rá, nem tudott (és nem tud jelenleg sem) optimális valutaövezetként működni, ez pedig egy válság során a bevett, minden tagállam számára hatékony megoldást kínáló gazdaságpolitikai eszközök alkalmazását lehetetlenné teszi.

A közös valutaövezet megteremtése során annak „alapító atyái” úgy vélték, hogy az „egy valuta, egy piac” elven történő működés előbb-utóbb beindítja a szükséges „spill-over” folyamatokat, és szervesen fogja megteremteni az eurót használó tagállamok között az igényt az integráció magasabb fokára. Így a közös költségvetés, a valódi transzferunió és az ezekhez kapcsolódó közös politikai irányítás legitimálását vonja maga után. (Kiss J. 2012) A Maastrichti Szerződésben lefektetett „legkisebb közös többszöröséről”, a francia-német megegyezésen alapuló kritériumrendszerrel pedig úgy vélték, megfelelően szocializálhatja az eurót bevezető tagállamokat a felelős gazdaságpolitika kialakítására.

Azonban már az 1990-es és a 2000-es évek első felében bebizonyosodott, hogy nem csupán a „periféria” alacsonyabban fejlett államai, de a mag-Európa vezető országai sem tudták tartani magukat az előírt makrogazdasági irányszámokhoz. Ez rossz precedensek sorát, és az újonnan csatlakozó, nemegyszer komoly áldozatokat hozó államok vezetőiben és társadalmaiban is azt a benyomást keltette, hogy az Unióban „kettős mérce” érvényesül az egyes tagállamok között, hiszen a kötelezettségzegési eljárásokat a „régii” tagállamokkal szemben rendre nem indították meg.

A fentiekkel összefüggésben meg kell említeni a regionális felzárkózás, konvergencia kérdését is. Az EGK az 1980-as évek második felétől (a mediterrán országok csatlakozása nyomán) jelentős összegeket költött a kevésbé fejlett, leszakadó régiók felzárkóztatására. Hiszen világossá vált, hogy a bár a tagállamok politikailag, a döntéshozatalban formálisan egyenlőek, ez nagyfokú heterogenitással járt együtt a gazdasági fejlettség és versenyképesség területén, amelyek a spontán piaci folyamatok, a szabadkereskedelem eszközeivel nem oldhatóak meg. A strukturális és kohéziós alapokból származó támogatásokat azonban számos esetben nem sikerült kellő hatékonysággal elkölteni – ennek eklatáns példája éppen a későbbi euróválság által leginkább sújtott Görögország volt – így a reálkonvergencia megvalósulása sokszor elmaradt. Ebből is következett, hogy a Maastrichti Kritériumokban minden, az eurót bevezetni szándékozó tagállam számára egységesen előirányzott inflációs, árfolyam, illetve a költségvetési hiányra vonatkozó irányszám egyes, növekedésben lévő tagállam számára nem felelt meg.

Szabálykövetés és politikai vezetés konfliktusa a „Merkozy” tandemben

Az euróválság eszkalációja mintegy lakmuszpapírként mutatta meg tehát az eurózóna intézményi működésének gyengeségeit, és ettől nem elválaszthatóan rávilágított arra is, hogy a Franciaország és Németország vezetésével és kompromisszumaival kialakított maastrichti rendszer sok elemében idejétmúlttá vált. A két ország egymáshoz fűződő viszonya átalakult, sajátos tökéletlen komplementaritásuk, amely az 1980-as években és a 90-es évek elején még képes volt a közös valutáris rendszert létrehozni, annak hatékony továbbfejlesztésére, korszerűsítésére nem volt képes.

Amikor Görögország a gazdasági válság, illetve saját felelőtlen gazdaságpolitikájának következményeként első alkalommal a fizetésképtelenség határára jutott 2009 októberében, és egy hónapon belül a hitelminősítők az országot a befektetésre nem ajánlott kategóriába

sorolták, a válságkezelés gyors és dinamikus döntéshozatalt és ideális esetben bizonyos automatizmusok életbe léptetését követelte volna meg. Olyan szabályokét és reakciókét, amelyeket kifejezetten ilyen válsághelyzetek kezelésére hívtak életre, és amelyek minden érintett tagállam támogatását bírják. Ehelyett azonban az EU, és különösen az eurózóna tagállamainak vezetői kénytelenek voltak a válság során, jelentős piaci és világpolitikai nyomás alatt átmeneti megoldásokat kidolgozni. A nyomás súlyát csak növelte, amikor felszínre került, hogy nem csupán a görög, hanem a portugál, az olasz, a spanyol, illetve az ír gazdaság is azonnali külső beavatkozásra szorul, ráadásul más-más szempontból és mértékben. Ebben a helyzetben Németországra és Franciaországra, mint a két legnagyobb súllyal és befolyással rendelkező, a közös valutát használó kontinentális nagyhatalomra, különösen nagy teher hárult.

A 2010 óta született kutatások számos okra vezetnek vissza, hogy a német-francia együttműködés miért tudott csupán tűzoltásszerű reakciókban megegyezni, és azokat is csupán nagy nehézségek árán elfogadtatni az európai partnerekkel. (Így például az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz (EFSF), illetve az Európai Stabilitási Mechanizmus (ESM) létrehozását 2010-ben, majd 2012-ben). *Frank Bohn* és *Eelke de Jong* tanulmányukban három fő okot jelölnek meg ennek hátterében: a két ország eltérő felfogását a kormány és a piac ideális viszonyáról, az eltérő politikai vezetési modellt, illetve a szabályokhoz és a hatalomgyakorláshoz fűződő más-más viszonyt. (*Bohn-Jong, 2011*)

A német szociális piacgazdaság és a kapitalizmus „latin” – így a francia – változata több olyan eltérő sajátossággal rendelkezik, amelyek visszatükröződtek a két állam vezetőinek az euróválság kezelésében alkalmazott megközelítésében is. A francia piacgazdaságban a direkt állami befolyásnak és tulajdonnak, illetve a „dirigizmusnak” komoly hagyományai vannak. A piaci és a kormányzati szektor közötti, legmagasabb vezetői szinteken való átjárás, illetve a nagyvállalati szféra állami-stratégiai célokra való direkt felhasználása („nemzeti bajnok” vállalatok) bevett szokás. Ezzel szemben a kapitalizmus rajnai modelljében az állam ugyan szintén jelentős szereplő (különösen az angolszász államok viszonyaihoz képest), ám elsősorban nem direkt befolyásgyakorlóként és a piaci folyamatok terelgetőjeként, hanem szabályalkotóként és a szabályok betartásának felügyelőjeként van jelen. (*Bohn-Jong, 2011*) A német gazdasági rendszerben a második világháborút követően különösen törekedtek arra, hogy időtálló normarendszert alakítsanak ki, amely tartósan bírja a legerősebb politikai erők konszenzusát. Ennek fontos példái a versenyjogi szabályok, és törvények, illetve a Bundesbank működésének szabályozása, a szigorú inflációs célkövetési rendszer.

A kapitalizmusmodellek eltérő sajátosságai kihatnak a politikai vezetés stílusára is, amely Angela Merkel német kancellár¹⁷ és Nicolas Sarközy francia elnök¹⁸ felfogásában is visszatükröződött: a francia szemléletmódban természetesnek tekinthető, hogy válság esetén a kormány és az elnök közvetlenül, akár ad hoc módon beavatkozhat és érvényesítheti megoldási elképzeléseit. A német hozzáállás ezzel szemben gyökeresen más: válság esetén mindenekelőtt azt vizsgálja, milyen szabályoktól tértek el, és a normakövető magatartás helyreállítását követeli meg a válságban érintett felektől minden külső segítségnyújtás feltételeként. Erre vezethető vissza, hogy míg Sarközy elsősorban a *politikai akarat* jelentőségét hangsúlyozta a Görögországnak szánt mentőcsomag kapcsán, addig Merkel minden pénzügyi segélyfolyósítás feltételül a takarékosági és a költségvetési egyensúlyt helyreállító intézkedések végrehajtását szabta. (Bohn, 2011)

Nem elhanyagolható a harmadik szempont sem, amely a politikai vezetési modellhez kapcsolódik: Merkel a válságkezelés során széles körű és sokrétű egyeztetésekre kényszerült az ország föderális berendezkedése miatt. A szövetségi parlament és kormánya mellett a tartományok vezetőinek véleményével is számolnia kellett, nem beszélve a jelentős befolyással rendelkező Alkotmánybíróságról, amelynek határozatai, bár végül nem találták alkotmányellenesnek a pénzügyi mentőcsomagokat, felhívták a figyelmet a rendszeres demokratikus felhatalmazás szükségességére. (<https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111903285704576555961131733324>) Ez a jóval centralizáltabb francia kormányzati struktúrához képest sokszor nehézkesnek tűnhetett, és türelmetlenséget váltott ki Párizsban.

A politikai vezetési stílus és döntéshozatali rendszer különbségei, illetve az állam és a piac viszonyát érintő különbségek mellett meg kell említeni több sarkalatos eltérést a gazdaságpolitikákat illetően, amely a Sarközy-Merkel (majd később nagyrészt az Hollande-Merkel) korszakot is jellemezte, és amelyek az európai gazdasági kormányzásra vonatkozó elképzeléseiket is meghatározta.

A gazdasági- és pénzügyi válságok anatómiáját és a válságok kezelését illetően alapvetően más-más álláspontra helyezkedtek a neoklasszikus alapelvekből kiinduló francia kormányok, és személyesen Nicolas Sarközy is, mint a neoklasszikus elvekhez közelebb álló felfogást valló német vezetés. A német megközelítésben a válságokat a kínálati politika útján

¹⁷ Angela Merkel 2005 óta a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja.

¹⁸ Nicolas Sarközy 2007-2012 között a töltötte be a francia elnöki tisztséget.

érdemes kézben tartani az infláció megfékezésével, a valutáris stabilitás biztosításával, és ezzel párhuzamosan a költségvetési stabilitás szavatolásával. Ez a felfogás úgy véli, hogy a válság nyomán kialakuló magas munkanélküliség, amely gyenge keresletet, és ennek nyomán csökkenő árakat és béreket eredményez, idővel automatikusan versenyképeség-javító és növekedésösztönző hatással lesz a gazdaságra. A német gazdaságpolitikai döntések sarokköveit ez a felfogás határozta meg a második világháborút követő időszakban lényegében mindvégig, majd a 2000-es évek elején még hangsúlyosabban jelentek meg ezek az elvek az *Agenda 2010* reformprogramban. (*Camerra-Row 2004*)

Ezzel szemben a neokeynesiánus-francia felfogás keresleti oldalú megközelítést alkalmaz, amelyben akár a költségvetési költségek radikális visszafogása, és ezáltal a bér- és árcsökkenés, akár az infláció mesterségesen alacsonyan tartása alapvetően a foglalkoztatás, a fogyasztás és így a növekedés gátjává válik. (*Kiss J. 2013*) A két megközelítés különbségét azért szükséges részletesen kidomborítani, mert az euróválságban érintett államok gazdasági stabilizációjáról alkotott különböző tervek és viták lényegében ennek a két különböző megközelítésnek a termékei.

A sok szempontból egymással szemben megfogalmazódó német és francia álláspontok 2010 és 2012 között, a Sarközy-Merkel korszakban nem csupán a két ország közötti „bilaterális” viták tárgyát képezték, hanem lényegesen tágabb hatósugaruk volt. Ahogy az előző fejezetben már szó volt róla, említhetjük itt a kifejezetten a görög adósságválság menedzselésére, és a hitelfolyósítás felügyeletére létrehozott „Trojkát” melynek tagjai – a Nemzetközi Valutaalap, az Európai Bizottság, illetve az Európai Központi Bank – intézményi szinten is eltérő felfogást képviseltek. Külön kiemelendő az IMF, amelynek 2011-ben hivatalba lépő vezérigazgatója, a francia Christine Lagarde (aki ezt megelőzően, Sarközy elnöksége alatt a Francois Fillon vezette kormány pénzügyminisztere volt) több ízben bírálta Németországot, illetve az Európai Központi Bankot is alkalmazott módszereik és politikájuk miatt. Lagarde elhibázottnak, az európai növekedési lehetőségeket korlátozónak tartotta az exportvezérelt német gazdaságpolitikát, és felhívta a figyelmet arra, hogy Németország beruházás-élénkítéssel és a belső fogyasztás ösztönzésével tehetné a legtöbbet a válság hosszútávú kezeléséért. Emellett pedig síkra szállt a fiskális követelmények lazításáért is, amelyeket Görögországnak teljesítenie kell a hitelfolyósításért cserébe.

A vázolt elvi különbségek ellenére a 2010-től 2012-ig terjedő időszakban, ahogy ez korábban is jellemző volt, a külső nyomás és a válság eszkalálódásának állandó veszélye,

továbbá a piacok megnyugtatójának a kényszere végül kompromisszumokra sarkallta a két felet. Ennek a közeledésnek több vetülete volt, és kölcsönös feltételeket támasztottak egymás számára. Mind a francia, mind a német vezetésnek megnyugtató garanciákat kellett kapnia arra, hogy a saját alkotmányos (elsősorban Németország esetében) és a döntéshozatali rendszerüket, illetve a politikai irányítás és a nemzetállami befolyás primátusát (elsősorban Franciaország esetében) megőrizhetik a kialakított válságkezelési struktúrában. A francia fél ragaszkodott a válságkezelés során az eurózóna tagok részvételével tartandó rendszeres csúcstalálkozókhöz, amelyek a kormányközi egyeztetéssel a válságkezelés rendszeres politikai felülvizsgálatát tették lehetővé. Emellett azonban Sarközy elnök elfogadta azt a német javaslatot, amely a szavazati jog megvonásával fenyegette a jövőben a Stabilitási és Növekedési Paktumban foglalt makrogazdasági kritériumok megsértőit, noha az ennek azonnali és automatikus életbelépésére vonatkozó német követelést végül elutasította. (Ez a megállapodás a 2010. októberi deauville-i tárgyalásaik eredménye.) (<https://voxeu.org/article/ghost-deauville>)

A megállapodás a piaci hitelezők bevonásáról az adósságfinanszírozásba, illetve az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz (EFSF) feltőkésítése, csakúgy, mint az uniós alapszerződés módosítása annak érdekében, hogy a no-bail out klauzulát ne kelljen megsérteni (és így a német alkotmányossági aggályok elháruljanak), a német fél kompromisszumkészségét dicsérték. Összességében tehát elmondható, hogy bár Sarközy és Merkel számos ponton különbözőképpen ítélték meg az eurózóna válságának okait, és a válságkezelés módját, ráadásul a két vezető között jelentős habitusbeli különbségek is megmutatkoztak, a német-francia tandem megállapodásai mind a görög államcsőd veszélyének elhárításához, mint a befektetői bizalom helyreállításához hozzájárultak az Unión belül.

A közeledés megtorpanása: Francois Hollande elnöksége

A 2012-es francia elnökválasztás derékba törte a Nicolas Sarközy elnökségének második felében új lendületet kapott német-francia együttműködést, a kapcsolatok feszültebbé és hidegebbé váltak Párizs és Berlin között. A szocialista párt színeiben az elnökválasztást megnyerő Francois Hollande a francia baloldali hagyományoknak megfelelően elődjénél lényegesen gyanakvóbbnak és ellenségesebbnek bizonyult azzal a válságkezelési rendszerrel szemben, amelynek kiépítésében Sarközy közreműködött, és amely – úgy vélte – túl sokban tükrözi a német felfogást, és a lopakodó, végül hegemónná váló német dominancia jele Európában. Hollande a tradicionális baloldali értékek híveként mindenekelőtt az állami

beavatkozásban, az állami beruházás-ösztönzésben és a szociális egyenlőtlenségek csökkentésében látta az Európai Unió gondjainak megoldását. Ezt a programját pedig mind Franciaországban, mind az európai porondon igyekezett megvalósítani, noha Sarközynél jóval kevésbé bizonyult „hiperaktívnak” és koncepciózusnak.

Az, hogy Hollande és Merkel kapcsolata kevésbé bizonyult gyümölcsözőnek, mint a „Merkozy” tandem működése, több külső és belső okra vezethető vissza. Ezek együttesen eredményezték, hogy az eurózóna tagállamainak lényegében ma is azokkal az átmeneti intézményekkel kell boldogulnia, amelyeket kifejezetten a válság „tűzoltásszerű” kezelésére hoztak létre, ám mélyebb, átfogó reformokra nem került sor.

A „Merkollande” korszak egyik fő sajátossága, hogy a Franciaország és Németország közötti erőviszony mind aszimmetrikusabbá vált. A német gazdaság megőrizte az elsősorban az exportra építő stabil növekedési potenciálját, és folyamatosan sikeresen terjeszkedett a külpiacokon. Emellett Merkel 2013-as újraválasztását követően egy stabil nagykoalíciós kormány élére állhatott, amelynek akut, sürgető belpolitikai és belgazdasági kihívásokkal nem kellett megküzdeni. (Noha, ahogy az előző fejezetekben láthattuk, a német gazdaság több lappangó, hosszú távon súlyos problémákat okozó kihívással küzd. Ezek között említhetőek a demográfiai folyamatok, az alacsony beruházási hajlandóság, illetve a felsőoktatási rendszer modernizációjának a kérdése.)

Ezzel szemben a francia gazdaság és társadalom számos válságtünetet mutatott, amely azt eredményezte, hogy az elnök kénytelen volt „befelé figyelni” és az európai folyamatok befolyásolására kevesebb kapacitása maradt, mint német szomszédjának. Franciaországban a foglalkoztatottság, különösen az ifjúsági munkanélküliség, a nagyszámú bevándorló integrációja, a szociális- és foglalkoztatási rendszer versenyképességet rontó sajátosságai és a romló makrogazdasági mutatók folyamatos kihívást jelentettek, csakúgy, mint a populista szélsőjobboldal növekvő népszerűsége. Németország súlyának relatív növekedése ennek is köszönhetően olyan sajátosság volt, amelyet a francia vezetés figyelhetett ugyan fenntartásokkal és gyanakvással, csekély kapacitása maradt ugyanakkor ennek ellensúlyozására.

Megváltoztak a külső kihívások is, hiszen 2015 tavaszától a migrációs nyomás, és az ennek nyomán kialakuló válsághelyzet kezelése kötötte le az európai vezetőket, miközben az euróválság és a gazdasági kormányzás tökéletlenségeinek orvoslása a háttérbe szorultak. A görög pénzügyi helyzet pedig pont a Merkel-Sarközy korszakban kialakított intézményi

kereteknek köszönhetően, a Trojka és a görög kormány(ok) közötti megállapodásoknak megfelelően „rutinszerűen” kezelhetővé vált, amely már nem igényelt a korábbiakhoz hasonló folyamatos politikai egyeztetéseket.

A francia politikai folyamatok és az elnökválasztás eredménye 2017-re egyértelműen megmutatták, hogy az Hollande-korszak „pangását”, a társadalmi problémák megoldatlanságát a választók nem hagyják büntetlenül. Európa-szerte, és Berlinben is nagy megkönnyebbüléssel fogadták ugyanakkor, hogy a kiélezett választási küzdelemből végül a cizellált Európa-politikai víziókkal és küldetésstudattal bíró Emmanuel Macron került ki győztesen a radikális jobboldali Marine Le Pannel szemben.

A Macron-Merkel tandem további együttműködési lehetőségei

A 2017-es év vízválasztó lett a francia-német kapcsolatok alakulásában, hiszen mindkét országban választások zajlottak (Franciaországban az elnökválasztás mellett parlamenti is), a választási kampányokban pedig a hazai kihívások mellett nagy hangsúllyal jelentek meg az Európa-politikához kötődő kérdések is. Bár Emmanuel Macron elnökké választása, és újonnan alapított mozgalma, az En Marche kiemelkedően sikeres szereplése Franciaországban, illetve a CDU-CSU pártszövetség első helyezése a Bundestag-választásokon megtörni látszott az euroszkeptikus és populista előretörés tendenciáját Európában, egyik országban sem lehetnek maradéktalanul nyugodtak az Európa-párti politikai erők. A francia elnökválasztás második fordulójában példátlan módon Macron ellenfele a Nemzeti Front jelöltje, az Unióból való kilépés lehetőségével nyíltan kampányoló Marine Le Pen lett, aki 2012-es eredményéhez képest több, mint egymillió szavazattal növelte támogatottságát az első fordulóban, ezzel maga mögé utasítva a többi jelöltet. Németországban pedig az októberi választáson 12,6 százalékos eredménnyel jutott a Bundestagba a szélsőjobboldali, euroszkeptikus Alternatíva Németországért párt (AfD), megelőzve mind a Zöldpártot, mind a liberális FDP-t.¹⁹

Az eredmények világosan mutatták, hogy az Európai Unióból való kiábrándultság, a különutas, nemzetállami alapú válságkezelés favorizálása az együttműködés helyett olyan

¹⁹ A francia elnökválasztás, parlamenti választás, és a Bundestag-választás részletes eredményeiről lásd: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/sep/24/german-elections-2017-latest-results-live-merkel-bundestag-afd>
<https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/may/07/french-presidential-election-results-latest>
<http://www.telegraph.co.uk/news/2017/06/19/french-election-results-new-parliament-looks-macrons-new-party/>

attitűdök, amelyek szavazók egyre szélesebb tömegeit jellemzik mind Németországban, mint Franciaországban. Nagy nyomás helyeződött tehát a két ország vezetőire, hogy olyan új irányt szabjanak az európai egységfolyamatnak, amely képes ezt a tendenciát megtörni. Emmanuel Macron egyértelművé tette, hogy Franciaországnak megkerülhetetlen szerepet szán az EU, és különösen az eurózóna reformjában, és új irányt kíván szabni az integrációnak.²⁰

„Macronomy”: a francia Harmadik Út?

Macron elnök, és új politikai mozgalma „radikálisan centrista” megközelítésével, mind a jobb, mind a baloldali címke elutasításával állította maga mellé szavazók tömegeit néhány hónap leforgása alatt, azt ígérve, hogy a hagyományos politikai törésvonalak közül kilépve, újszerű megoldásokkal rázza fel Franciaországot. A „macronizmus”, mint politikai jelenség és ideológiai kategória ugyanakkor a választási kampány, és az azóta eltelt időszak eseményei, döntései alapján egyelőre nehezen megragadható és kategorizálható. Az elnök retorikája és programjának számos eleme egyaránt idegen az Ötödik Köztársaság bal- és jobboldali politikai hagyományaitól is, és nem nélkülözi a populista és váratlan politikai mozgásokat napjainkig.

A francia üzleti életben sok évet eltöltő Macron gazdaság- és társadalompolitikai felfogása elutasító az államközpontú paternalizmussal szemben, és liberálisabb, piacpártibb minden jobboldali elődjénél. Kampányának hangsúlyos eleme volt a modernizáció, a digitalizáció, az új technológiai vívmányok jelentőségének hangsúlyozása, amelyekkel Franciaországot „átvezetné a XXI. századba”.²¹ Ez feltehetően sikeresen ellensúlyozta a szavazók szemében, hogy a francia gazdaság akut problémáinak megoldására a legtöbb területen hagyományos liberális ihletettséű sokterápiát javasolt. Mindenesre a karcsúbb, hatékonyabb állam ígérete kéz a kézben a jól célzott, felzárkózást segítő szociális juttatásokkal és integrációs programokkal leginkább a blairi és schröderi „harmadik utas” szociáldemokrácia eszmerendszerével, és a német ordoliberalis hagyományokkal rokonítható.

A német-francia tandem újraéledésének reménykeltő lehetett volna Macron diagnózisa, és programjában vázolt megoldásai Franciaország versenyképességének helyreállítására, hiszen az számos ponton megegyezik a merkeli felfogással. Ez pedig korán bizakodásra adott okot

²⁰ A Sorbonne Egyetemen 2017. szeptemberében az integráció jövőjéről elmondott beszédét lásd:

<http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron-sorbonne-verbatim-europe-18583.html>

²¹ „France Has Its Businessman on Horseback” www.foreignpolicy.com/2017/05/07/france-has-its-napoleon-iii-emmanuel-macron/

Berlinben, még jóval azelőtt, hogy az új elnök vázolta volna programját az Unió megreformálására.

A macroni felfogás szerint Franciaország akkor találhat vissza korábbi hatalmi pozíciójába az EU-n belül, és akkor tárgyalhat egyenrangú félként Németországgal, ha bizonyítja, hogy képes „elvégezni házi feladatát”, vagyis az évek óta válságtünetekkel küzdő francia gazdaság növekedési képességét helyreállítani.

Ez pedig önmagában nem kis feladat: Franciaország makrogazdasági mutatói évek óta stagnáló, vagy romló tendenciát, és súlyos elmaradást mutattak a német gazdaság teljesítőképességétől. Az elnök hivatalba lépését követően, 2017 második negyedévében a munkanélküliségi ráta 10,1 százalék volt, szemben Németországgal, ahol ugyanebben a periódusban 4%. (OECD, 2017) Az ifjúsági munkanélküliség ezen belül is kiemelkedően súlyos problémája a francia gazdaságnak továbbra is: négyből egy 25 év alatti fiatal munkanélküli volt a vizsgált időszakban. A GDP növekedési üteme 0,4 százalék volt az előző negyedévhez képest Franciaországban, míg a német nemzeti össztermék ugyanekkor 0,6 százalékkal növekedett. Az OECD 2017-es éves országelemzésében felhívta a figyelmet továbbá arra is, hogy Franciaországban az állami újraelosztás mértéke még mindig a versenyképességet korlátozóan, európai összehasonlításban is magas, 56,5 százalék, hasonlóan a társasági adókulcshoz, amely 33%. Emellett az egyes régiók versenyképessége közötti szakadék is egyre nőtt az elmúlt években. (OECD, 2017)

A fenti adatokat látva nem meglepő, hogy Macron programjában kiemelkedő szerepet kapott a gazdasági felzárkózás és reformok kérdése. Ennek egyik sarokköve a munkaerőpiac rugalmasságának növelése, amely Franciaországban hosszú évek óta a „legforróbb” kérdések egyike, és a rendkívül magas munkanélküliségi ráta fő oka. A munka törvénykönyvének módosítása, illetve a heti kötelező munkaórák számának növelése azonban olyan ügyek, amelyek hagyományosan súlyos konfrontációkhoz vezetnek a szakszervezetekkel, és gyakrabban végződnek a mindenkori kormány meghátrálásával, mint előremutató kompromisszumokkal. Macron terveit szerint ebben a választási ciklusban sem módosítanának központilag a 35 órás munkahéten, ugyanakkor a dolgozók és a munkaadók között szabad megállapodás tárgyává tehetnék a túlórázást, és annak honorálását. A versenyképesség növelésének és a befektetőbarátabb gazdasági környezet kialakításának másik eszközét a társasági adó kulcsának radikális mérséklésében látja: 33 százalékról az európai átlaghoz

közelítő 25 százalékra csökkentette az adókulcsot. (<https://www.reuters.com/article/us-france-reform-idUSKCN1BA2HX>)

Az elnök ambiciózus célkitűzései érintik a költségvetési hiány akut problémáját is: Franciaország az elmúlt években többször jelentősen túllépte a Maastrichti Kritériumokban előírt, és a Stabilitási és Növekedési Paktumban is megerősített küszöböt. Macron azonban úgy véli, az ország ebben az évben már képes lesz a büdzsé hiányát az előírt 3 százalékos küszöbre levinni. Mérsékelni kívánja az állami újraelosztás mértékét is, erre programjában egy 60 milliárd eurós takarékosági célkitűzés szerepel, amelyet öt éves ciklusa végére kíván megvalósítani – egyebek mellett mintegy 120 000 olyan közalkalmazott státuszának megszüntetésével, akik ebben a periódusban elérik a nyugdíjkorhatárt. (<https://www.reuters.com/article/us-france-reform-idUSKCN1BA2HX>)

A fenti intézkedések számos ponton összecsengtek a Hartz-reformokkal, amelyek segítségével Németország a 2000-es évek második felében sikeresen túljutott gazdasági válságán. A francia elnök pedig – számos jel mutat erre – tudatosan igyekezett tanulni német partnereitől. Beiktatása óta többször találkozott Merkel kancellárral, mint bármely más európai vezetővel, kormányában pedig több kulcspozíciót bízott olyanokra, akik kifejezetten német-barátnak tekinthetők. Gazdasági reformtervei pedig nem csupán „belső fogyasztásra” készültek, hanem tágabb perspektívában értelmezendők: a nemzetközi porondon egyik legfőbb célja velük a német fél bizalmának elnyerése annak érdekében, hogy cserébe Berlin is elfogadja Európa-politikai elképzeléseit, amelyeket eddig rendre lesöpört az asztalról.

Kooperáló mag-Európa hegemon irányítás helyett?

Az euróválság hatékony kezelésének és az eurózóna optimális működésének egyik legfőbb kerékkötője, hogy a tagállamok között – beleértve Németországot és Franciaországot is – még sem alakult ki tartós bizalmi alapú konszenzus a közös valutaövezet működési alapelveit, illetve az esetleges válságok kezelését illetően. Ez a bizalomhiány, és néhány kritikus különbség a gazdaságpolitikai víziókat illetően a Maastrichti Szerződés megkötése idején legfeljebb lappangó problémaként volt jelen, mivel az euróövezet intézményi struktúrája és működése a korabeli német és főként francia stratégiai érdekeknek megfelelt. Hiszen az újraegyesülő Németország gazdasági erejét a márka feladásával és az euró bevezetésével egyszerre korlátozhatták, de ezzel együtt az integráció szolgálatába is állíthatták. Az azonban már a válságot közvetlenül megelőző években világossá vált, hogy a Maastrichti Kritériumok

által szabott keretek önmagukban elégtelenek a tartós gazdasági növekedés és stabilitás szavatolására, egyes tagállamok számára pedig közös fiskális politika híján a lefektetett árfolyam –és inflációs célkövetési előírások egyenesen bénítóan hatnak a növekedésre.

A megoldandó kihívás tehát régóta adott, és a Macron elnök által 2017 szeptemberében a Sorbonne Egyetemen felvázolt európai reformterv pontosan ennek megoldását célozta: a régóta versengő és az eurózona válságára részben eltérő orvosságot kínáló két gazdaságpolitikai filozófia, a keynesiánus-növekedésösztönző, illetve az ordoliberalis felfogás szintetizálását. Az elnök által felvázolt, nagyívű elképzelések minden tagállam számára garanciákat kínálnának a tartós növekedés és stabilitás biztosítására, feltéve, hogy azok Európa „centrumának” összetartásáért, és az integráció mélyítéséért kívánnak munkálkodni. Helyesen ismerte fel tehát, Németország bevonása mellett a többi tagállam számára „ajánlatot” kell tennie. (*Mourlon-Droul, 2017*)

A macroni elképzelések egyszerre célozzák a fokozódó szociális különbségek, a tudáselszívás és a romló európai versenyképesség problémáját, illetve a gazdasági növekedéshez és konvergenciához kapcsolódó kihívásokat. Előbbiekre lehet megoldás adóreform-javaslat, amely egységesebb adózási szabályok és adókulcsok bevezetését indítványozza a tagállamok között, kiterjesztve az olyan technológiai óriásvállalatokra, mint a Facebook és a Google is, illetve a pénzügyi tranzakciós adó bevezetésének kezdeményezése.²² A gazdasági növekedés és a tartós konvergencia biztosítását szolgálták az eurózona reformjára tett javaslatai, amelyek a közös eurózona költségvetés tervét, közös pénzügyminisztert és a közös adósságfinanszírozás lehetőségét foglalják magukban. Macron több ízben utalt rá, hogy nem tartja hosszú távon fenntarthatónak az állítása szerint német hegemoniára épülő eurózónát. (<https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/05/23/macron-and-merkel-deeper-franco-german-divisions/>) Ajánlata a német félnek világos. Cserébe a fegyelmezett francia költségvetési politikáért és adósságfinanszírozásért, illetve a francia támogatásért, amely transzparensabb költségek és az EU-támogatások hatékonyabb felhasználását várja el a többi „renitens” eurozóna tagállamtól, Németországnak engednie kéne a közös adósságfinanszírozás, az eurókötvények bevezetése, illetve a közös költségvetés kérdésében.

A 2017-es német választási kampány hevében a liberális FDP vezetője egyenesen „vörös vonalnak” nevezte a közös adósságfinanszírozás lehetőségét, amelyet pártja teljes egészében

²² Macron lays out „profound” changes in post-BREXIT EU. <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/26/profound-transformation-macron-lays-out-vision-for-post-brexiteu>

elvet.²³ Ugyanez igaz a keresztény pártokra, illetve az SPD-re is. A CDU-CSU, illetve az FDP politikusai máig a német adófizetők méltánytalan megterhelését emlegetik az eurokötvények bevezetése kapcsán, (ez alól Armin Laschet, a CDU jelenlegi kancellárjelöltje a kevés kivétel egyike) a szociáldemokraták pedig rendszerint arra hivatkoznak, hogy az érintett tagállamoknak a belső keresletélénkítéssel és a beruházások ösztönzésével kellene megoldást találniuk gazdasági gondjaikra.²⁴ A macroni elképzelések egyedüli támogatói a Balpárt (Die Linke), illetve a Zöldek.

Összességében rövid történelmi kitekintéssel egybekötve bemutattuk, hogy alakult Franciaország és Németország „speciális kapcsolata” és együttműködése elsősorban a 2008-as válságot követő időszakban. A francia-német gazdasági együttműködés kialakulása először a Montánunió keretében az európai egységfolyamat kiindulópontjának tekinthető, amely alapjaiban új irányt szabott a kontinens fejlődésének. Az egymást követő német és francia kormányok politikai megállapodásai nélkül elképzelhetetlen lett volna az Európai Unió föderális pillérének felépítése, az integráció elmélyülése, és egyúttal a közösség bővítése új tagállamokkal. Franciaország és az NSZK viszonyát sajátos „aszimmetrikus komplementaritás” jellemezte, amennyiben a két ország más-más erőforrásait bocsátotta az integráció rendelkezésére, ugyanakkor a második világháborút követő időszakban – lényegében a kétpólusú világrend felbomlásáig, és a két Németország egyesüléséig – az NSZK politikai értelemben egyértelműen alávetett helyzetben volt Franciaországhoz képest. A nyugatnémet vezetés azonban úgy vélte, hogy az ország cselekvőképességét a nemzetközi porondon úgy szerezheti vissza legkönnyebben, hogy ha a szuverenitása mind több eleméről mond le. Ennek betetőzése volt a közös valuta bevezetése, amely bár megfosztotta Németországot saját fizetőeszközétől, „kárpótolta” azzal, hogy a közös monetáris rendszer működésének alapjai a német intézményi struktúrát és alapelveket követték. Franciaország számára a nemzetállami kontroll és önállóság a fiskális politikában, továbbá az újraegyesült Németország kordában tartásának a lehetősége közös valután keresztül elegendő garanciának és indoknak bizonyult, hogy támogassa a Maastrichti Rendszert.

²³ „Alles, bloß kein CDU-Finanzminister“ <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/christian-linder-fdp-vorsitzender-kritisiert-grosse-koalition-15249425.html>

²⁴ Große Koalition lehnt Macrons Ideen geschlossen ab. <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/eurobonds-grosse-koalition-lehnt-macrons-ideen-geschlossen-ab-15007585.html>

A 2009-es euróválság bebizonyította, hogy a valutaövezet kinőtte a maastrichti kereteket, és sürgős reformra szorul. A Sarközy-Merkel „tandem” azonban a külső nyomás és a gyors válságkezelési kényszer miatt csak átmeneti megoldásokban gondolkodhatott, az alapszerződések jelentős módosítása, közös költségvetési politika és adósságfinanszírozás részben pont a német és francia politikai és alkotmányossági aggályok, illetve az időszűke miatt nem kerülhettek napirendre. 2013 után, Hollande elnök terminusában a szaporodó francia belpolitikai, és a megváltozó külső kihívások háttérbe szorították a strukturális reformok ügyét az euróövezetben. 2017-ben Emmanuel Macron elnökké választásával olyan Európa-barát politikus költözött be az Elysée Palotába, aki átfogó és részletes programmal kívánt nekivágni a sokat halogatott reformoknak, ráadásul minden elődjénél nagyobb bizalommal és szimpátiával tekintett Németországra, mint partnerre ennek megvalósításában.

A válságkezelés eszközei és intézményi pillérei: az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz, az Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus és az Európai Stabilitási Mechanizmus

Az intézményesült válságkezelés útjára 2010 májusában lépett az Unió, amikor az Európai Tanács tagjai számára világossá vált, hogy a szuverén adósságválság, mindenekelőtt a görög gazdaság helyzete elodázhatalanná és megkerülhetlenné teszi, hogy strukturált formában nyújtsanak segítséget a bajba jutott tagállamoknak. Ekkor született döntés az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz (*European Financial Stability Facility*), illetve az Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus (*European Financial Stability Mechanism*), mint speciális eszközök létrehozásáról, amelyek segítséget nyújtanak az eurózóna pénzügyi nehézségekkel küzdő tagállamainak.²⁵ A Tanács döntése értelmében a két szervezet más-más, egymással részben komplementer szerepet töltött be.

Az Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus egyrészt piaci alapú, és az Európai Bizottság által felülgarantált hiteleket, másrészt az uniós büdzséből származó forrásokat kölcsönzött a bajba jutott tagállamoknak. Az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz emellett mindenekelőtt a pénzügyi transzferek és a folyósításuk feltételeként előírt stabilizációs programok felügyeletét látta el az Európai Beruházási Bank, mint partnerintézmény segítségével. A két speciális szerv létrehozását a politikai szükségszerűség, az időnyomás

²⁵ Az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz és az Európai Stabilitási Mechanizmus alapító szerződésai elérhetőek az alábbi oldalakról: https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/20150203_-_esm_treaty_-_en.pdf
https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/20111019_efs_framework_agreement_en.pdf

okozta megoldási kényszer és korlátozott lehetőségek ösztönözték a Tanács részéről. Világos volt ugyanis, hogy az Európai Unió mérföldkőhöz érkezett, amelyben valódi politikai dilemmaként merült fel, hogy feloldják-e az alapszerződésben, és nem elhanyagolhatóan a német alkotmányban is szereplő, a csődbe jutott tagállamok kimentésére vonatkozó tilalmat (no-bailout klauzula). Az ezzel kapcsolatban fokozódó politikai feszültségek, az egyetértés hiánya és a közvélemény ellenállása több, a válságban nem érintett tagállamban világossá tette, hogy átmeneti szubvenciók megoldás lehet csupán reális.

2012-ben két korábbi támogatási program (Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz és Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus) helyébe lépett az állandó intézményi és hitelezési struktúrával működő Európai Stabilitási Mechanizmus, amely jelzésértékű lépés volt ismét egy esetleges európai kockázatközösség megteremtése irányába. Az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz és az EFSM a továbbiakban pénzügyi transfereket és stabilizációs programokat felügyelt Görögországban, Portugáliában és Írországban, míg az Európai Stabilitási Mechanizmus kormányközi alapon működő nemzetközi szervezetként kezdte meg működését, amelynek tagja minden eurózóna tagállam. (<https://www.esm.europa.eu/publications/safeguarding-euro/towards-esm-solid-legal-foundation>)

Az alapító szerződésében megfogalmazott célja azonnali pénzügyi segélyprogramok nyújtása pénzügyi nehézségekkel küzdő tagállamok számára legfeljebb 500 milliárd euró értékben, jogi státusza szerint önálló nemzetközi szervezetként működik, de megalapításáról rendelkezik a 136-os számú kiegészítés az Európai Unió Működéséről Szóló szerződésben is, hosszabb távú lehetőségként fenntartva, hogy az ESM az uniós intézményrendszer részévé váljon. A likviditási gondokkal küzdő tagállamok abban az esetben fordulhatnak támogatásért az intézményhez, ha a szervezet Egyetértési Nyilatkozatát és az Európai Fiskális Paktum rendelkezéseit elfogadták. (<https://www.esm.europa.eu/publications/safeguarding-euro/towards-esm-solid-legal-foundation>)

Az Európai Stabilitási Mechanizmus Szerződés reformjának kérdése újra és újra napirendre került, és legújabban 2020-2021-ben vallott kudarcot. A 2015 óta létező reformterv középtávú célként határozta meg, hogy a 2017-től 2025-ig tartó periódusban a kormányközi szerződés alatt működő ESM-et az alapszerződés és ezáltal az uniós intézményrendszer részévé kell tenni az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés 136-os kiegészítésének égisze alatt, ám végül ehhez sem sikerült a szükséges támogatást megszerezni az eurócsoport pénzügyminisztereinek

körében. Az Európai Bizottság 2017 decemberében javaslatot tett egy „európai IMF” létrehozására, a javaslat azonban nem nyerte el az ECOFIN egyöntetű támogatását. Három évvel később, 2020 decemberében ismét kísérletet tettek egy kevésbé ambiciózus reformra, Ez az ESM és a Bankunió egésze alatt működő hatóság lett volna, amely azonban végül az olasz kormány tiltakozása miatt nem alakulhatott meg.

Az euróválság kezelésének politikai irányítását végző Trojka döntéseire meghatározó befolyással bíró német kormányzat, és a német politikai elit viszonya ambivalens volt a stabilitási mechanizmus életre hívásával kapcsolatban. A közvélemény-kutatások alapján erős ellenérzések alakultak ki a déli államok kimentésével, különösen pedig a 2011 decemberére az államesőd közelébe sodródott Görögországnak nyújtandó támogatásokkal kapcsolatban, amelyekre a populista jobboldal erőteljesen igyekezett rájátszani, és a kormányzó kereszténydemokraták köréből is tapasztalható volt a szkeptikusság. A YouGov reprezentatív közvélemény-kutatása alapján a megkérdezettek 54 százaléka elutasító volt az stabilitási mechanizmus felállításával szemben. (<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/euro-rettung-deutsche-hoffen-auf-bundesverfassungsgericht-a-854421.html>) A kormánykoalíció részéről a Szövetségi Alkotmánybíróság Peter Gauweiler, a CSU Bundestag-képviselője indítványára részletesen vizsgálta az ESM alapító szerződését. A rendkívül kiélezett és feszült helyzetben, amely a karlsruhei testület döntését megelőzte, megállta a helyét az állítás, hogy az euró jövője Németország kezében volt, hiszen az intézmény nem kezdhette meg működését anélkül, hogy Németország az alaptökéjébe befizette volna az alapító szerződésben lefektetett összeget. (<https://www.esm.europa.eu/publications/safeguarding-euro/esm-trial-green-light-germany>)

Az alkotmánybíróság végül gyorsított eljárásban 2012. szeptember 12-én hozta meg döntését, amellyel elhárult az akadály az ESM-szerződés német ratifikációja elől. A közvélemény nyomása, a radikális, populista jobboldali AfD népszerűségének növekedése egyfelől, az euróválság súlyosbodása másik oldalról jelentős kettős nyomás alatt tartotta a Merkel-kabinetet, ám Wolfgang Schäuble pénzügyminiszter úgy nyilatkozott: *„Nagy megkönnyebbülésre 2012 nyarán a Szövetségi Alkotmánybíróság elutasította az ESM felállításával kapcsolatos aggályokat, feltéve, hogy bizonyos feltételek meglétét garantálja az alapító szerződés. (...) A testület döntése mögötti megközelítés az volt, hogy egy ilyen súlyú kockázatvállalás nem ássa alá, hogy a Német Szövetségi Köztársaság a jogállamiság talaján nyugvó parlamenti demokrácia, és meghagyja a mozgásterét minden jövőbeni parlamentnek*

saját döntései meghozatalára”.²⁶ Mindez azért is volt fontos, mivel az ESM-hez történő német csatakozás ellenzői – mindenekelőtt Gauweiler és köre – érvelésükben amellet, hogy aggodalmukat fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy egy ilyen döntés esetleg megnyithatja a pazarló és felelőtlen fiskális politika útját Németországban is, a felmerülő demokratikus deficit problémáját is felrótták. Az alkotmánybírósági döntés mindenesetre érdemi hivatkozási alapot és felhatalmazást biztosított a kancellárnak ahhoz, hogy a közvélemény növekvő bizalmától is övezve lépjen fel a válságkezelésben, amelyre adott körülmények között, mindenekelőtt a görög kormánnyal fokozódó feszültségek kezelése miatt, rá is volt szorulva.

Nem túlzás azt állítani, hogy az Európai Stabilitási Mechanizmus jövője, és az, hogy végül szerves részévé válik-e az uniós intézményrendszernek, egyik legfőbb indikátora és meghatározója lesz annak, hogy kialakul-e egy a jelenleginél lényegesen szorosabb, valódi kockázatközösséget magában foglaló gazdasági Unió. Ám ahhoz, hogy az intézmény valódi szerepét és jelentőségét a gyakorlatban is megérthessük, fontos megismerni a szerepével annak az országnak – Görögországnak – a példáján keresztül, amelyet a legintenzívebben érintett a tevékenysége.

Németország és a görög szuverén adósságválság kezelése

Bár előbb a brexit, a migrációs válság, majd a koronavírus válság felülírta, és mintegy háttérbe szorította, az Európai Uniót érintő kihívások között továbbra is kiemelt jelentősége van a görög adóssághelyzet rendezésének és a görög gazdaság hosszú távú stabilizálásának. Noha az akut csődveszély 2015 nyara óta elhárult, ám a kérdés, hogy az Unión belül hogyan lehet a strukturálisan továbbra is meglévő versenyképességi különbségeket, fizetésimérleg-egyensúlytalanságokat és a különböző gazdaságpolitikai kultúrákat összehangolni, továbbra is központi jelentőséggel bír.²⁷ A görög válság az EU, és különösen az eurózóna számos működési gyengeségére, illetve ellentmondására felhívta a figyelmet: ezek között említhetjük a monetáris és fiskális politika összehangolásának hiányát, a Stabilitási és Növekedési Paktum előírásainak betartatását, vagy az ECB kamatpolitikájának a kérdését. A válság előrehaladásával mindinkább kirajzolódtak az eltérő tagállami elképzelések is az eurózóna kívánatos

²⁶ Az idézet saját fordítás, helye angol nyelven :„The ESM on trial”

<https://www.esm.europa.eu/publications/safeguarding-euro/esm-trial-green-light-germany>

²⁷ Jelen fejezet az MTA Világgazdasági Intézet „Kihívások” sorozatában megjelent „Német érdekek, német szerepvállalás a görög válság kezelésében (2017) című elemzés átdolgozott és kiegészített változata.

működéséről, ez pedig komoly kételyeket ébresztett a közös valutaövezet fenntarthatóságáról. A disszertáció azért foglalkozik a déli periféria államai között kiemelten a görög válsághelyzettel, mert egyfajta „állatorvosi lónak” tekinthető: a német politikai és gazdasági szerepvállalás Görögország esetében volt a legintenzívebben tetten érhető, a görög-német viszonyrendszer alakulásának komoly szimbolikus jelentősége is van, továbbá mind közül Görögországot érintette legsúlyosabban a válság.

Németországra, mint az Európai Unió vezető gazdasági hatalmára és rezsimalkotójára kezdetektől kiemelt felelősség hárult a válság kezelése során. Ennek köszönhetően a köztudatban és a politikai publicisztikákban is mindinkább két leegyszerűsítő narratíva, „a német-görög játszma” két eltérő értelmezése került szembe egymással az ország szerepét illetően. Az egyik felfogás szerint Németország saját önző gazdasági érdekei alapján erőlteti a „megszorítás politikáját”, a nyomására elfogadott hitelmegállapodások konstrukciói pedig elsősorban a jelentős német érdekeltségekkel is rendelkező bankrendszer stabilizációját szolgálják, miközben a növekedésösztönző és a szociális helyzetet javító intézkedéseknek nem nyílik tér a költségvetési fegyelem doktriner értelmezése miatt. A másik narratíva szerint Görögország felelőtlen, a jövőt feléllő magatartást tanúsított a prudenciát nélkülöző pazarló fiskális politikájával, majd a felelősséget hárító magatartásával az eurózána tagságra méltatlan, az integrációs projektet veszélybe sodró ország képét mutatta. Ebben a felfogásban a német diplomáciai erőfeszítések a reformprogram szigorú felügyeletére és a közpénzügyi egyensúly helyreállítására megalapozottnak és felelősségteljesnek tekinthetők. (*Wandel, 2019*)

A fejezet célja, hogy röviden felvázolja, e két népszerű, leegyszerűsítő véleményen túl milyen új értelmezési keretek között lehet árnyaltabban vizsgálni a görög válságkezeléshez kapcsolódó német érdekeket és célokat. A fejezet első felében azt vizsgálom, hogy a Merkel-kormánynak milyen belpolitikai kihívásokkal kellett szembenéznie, amelyek befolyásolták a válsághoz való viszonyát. Ezt követően a fejezet második felében azt tekintem át, hogy mik voltak a német kormányok rövid-és középtávú motivációi az európai uniósz szintéren, melyek meghatározták stratégiájukat a Görögországnak nyújtott mentőcsomagokról szóló tárgyalások során. Végül Görögország fő makrogazdasági mutatóit napjainkig áttekintve azt vizsgálom, hogy az ország gazdasága milyen sajátosságokkal és kihívásokkal küzd, vagyis – közvetve – hogyan értékelhetjük ezen keresztül a szuverén adósságválság kezelését, és a jövőre nézve milyen konzekvenciákat vonhatunk le.

A német Európa-politika változásai

Az eurózóna válsága általában, és ezen belül a görög válság kezelése különösen új kihívás elé állította a prosperitását a 2008-as válság után is megőrző Németországot. Ahogy Kiss J. László fogalmazott 2011-ben megjelent tanulmányában, az ország számára nem kisebb volt a tét, minthogy visszatér-e a „normál államok” sorába, feladva korábbi szerepfelfogását, mely a német nemzeti érdeket megától értetődően azonosította az összeurópai érdekekkel, magával az európai integrációval. Ennek az önkorlátozó, a német gazdasági erőt közvetlen politikai hatalommá át nem konvertáló, azt az európai intézmények erősítésére felhasználó magatartásnak a részleges feladása kulcsfontosságú okként húzódik meg a görög válság körül kialakult értelmezési vitákban. (*Kiss J., 2011, 34-35.o*)

A német belpolitika dinamikája, a politikai viták fókusza az új évezred első évtizedének végére megváltozott, és sok tekintetben eltávolodott a korábban meghatározó szempontoktól. Az 1990-es évek az Európai Unió bővülését és az integráció mélyülését hozták el, mely új intézményeket és átalakuló döntéshozatali rendszert vont maga után. Ezt követően azonban az integráció bővülése és mélyülése egyaránt lelassult. A folyamat betetőzésének, mint már utaltunk rá, a 2009-es alkotmányos referendum összeurópai kudarca tekinthető. Ettől kezdve a német politikai vezetés számára a fő kihívást immár nem az jelentette, hogy az ország hogyan segítse elő az „európai projekt” fejlődését: a kérdés sokkal inkább az volt, hogy a kialakult politikai és intézményi környezetben hogyan találja meg Németország helyét és szerepét. A 2008-as gazdasági válságot megelőző időszakban az ország sokkal inkább „befelé figyelt”, mint korábban: a 2003-tól 2005-ig, több hullámban végrehajtott Agenda 2010 reformprogram jelentős áldozatokat követelt az állampolgárok széles tömegeitől, akik joggal érezhették úgy: „megfizették” az árát az ország prosperitásának, amit élvezni szeretnének. A 2005-ös választásokat követően a CDU-CSU-SPD nagykoalíció élén Angela Merkel egy gazdaságilag stabil, saját nemzeti érdekérvényesítésének új lehetőségeit kereső ország vezetését vette át. Ez a szemléletmód pedig az euróövezeti válság kirobbanását követően, későbbiekben is mindvégig jelent volt kormánya döntései mögött.

A válságkezelés hatása a német belpolitikai erőviszonyokra

A fejezet elején tárgyalt okok, részben alkotmányos akadályok miatt a német kormány 2009 végén, amikor a görög gazdaság először államcsőd közeli helyzetbe került,

eleinte elzárkózó álláspontot képviselt, és nem adta jelét annak, hogy proaktív fellépésre készülne a válság megoldásában.²⁸

A görög gazdaság iránt megnyilvánuló piaci bizalomvesztés, majd néhány hónapon belül az ország eurózónából történő kilépésének felmerülése, és ezzel az Európai Unió alapvető destabilizálódásának veszélye készítette végül kezdeményező szerepre Németországot, *hiszen az már saját nemzeti érdekeit is veszélyeztette volna.*

Általában az euróválság során, és különösen annak Görögországot érintő részében a német kormány(ok)nak mindvégig alapvetően három szempontrendszer összehangolására kellett törekedniük. Egyrészt a *belpolitikai hitelességük, cselekvőképességük* megőrzésére, másrészt a *hatékony válságkezelés eszközeinek biztosítására*, végül pedig *az eurózóna, tágabban értelmében pedig az egész Európai Unió politikai egységének, a konvergens fejlődésnek a biztosítására.* Tekintettel arra, hogy a görög gazdaság alapvető, strukturális stabilizálása mind a mai napig várat magára, kijelenthető, hogy a fenti szempontok folyamatos, esetenként „tűzoltásszerű összehangolása” képezte a válságmenedzselés alapját.

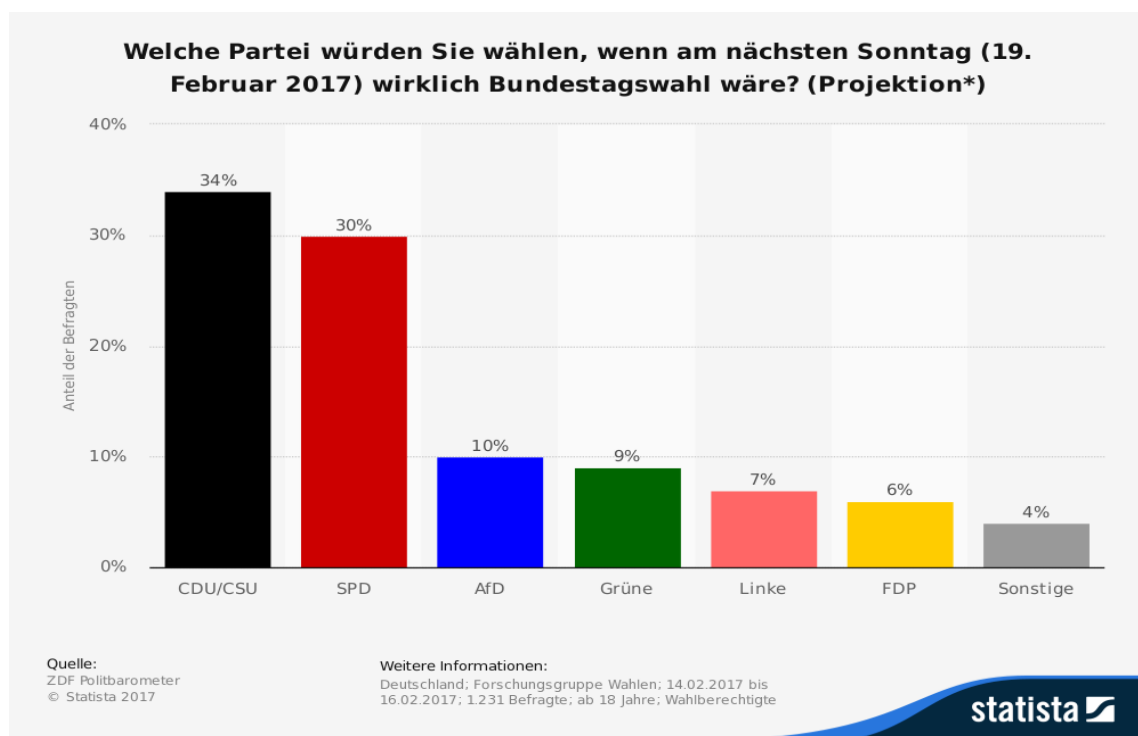
A belpolitikai hitelesség megőrzésének kérdése, és a német belpolitikai folyamatok egyes sajátosságai az első pillanattól kiemelt szerepet játszottak a válságkezelés során. Ez első pillantásra talán magától értetődőnek tűnhet, Németország esetében azonban korábban ilyen élességgel, ilyen hosszú ideig megosztó jelleggel az EU-hoz kapcsolódó események nem tematizálták a közbeszédet is a politikát.

A merkeli válságkezelésre adott politikai ellenreakció nem a létező ellenzéki pártok, netán a koalíciós partner szociáldemokraták részéről érkezett meg igazán karakteres formában, hanem a német politikában szokatlan módon az évtizedek óta a német politikát domináló pártok rendszerén kívülről. Az „Alternatíva Németországért” Párt (AfD) 2013 februárjában kifejezetten az eskalálódó görög válságra adott német válaszok, és ezen keresztül Németországnak az Unióban elfoglalt helyzete, szerepe ellen foglalt állást, radikálisan új megközelítést ajánlva a válságkezelésben.

A párt népszerűsége az elmúlt közel négy évben folyamatosan szélsőséges értékek között ingadozott, ám ezzel együtt is a legsikeresebb nyíltan euroszkeptikus párt az elmúlt évtizedekben Németországban.

²⁸ A „no-bailout” klauzula mind a német alkotmány mind az Gazdasági és Monetáris Unióról szóló szerződések egyik sarokköve. Erre a dolgotatban több helyen hivatkozunk.

19. ábra Német pártok népszerűségének alakulása – 2017 február. (Melyik pártot választaná, ha 2017. február 19-én lenne a választás?)

Forrás: ZDF Politbarometer

Az AfD jelentősége azonban nem elsősorban gyors népszerűség-növekedésében gyökerezett, vagy abban a lehetőségben, hogy kormányra kerüljön, hanem a szemléletmódban, amelyet képviselt. A német belpolitikában ugyanis az európai integrációs folyamat kezdetétől legfeljebb marginális, egy-egy tartományban időlegesen megerősödő, az országos politikában

azonban láthatatlan szereplők törték meg néhány alkalommal a „föderalista konszenzust”. Vagyis azt a felfogást, amely szerint Németországnak alapvetően az uniós intézményeken keresztül kell érvényesíteni politikai szándékait, ha pedig hatékonyabb érdekérvényesítést szeretne elérni, az az integráció mélyítésével érhető el. A párt a görög válság tetőfokán igen sikeresen lovagolta meg azt az erősödő közhangulatot, amely Németország kivonulását sürgette a válságkezelésből, mereven elutasított bárminemű kockázatközösséget vagy tartósabb anyagi segítségnyújtást a görög félnek. (*Anders-Powers-Rathbun 2018*)

Az AfD vezető politikusai, akik zömmel az egyetemi szférából érkeztek, és magukat a párt 2016-os szélsőjobboldali fordulatáig „konzervatív liberálisnak” aposztrofálták, közgazdaságilag racionális megoldást kínáltak a német bulvármédia által sulykolt „északi hangyák-déli tücskök” leegyszerűsítő válságmagyarázatára. A párt javaslata szerint a legjobb megoldást az euró kivezetése jelentené: csak hogy nem Görögországban, hanem Németországban. Felfogásuk szerint a német gazdasági fölény nyomását, amely nem jó egyik félnek sem, hiszen az egyiket korlátozza például abban, hogy valutája szabad leértékelésével hatékonyan reagáljon a válságra, míg a másik felet folyamatos költségek megfizetésére kényszeríti a mentőcsomagok, illetve válságkezelő alapok feltőkésítésével, ezzel a módszerrel megfelelően csökkenteni lehetne. Az euró ebben a rendszerben „mindenki valutája” lenne, kivéve a németeké, akik a márka visszavezetésével biztosíthatnák a kiemelt növekedést és gazdasági függetlenséget maguk számára. (*AfD Grundsatzprogramm-www.alternativefuer.de/program/wahrungspolitik*) Noha a fent felvázolt politika legalább annyi kérdőjelet és bizonytalanságot rejt magában, mint egy esetleges „grexit”, az kétségtelen, hogy a „több önállóság, több szabadság, kevesebb támogatás” elve elfogadható lehet, ha valaki az EU eredeti, föderális alapú fejlődésének célját elveti.

Az AfD politikai súlyának növekedése azért is adott okot komolyabb aggodalomra, mint más tagállamok hasonló euroszeptikus pártjainak előretörése, mivel mára lényegében a német néppártok maradtak egyedülként elkötelezett hívei az európai integráció mélyítésének. A dolgozat lezárásakor, 2021-ben rendelkezésre álló adatok alapján 10 százalékos országos népszerűségükkel minden bizonnyal tagjai lesznek a következő Bundestagnak is.

A válságmenedzselés iránya és ellentmondásai

A belpolitikai kihívások mellett, mint arra a bevezetőben is utaltam, a görög szuverén adósságválság 2009 őszi eskalációja egy olyan időszakban következett be, amikor egyrészt az

európai integráció mélyülése megtorpant, másrészt a 2008-as válság okozta mély gazdasági recesszió és piaci instabilitás egyaránt jellemezte az Európai Unió működését.

A gyors reakciókényszer nem kedvez az újszerű megoldásokkal való kísérletezésnek, így az Unió vezetői hiába szembesültek azzal, hogy sem a Maastrichti Kritériumok, sem a Stabilitási és Növekedési Paktum által meghatározott keretek, illetve a szabályok betartásának a Közösség általi monitorozása nem bizonyult elégségesnek a válság kirobbanásának megakadályozására, alapvető intézményi reformok végrehajtásának a kialakult helyzet nyilvánvalóan nem volt alkalmas. Mivel az intézményi, föderális alapok hiányoztak a válságkezeléshez, így természetes módon kerültek előtérbe a rövidtávú, kormányközi egyeztetéseken meghozott kompromisszumokon alapuló megoldások, amelyek mindig a válság következő hullámát (vagyis rendszerint a biztos görög államcsődöt) igyekeztek megakadályozni.

Az, hogy a válságkezelés kormányközi pillére mindinkább megerősödött a gyorsan cserélődő görög kormányokkal folytatott tárgyalások során, természetesen kihangsúlyozta az egyes tagállamok gazdasági és politikai érdekérvényesítő ereje közötti különbségeket. Az pedig, hogy Németország ebben a helyzetben kiemelt szerepbe került, alapvetően két okra vezethető vissza.

Egyrészt a dolgozat első hipotézisében megfogalmazott állítás igazolható: az ország a 2008-as gazdasági válságot az EU tagállamai közül a legkedvezőbb makrogazdasági mutatókkal vészelte át, nem kis részben az ezredfordulón végrehajtott versenyképesség növelő reformprogramjának (Agenda 2010) köszönhetően. A másik ok strukturális jellegű, és az országnak az Európai Unión belül elfoglalt speciális, a korábbiakban részletesen tárgyalt gazdasági és politikai pozícióira vezethető vissza. A közös valuta bevezetése melletti politikai érveket a német egység létrejöttének, és a bipoláris világrend felbomlásának időszakában nem kis részben arra vezették vissza, hogy amennyiben a német márkát, mint fizetőeszközt az „új” Németország feladja, így hatékonyan akadályozható meg, hogy az egyesült Németország nyomasztó gazdasági erejével esetleg ismét háborús konfliktusba torkolló „követelésekkel” lépjen fel, és az európai államok rendszeréből „abnormális” szereplőként kilógjon. Az ország „kompenzációja” az volt, hogy a kialakuló új monetáris unióban a rezsimalkotóként, kvázi „gazdasági csodareceptjét” átadva meghatározó pozícióba kerülhetett.

Így kerülhetett sor arra, hogy mint a Maastrichti Kritériumok, mind a Stabilitási és Növekedési Paktum, illetve az Európai Központi Bank kamat – és főként inflációs politikája

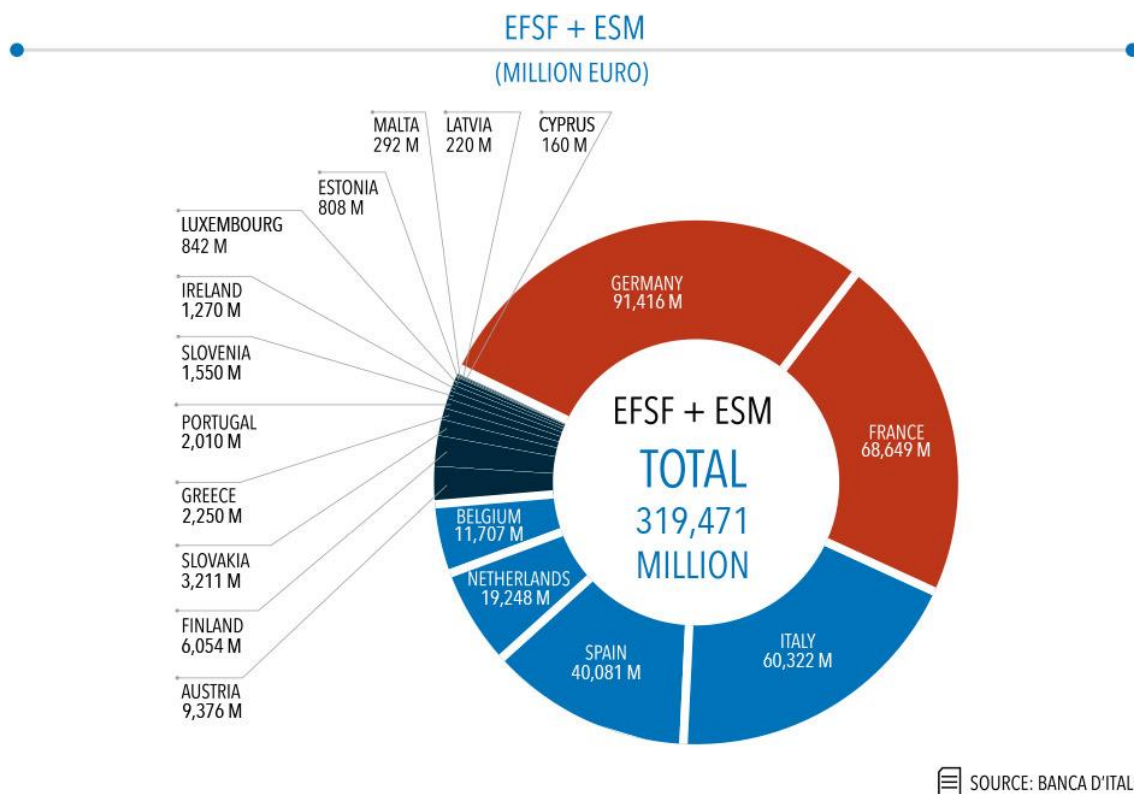
alapvetően annak az ordoliberalis gazdasági modellnek a sajátosságait követte, és kérte számon a valutaunió tagállamain.

Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, hogy világossá váljon: a görög válság, és tágabban az eurozóna több perifériális tagállamának válsága háttérben nem a neoliberais kapitalizmus elnyomása állt strukturális okként. A német politikai elit a 2009 őszt követő majd egy évben – az Európai Unió, illetve a saját szerepéről alkotott hagyományos felfogásnak megfelelően, miszerint a hatalom gyakorlása a közösen elfogadott szabályok betartásához való visszatérést, vagyis az EU meglévő intézményein, rezsimein alapuló válságkezelést kell, hogy jelentse, nem is avatkozott közbe proaktívan. Ezzel kapcsolatban fontos felidézni, hogy első bírálatok épp a „no-bailout” elvének következetes képviselése miatt érték az országot, mondván, hogy gazdasági ereje és pozíciója folytán „kötelessége” lenne segíteni. Ez a felfogás bizonyította, hogy Európa-szerte a sajtó és a politikai elit képviselői közül mekkora mértékben uralkodott el az a szemlélet, amely Németországot nem pusztán az EU legfőbb gazdasági rezsimalkotójának, hanem „végső hitelezőjének” is tekinti. (*McNamara-Matthijs, 2015*)

A Görögországban (és a déli periféria más tagállamaiban is) egyre hevesebbé váló tömegtüntetések, egymás után következő kormányválságok, a politikai instabilitás és radikalizálódás, amely a görög államcsőd, majd a „grexit” veszélyével fenyegetett, végül elkerülhetlenné tette, hogy külső, részben tagállami, a tagállamok által felülgarantált piaci, illetve a Nemzetközi Valutaalap által rendelkezésre bocsátott források bevonásával stabilizálják a görög gazdaságot. Mind az EFSF 2010 decemberi, majd az ESM 2012-es létrehozása súlyos alkotmányos aggályokat vetett fel Németországban, és a kormányon belüli konfliktusokat is kiélezte. Mint az alábbi ábra is mutatja, Németország az eurozóna „magországai” közül jelentős túlsúllyal vett részt az alapok feltőkésítésében, ez azonban a német kormányon, és kereszténydemokrata pártokon belül is ambivalens érzéseket keltett. Lényeges kiemelni, hogy bár a média Wolfgang Schäuble pénzügyminisztert a kancellár „bulldogjaként” és „rossz szellemeként” ábrázolta, aki mind súlyosabb megszorításokat akar kényszeríteni Görögországra, a kettejük koncepciója a válságkezelésről, és a válság lehetséges kimeneteléről sosem egyezett meg. (*Speck, 2015*) Merkel számára az eurozóna egységének megőrzése, Görögország bent tartása, az euró, mint fizetőeszköz megmentése reálpolitikai kérdés volt, amelyhez mindenáron ragaszkodott. Schäuble ezzel szemben sokkal inkább azt tartotta szem előtt, hogy olyan államok alkossák a közös valutaövezetet, amelyek erre érettek, és gazdaságilag kellően felzárkóztak. Számára a grexit nem az eurozóna kudarca, hanem a

válság egy logikus és lehetséges végkimenetele lett volna. Kettejük párharcában azonban egyértelműen a politikai felelősséget viselő Merkel bizonyult erősebb félnek.

20. ábra: Az eurozóna tagállamainak hozzájárulása az EFSF és az ESM forrásaihoz.

Forrás: Banca d'Italia

Az euróövezet egyben tartása, mint prioritás: hosszú távú dilemmák

A fentiek alapján elmondható, hogy a görög válságkezelés kapcsán kialakult, sokat emlegetett német vezető pozíciót alapvetően az euróövezet egyben tartásának mindent felülíró szándéka alakította ki, amely a tárgyaló felek között végül szükségképpen a lejáró hitelkonstrukciók rendszeresen ismétlődő megújítását vontta maga után. Mindez a görög fél trojkával kialakított tárgyalási stratégiáját, amely a Sziriza kormány alatt is végül a kompromisszum felé hajlott, mind a trojka részéről és bilaterális alapon is nagy befolyással rendelkező Németország pozícióját is meghatározta.

A minél gyorsabb, minél hatékonyabb stabilizációra való piaci igény Németország, mint az EFSF, majd az ESM legnagyobb feltőkésítőjének szerepét mind inkább felértékelte, ebből fakadóan azonban a feltételek szabásában is jelentős szerephez jutott. A kérdés természetesen az, hogy ez hosszú távon milyen következményekkel járhat. Az ismétlődő pénzügyi mentőcsomagokért cserébe végrehajtott költségvetési stabilizáció, és a korrupció megfékezésére tett erőfeszítések ugyanis a versenyképesség és a fenntartható gazdasági növekedés problémáját aligha oldhatják meg önmagukban.

Németországgal kapcsolatban a legfontosabb felmerülő kérdés tehát az, milyen más módon járulhatna hozzá a konvergens európai fejlődéshez a „csekkfüzet” diplomácián túl? A problémára számos szerteágazó válasz született már az euroválság kirobbanását követően közvetlenül is.

A legfontosabb ezek közül a pénzügyi kockázatok kollektivizálására tett javaslat, mely az ún. eurokötvények bevezetését javasolja. Az eurokötvény-koncepciót több európai és amerikai agytröszt javasolta (ld. pl. Brueghel-intézet), mint olyan hosszú távú megoldást, amely hozzájárulna ahhoz, hogy többek között Görögország a jelenleginél jóval kedvezőbb árfolyamon finanszírozhassa államadósságát. A Brueghel által javasolt koncepció árnyalt megközelítést alkalmazott az ún. „piros”, illetve „kék” kötvények ötletével. (<https://www.bruegel.org/2011/03/eurobonds-the-blue-bond-concept-and-its-implications/>) Ennek lényege, hogy az adósságfinanszírozás a kedvező kamatozású, „közös, kék” kötvényekkel csupán az adott ország éves GDP-je 60 százalékának erejéig történhetne, míg a további kölcsönök felvételére az adott ország részéről már önállóan, ún. piros kötvényekkel történne, amelyeknek a kamatai a kisebb piaci bizalommal kitüntetett országok esetében – mint Görögország – minden bizonnyal magasabbak lennének. Noha ez a megközelítés

kompromisszumos szemléletet képviselt, amely úgy könnyített volna Görögország helyzetén, hogy közben a felelősséget nem terítette volna teljesen szét, a német kormány részéről merev elutasítás fogadta 2010-ben. (*McNamara-Matthijs, 2015, 239-240.o.*) Kérdéses ugyanakkor, hogy a válság elhúzódása nem készíti-e pozíciója átértékelésére például a SPD-t, amely eleinte nyitottnak mutatkozott a kötvények ötletére, és feltehetően a nagykoalíciós együttműködési kényszer készítette 2012-ben meghátrálásra a szociáldemokrata frakciót, amikor a Bundestagban szavazás zajlott a kérdéstről. (A kötvény-koncepciót alapvetően helyeselte több kisebb párt, így a Die Linke, illetve a Zöldek is, azonban ennek az Európa-politikára kiható jelentősége aligha lehet.)

A közös adósságfinanszírozás kérdésén túl ugyanakkor a német gazdaságpolitikának illetve gazdaságfilozófiának olyan területei is komoly hatással lehetnek az EU egységére, amelyeket eredendően nem szokás az Európa-politika kapcsán tárgyalni. Ezek között mindenekelőtt két területről kell beszélni: egyrészt az exportvezérelt gazdaságpolitika „átkairól”, másrészt ezzel összefüggésben az alacsony beruházási hajlandóságról és belső fogyasztásról. Mind a fogyasztás, és ezen keresztül az import növelése, mind a megfelelő beruházás-ösztönzés összeurópai vonatkozásban kiegyensúlyozottabb fizetési mérlegeket, és növekvő versenyképességet eredményezhetne.

Noha az EU hosszú távú, konvergencia fejlődésének és az euróövezet egyben tartásának a biztosítása a mindenkori német kormányok számára is elsődleges prioritás, látható, hogy ezen a területen egyelőre alapvetően tűzoltásszerű intézkedések zajlottak, amelyek az államcsőd közvetlen veszélyét időről-időre elhárították, azonban a strukturális kihívásokra csak részben adtak választ. Az Európai Unió és benne a közös valutaövezet történetében akkor nyílhat új fejezet, és a jelenlegi válságot akkor tudhatja maga mögött a közösség végérvényesen, ha legalább három feltétel teljesül. Görögország (ahogy természetesen minden más tagállam is) képes szavatolni, hogy tartósan fenntartható fiskális politikát folytasson, és politikai rendszerében végrehajtsa azokat a változtatásokat, amelyek a korrupció elharapózásáért felelnek. Másodszor az EU-nak, és benne Németországnak képessé kell válnia olyan, akár alapszerződés-módosítással együtt járó szerkezeti átalakításokra, amelyek a föderális együttműködést elmélyítik, és lehetővé teszik a közös adósságfinanszírozást (ld. eurokötvények) is. Ennek elmaradása a sokat emlegetett német pozíció állandósulását vonná maga után a potyautasok finanszírozásának kényszerével. Mindez egyfelől az államcsőd veszélyének állandósulását, illetve az Európai Unió két- vagy akár többsebességes működését betonozná be.

Harmadrészt a centrumországok, különösen Németország szigorú ordoliberalis gazdasági modelljét, amelynek sok elemét mára okafogyottá vált történelmi félelmek és beidegződések határozzák meg, újra kellene szabni. Ennek eredményeként például olyan inflációs politikát kialakítani az euroövezetben, amely képes biztosítani Görögország, és a periféria többi állama számára is exportkapacitásaik fejlődését.

A Nemzetközi Valutaalap 2017-es monitoring jelentése jelent meg a görög gazdaság aktuális helyzetéről. A jelentés felkorbácsolta a politikai indulatokat, mivel a szervezet szakértőinek ajánlásai és következtetései lényeges pontokon eltértek a trojka másik két tagszervezetének, illetve Németországnak az álláspontjától a görög stabilizációt illetően. Az IMF riportja egyfelől továbbra sem tartotta elégségesnek a közpénzügyi stabilizációra tett erőfeszítéseket a görög kormány részéről, másrészt megállapította, hogy az ország a szükséges kiigazítások elvégzése ellenére sem lesz képes a folyósított harmadik hitelcsomag 2018-as lejáratá után önerőből finanszírozni államadósságát. Bár elismerték, hogy 2015 nyara, vagyis a második mentőcsomag lejáratá óta sikerült stabilizálni a gazdaság helyzetét, és egy szolid mértékű gazdasági növekedés is megindult, ennek ellenére a jelentés négy olyan területet is megemlített, ahol további reformokra lenne szükség: az adóbeszedés hatékonyabbá tételét és az adóelkerülés elleni küzdelmet, a gazdasági növekedést gátló bürokratikus rendszert, a bankkonszolidációt, és továbbra is sérülékenynek tartja a közpénzügyi egyensúlyt. A jelentés konklúziója szerint Görögország helyzetén szignifikánsan az adósságállomány egy részének leírása segíthetne.²⁹ Az ezzel kapcsolatos hangzatos nyilatkozatok és üzenetek mellett azonban fontosabb hangsúlyozni, hogy mind a Ciprasz-kormány, mind utóda, a Micotákisz-kabinet a szociális feszültségek dacára tartotta magát a stabilizációs programban előírt célszámok teljesítéséhez. Ezen makrogazdasági mutatók alakulását az alábbiakban mutatom be.

A görög gazdaság aktuális helyzete és a német-görög bilaterális gazdasági kapcsolatok alakulása

Külső egyensúly alakulása Görögországban

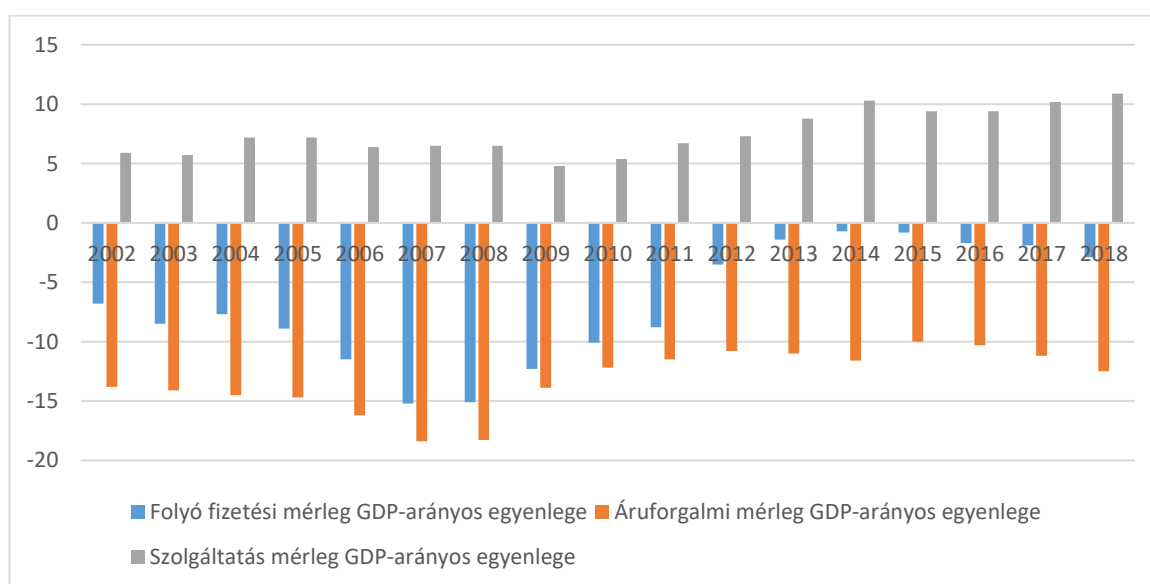
A görög gazdaságot hosszú idő óta külső és belső egyensúlytalanság – folyó fizetési mérleg hiány és államháztartási deficit – jellemezte. Az ikerdeficit kialakulása és hosszú távú fennmaradása teszi az egyes országokat a legsebezhetőbbé, a Maastrichti Kritériumok azonban

²⁹ Részletesen lásd: IMF Country Reports- Greece: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/02/07/NA020717Greece-Priorities-For-A-Return-To-Sustainable-Growth>

nem tartalmaztak utalást a külső egyensúly alakulására, nem írtak elő ezzel kapcsolatosan teljesítendő feltételeket. Görögország eurózónához való csatlakozása során nagyjából geopolitikai okokból szemet hunytak az államháztartási hiányra vonatkozó előírásokra is. Ez a már a csatlakozáskor fennálló súlyos probléma az eurózónában csak tovább fokozódott, a magországra szabott kamatpolitika pedig tovább rontotta – a súlyos gazdaságpolitikai hibák mellett – Görögország makrogazdasági egyensúlyát.

Az ország 2011-ig rekord mértékű folyó fizetési mérleg hiányt halmozott fel, amelyben azonban 2012-től látványos javulást ért el, köszönhetően a drákói szigorral monitorozott és végrehajtott stabilizációs politikának. Ez a hiány azóta is fenntartható mértékű, a *MIP alapján is jó egyenleg*; jellemző: az áruforgalmi mérleg mindig deficitese, a szolgáltatásmérleg mindig szufficites; a folyó mérleg egyenlegének javulása mögött elsősorban a szolgáltatásmérleg pozitív egyenlegének jelentős javulása áll (2014-től GDP-arányosan 10 % körül ingadozik), de Görögország javítja az áruforgalmi mérleg egyenlegét is, csökkenti a deficitet

21. ábra A görög folyó fizetési mérleg GDP arányos egyenlege (%)

Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsbp20/default/table?lang=en>

Ahogy a 21. ábra mutatja, 2002 és 2008 között a folyó fizetési mérleg GDP arányos deficitje folyamatosan növekedett, elérve a 15 százalékos mértéket. Ez a deficit az áruforgalmi hiány drasztikus növekedése miatt következett be, amelyet a szolgáltatások pozitív egyenlege

nem tudott ellensúlyozni. Görögország az Európai Unió legzártabb szerkezetű gazdasága volt ebben az időszakban az áruexport GDP-arányos mutatója alapján. A 2000-es évek elejétől az áruexport a GDP-nek nagyjából a 7 százalékát tette ki, ez az arány a szolgáltatásokkal együtt sem érte el a 20 százalékot.³⁰

Bár az Európai Unió gazdaságai az elmúlt évtizedekben egyre inkább összefonódtak a nemzetközi termelési hálózatok, regionális értékláncok keretében (és ez növelte is az európai országok nyitottságát), ebből Görögország lényegében teljesen kimaradt. Az európai értékláncok meghatározó központja, irányítója egyértelműen Németország, Görögországgal azonban a kapcsolat elhanyagolható. Az OECD TiVA statisztikája alapján a német autóexport bruttó exportjának hozzáadott értékében görögország szerepe elhanyagolható, és 2005-höz képest 2015-re még csökkenő tendenciát is mutatott. Látható tehát, hogy ugyan az euróövezet gazdasági struktúrájában tetten érhetőek a német „érdekek” például a kamatszínvonal alakulásában, ugyanakkor Görögországgal mélyebb gazdasági kapcsolatokat nem alakítottak ki.

Az euróövezeti csatlakozáskor a görög államadósság a GDP 100 százalékára rúgott, tehát világos, hogy az érvényben lévő szabályok, a valós statisztikai adatok alapján az ország nem teljesítette az eurózóna-csatlakozás ezen feltételét. Ez az adósságráta kisebb ingadozásokkal 2008-ig fennmaradt (lásd 22. ábra) Ilyen gazdasági helyzetben érte Görögországot a pénzügyi válság. Egy ennyire zárt gazdaság, és versenyképes exportszektoral nem rendelkező ország esetében a népszerű vélekedés, mely szerint a saját valuta visszavezetésének lehetősége orvosolta volna Görögország válságát, nem állja meg a helyét.

Az európai válságkezelés és stabilizációs előírások, a Trojka a görög állami szektor kiadásainak drasztikus lefaragását, a jóléti juttatások visszavágását, az adóelkerülések szigorú üldözését és az adómorál javítását írták elő elsődleges feltételként a pénzügyi segítségnyújtás fejében.

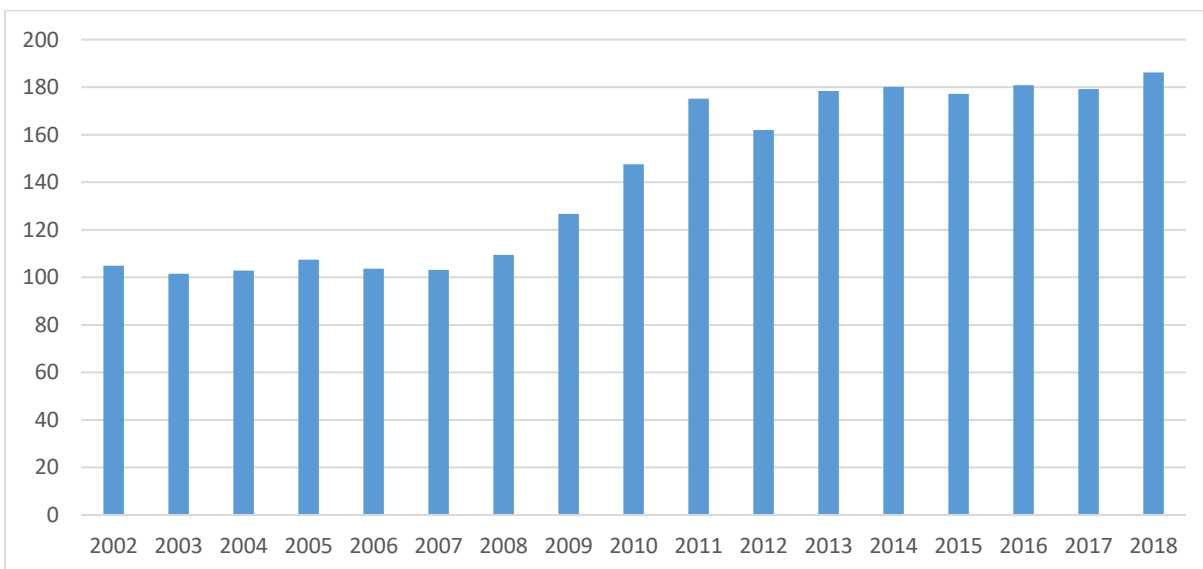
Az Európai Bizottság felügyeletével zajló szupervízió során a német fél ragaszkodott a fiskális szigor rigorózus érvényesítéséhez, szemben például a Trojka keretei között a növekedési potenciál helyreállítását egy nagyvonalúbb költségvetési politikához kötő IMF-fel.

³⁰ Eurostat adatok alapján számítva, forrása:

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tet00003/default/table?lang=en>

Az államcsőd szorítása azonban olyan súlyos fenyegetés volt, együtt az eurózóna szétesésének veszélyével, amely egyrészt minden szociális és politikai feszültség dacára a fiskális kiigazítás végig vitelére ösztönözte a görög kormányokat, másrészt kamatpolitikája módosítására szorította rá az Európai Központi Bankot.³¹

22. ábra Görögország bruttó államadóssága a GDP %-ában

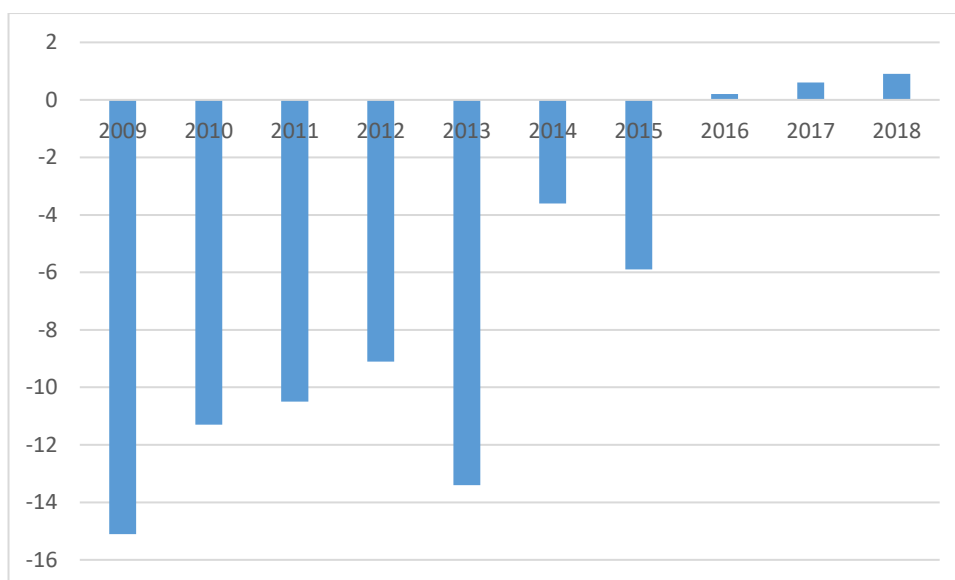

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

A 23. ábrán plasztikusan látszik az a példa nélküli stabilizáció, amely politikai válságokon és patthelyzeteken keresztül végül megtörténik 2014-et követően. A görög államháztartás GDP-arányos egyenlege szinte soha nem látott mértékben javult. Ez a bruttó államadósság szempontjából csak annyit jelentett, hogy a GDP arányában 180 százalékos szinten stabilizálódott.

23. ábra A görög államháztartás egyenlegének GDP-arányos alakulása

³¹ Ebben Mario Draghi 2012 júliusában elmondott beszéde fordulópontnak tekinthető. Az azóta híressé vált idézet után („Within our mandate the ECB is ready to do whatever it takes to preserve the euro. And believe me it will be enough”) az Európai Központi Bank elnökeként bejelentette, hogy az ECB folytatja rendkívüli államkötvénycsúszási programját, így segítve a válságban lévő tagállamokat. A piacok rendkívül pozitívan reagáltak a döntésre. (<https://www.politico.eu/article/ecb-will-do-whatever-it-takes-to-save-the-euro/>)

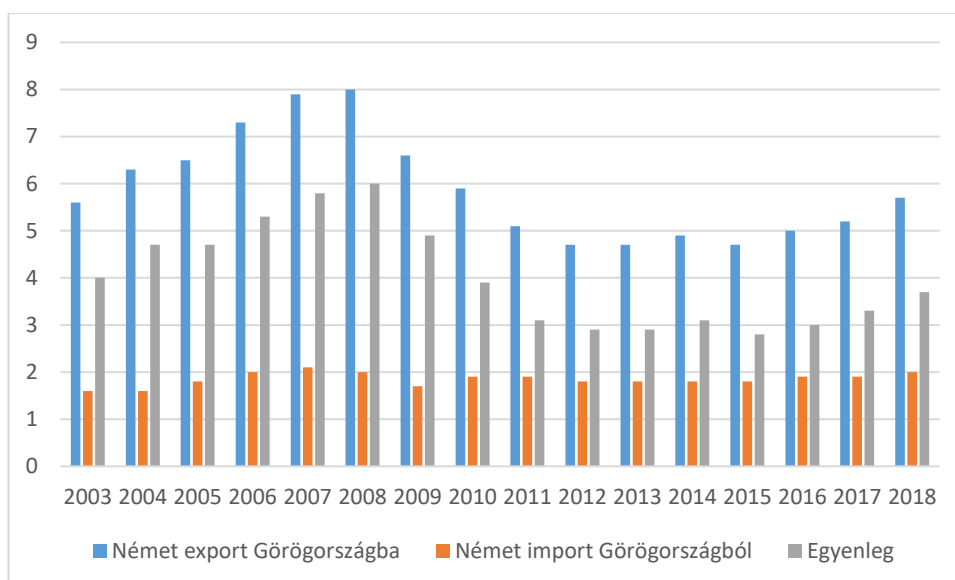
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

A görög gazdaság nyitottsága jelentősen nőni kezdett, bár egészen 2017-ig az Európai Unió legzártabb gazdasága maradt. (Ekkor Franciaország megelőzte ebben a sorban.)

Az áru és szolgáltatásexport GDP-arányos mértéke 2013-tól 30 százalék fölé emelkedett, és 2018-ban már megközelítette a 40 százalékot. Görögország külső egyensúlyi helyzete is drasztikusan javul, a folyó fizetési mérleg GDP-arányos egyenlege 2012-től fenntartható pályára állt, 2013 és 2017 között -0,7 és -1,9 százalék között ingadozik, és 2018-ban is csak – 2, 7 százalékot tesz ki, teljesítve az erre vonatkozó európai előírásokat. (<https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination>)

Összességében kijelenthető, hogy Görögországban megszűnt a rendkívül veszélyes ikerdeficit, a görög gazdaság – eltekintve az államadósság mértékétől – fenntartható pályára került. Ennek természetesen komoly szociális feszültségek voltak a velejárói. Érdekes megvizsgálni a német-görög bilaterális külkereskedelmi kapcsolatokat alakulását is. A 24. ábrából kitűnik, hogy Németország 2008 és 2013 között drasztikusan növeli exportját Görögországba, miközben a német import Görögországból alig nő, stagnál, így a német bilaterális aktívum rekord mértékű, 6 milliárd eurós értékkel zárul. 2009-től ez az aktívum zuhanásnak indul és 2012-re megfelelődik, elsősorban a Görögországba irányuló német kivitel visszaesése miatt. A német import Görögországból rendkívül stabilnak tűnik, szinte mindvégig 2 milliárd euró körül stabilizálódik.

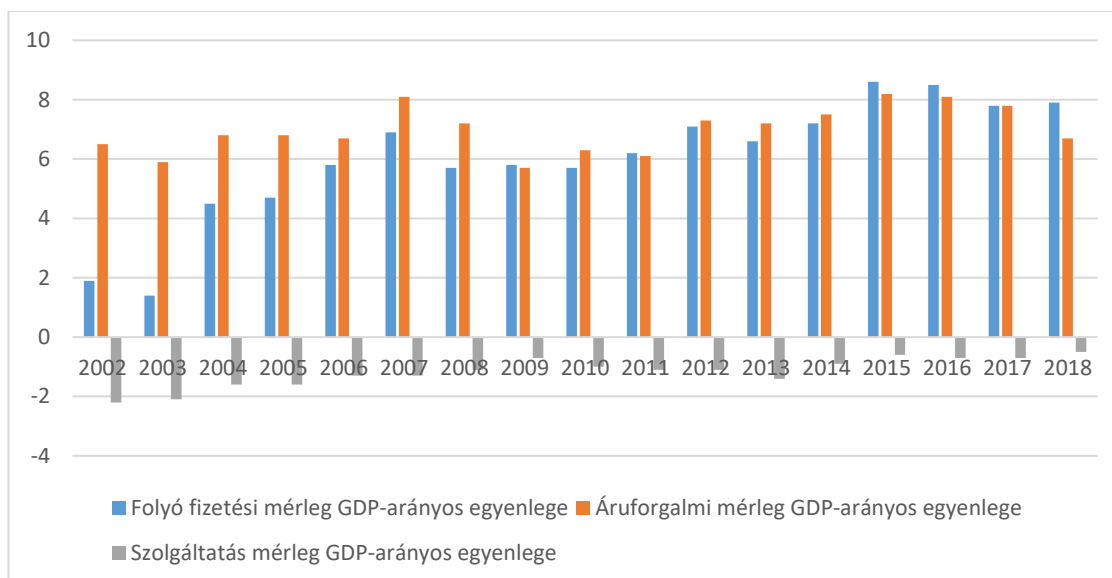
24. ábra A görög-német külkereskedelem alakulása (Milliárd euró)

Forrás: destatis.de alapján saját szerkesztés

Tanulságos ugyanakkor megvizsgálni, hogy Németország, amely a szabályokat kijelölésében vezető szerepet játszott, nem tud elszakadni a túlságosan exportorientált modelltől. Folyó fizetési mérleg többlete folyamatosan nagyon nagy, és jellemző az áruforgalmi mérleg folyamatos többlete és a szolgáltatásmérleg hiánya is, de az euróválság után a szufficit már kevésbé az eurózóna perifériájával alakul ki. A német kereskedelem látványosan a globális – kínai és egyesült államokbeli – piacok felé fordul (www.destatis.de/aussenhandel) a német exportban 2000-ben 64,9 százalék, 2010-ben 60,2 százalékos, 2019-ben pedig csak 58,5 százalék az Európai Unió részaránya. Az eurózóna részaránya pedig a 2000-es 46 százalékról 2019-re 37 százalékra csökkent. (Lásd 25. ábra)

25. ábra A német folyó fizetési mérleg GDP arányos egyenlege (%)

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

Következtetések és a hipotézisek teljesülése

A dolgozat bevezetőjében kitűzött célja annak vizsgálata, hogy a 2008-as világgazdasági válság, majd a nyomában Európában 2010-2011-ben kialakult szuverén adósságválság idején, és azt követő időszakban Németország hatalmi pozíciója elsősorban gazdasági aspektusból milyen változáson ment keresztül, ez hogyan befolyásolta az európai gazdasági kormányzás működését, különös tekintettel a görög szuverén adósságválság kezelésére.

Ennek a vizsgálatnak az elméleti keretét a nemzetközi politikaelmélet realista, neorealista és institucionalista liberális iskoláihoz kötődő hegemonia-elméletek adták egyrészt, és a nemzetközi politikai gazdaságtanban az egyik meghatározó kontinentális európai gazdaságpolitikai iskola és kapitalizmusmodell, az ordoliberalizmus, más néven rajnai kapitalizmus másrészt. Az elemzés központi tézise, hogy az ordoliberalizmus német történelmi

tapasztalatok által is erőteljesen determinált sajátosságai alapvetően meghatározzák a német gazdaságpolitikát és azokat a gondolkodási kereteket, amelyekben az ország mindenkori vezetése a második világháború óta döntéseket hoz – európai szintéren is. A rajnai modell szellemisége így meghatározta nem csupán a német gazdaságpolitikát, de ezen keresztül az európai gazdasági folyamatokat is.

A dolgozat első hipotézise szerint a szociális piacgazdaság elveinek (ordoliberalizmus) követése mérsékelte a válságnak való kitettséget Németországban.

A 2008-as gazdasági válságot megelőző időszakban az *Agenda 2010* reformterv 2003-2005-ig tartó megvalósításával, amelyet egy szociáldemokrata kancellár vezetésével, és keresztény néppártok külső támogatásával fogadtak el, összességében tolódott a német pártpolitika origója egy, a korábbiaknál lényegesebb piacközpontúbb, az állami újraelosztást mérséklő irányba leporolva az erhardt-i gazdaságpolitika hagyományos téziseit (erről lásd a dolgozat negyedik alfejezetét) a korábbi konszenzuálisan balra tolódó, fokozatosan egyre fenntarthatatlanabbá váló jóléti állam irányából.

A négy szakaszban bevezetett reformok a munkaerőpiaci rugalmasság helyreállítását, társadalombiztosítási rendszer és a szociális támogatások fenntartható pályára állítását, amely tartalmazta a munkanélküli segély összegének csökkentését, a munkaidő meghosszabbítását és a továbbképzési programokon való kötelező részvételt irányozták elő többek között. Második szakaszában összevonták a szociális és munkanélküli segélyt és előírták a jogok és kötelezettségek elvének érvényesítését a segélyre jogosultság megállapításánál, továbbá támogatták a részmunkaidős és rugalmas munkaidejű foglalkoztatási formák elterjedését.

A „hilfe zur selbsthilfe” vagyis a „segítség önmagunk segítéséhez” elvének érvényesítése, és a költségvetés fenntartható pályára állítása és ott tartása hagyományos alapelvei a rajnai modellnek, ez a kiigazítás pedig megágyazott egy jóval stabilabb gazdasági pozíciónak a 2008-as válság előtt. A reform eredményeként 2005-től a rekord magas, 12 százalékos szintről radikálisan csökkent a munkanélküliség, 2007 év végére az eurózóna átlaga alá csökkent, és azóta is megmaradt ez a tendencia. A gazdasági növekedés 2009 óta folyamatosan meghaladta az eurózóna átlagát (lsd 5. ábra), a munkanélküliségi ráta pedig nem csupán európai, de globális viszonylatban is rendkívül alacsony (lsd 6. ábra) volt, ahogy az infláció alakulása tekintetében is napjainkig az eurózóna átlaga alatt teljesít az ország.

A 2008-as válságkezelést éppen ezért, visszafogott, kivárá megközelítés jellemezte, bár az ország bankrendszerét nem is érintette annyira súlyosan a válság, a bankhálózat

konzervatívabb, belföldi vállalati hitelezésre fókuszáló tevékenysége miatt. Végül elegendőnek is bizonyult egy két lépésben bevezetett piac-stabilizációs törvény, amely egyrészt garantálta a bankbetéteket, és önkéntes alapon, szigorú feltételekkel igénybe lehetett venni a létrehozott stabilizációs, feltőkésítési alapot is. Később, a válság mélyülésével is előnyben részesítették a fogyasztás indirekt, adókedvezményekkel történő ösztönzését, 2009-ben sor került egy radikális, 24 milliárd eurós adócsökkentési programra is. Mind a válságot megelőző reformok, mind a válságkezelés szelleme megfeleltethető volt a hagyományos ordoliberalis elveknek, és ezek érvényesítése alapvetően hozzájárult az ország gazdasági teljesítményének európai mezőnyből való kiemelkedéséhez. A fő kihívásokat alapvetően napjainkban is a belső fogyasztást kellően nem ösztönző, szélsőségesen exportorientált gazdaság szerkezet, a mára a tömeges migráció miatt némileg átalakult, de létező demográfiai kihívások jelentik. Összességében azonban a hipotézisben megfogalmazott állítás igazolható.

A dolgozat második hipotézise szerint a 2008-as gazdasági világválság és a 2011-es szuverén adósságválság hatására az Európai Unióban a német hegemonia korszaka nyílt meg.

A második hipotézis vizsgálata során a fókusz alapvetően három területen azonosítható: a válságkezelő intézmények létrehozásához vezető politikai alkuk, majd a létrehozott intézmények, különösen az Európai Stabilitási Mechanizmus szerepe, működése kapcsán, illetve a feltételezett hegemonként azonosított Németországnak a válságban legsúlyosabban érintett Görögországgal ápoltt bilaterális, és európai intézményeken keresztül bonyolított kapcsolatával.

A kiemelten vizsgált német-francia relációban összességében megállapítható, hogy a két kontinentális nagyhatalom között azonosítható különbségek a gazdaságpolitikai filozófiában különösen a plasztikusan azonosíthatóvá váltak az Emmanuel Macron által 2017-es beiktatását követően ismertetett Európa jövőjéről ismertetett téziseiből, amelyek fő irányukban – az európai szolidaritás és a mélyebb fiskális integráció szorgalmazásával – egyszerre értékelhetőek elődeinél jóval merészebbnek és szókimondóbbnak, ugyanakkor a korábban is követett gazdaságpolitikai tradícióba illeszkedőnek. A válságkezelés irányítását végző Trojka kompromisszumos megoldásai a német-francia kompromisszum leképeződésének tekinthetőek, mind az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz, mind az Európai Stabilitási Mechanizmus tekintetében.

Az Európai Stabilitási Mechanizmus köztes, hibrid intézményi megoldásnak tekinthető a válságkezelésre, amely alapvetően teljesítette feladatát, amennyiben sikerült elkerülni az

államcsődöt Görögországban, és minden ellenkező, tudományos közegben is mérlegelt jóslatokkal ellentétben megőrizni az eurózná egységét. A szervezetet, bár két ízben is történt erre kísérlet, máig nem vált az Európai Unió hivatalos intézményévé, és bár az Európai Unió Működéséről Szóló szerződés hivatkozik rá, megmaradt kormányközi szerződés szabályozta szervezetként. Az Európai Stabilitási Mechanizmus feltökésítése során Németország kiemelkedően a legnagyobb hányaddal járult hozzá a pénzügyi alap létrehozásához, ám attól továbbra is elzárkózott, hogy a végső hitelező szerepét bármilyen módon betöltse.

A Németország és Görögország között kialakult kapcsolatok pedig vonatkozásában hangsúlyoznunk kell, azok bilaterális kereskedelmi, export-import relációban soha nem bírtak szignifikáns jelentőséggel, a görög gazdaság európai összehasonlításban rendkívül zárt szerkezetű. Drámai adósságállománya, amely már az eurózónához való csatlakozáskor is kiemelkedő mértékű volt, abban az esetben is súlyos recessziót okozott volna, ha az országnak a szuverén adósságválság idején lehetősége adódik saját valutája visszavezetésére, és ilyen módon „szabadulva” a Trojka és a restriktív válságkezelés szorításából.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Németország jelenlegi, Európai Unión belüli gazdasági, gazdaságpolitikai szerepe alapján nem feleltethető meg egy klasszikus, az Egyesült Államok 1945 utáni globális szerepét ideáltipikusnak tekintő, hegemon szereplőnek, még abban az esetben sem, ha a csupán korlátozottan, kizárólag a gazdasági szférára vonatkoztatjuk a hegemon kritériumait. A hegemonia fogalmának újkori dekonstruálásával, amely megjelenik *Loriaux (1992)* és *Pedersen (2002)* megközelítéseiben, a korlátozott, felemás hegemon pozíció igazolható: Németország, bár egyelőre elzárkózik attól, hogy élére álljon az európai gazdasági integráció valódi kockázatközösségként működő optimális valutaövezetté alakításától, szociokulturális, gazdaságfilozófiai befolyása a közös európai intézményeken keresztül a válságkezelés teljes időtartama alatt, napjainkig érezteti hatását. Hogy e befolyás jellege, szellemisége megváltozhat-e, a következő évtizedek egyik központi kérdése lesz az európai gazdasági integráció fejlődése kapcsán. Az ország szélsőségesen exportorientált gazdasági szerkezetével, újabb és újabb globális piacok meghódításával, amely következetesen megőrzött fiskális stabilitással párosul, látszólag megingathatatlanul szavatolja saját növekedését. Belgazdasági szempontból vizsgálva sem ismerhető fel olyan gazdasági trend, vagy gazdaságpolitikai szándék, amely azt mutatná, hogy az ország erőfeszítéseket tenne arra, hogy az eurózná perifériájához sorolt országok termékeinek fellevevőpiacává váljon, így segítve elő a hiányzó gazdasági kohéziót az euróznán belül. Ez azonban azt mutatja, hogy a hegemon szerephez szükséges egyik legfontosabb komponens hiányzik az ország viselkedéséből.

A 2021-es év a német közéletben a Merkel-korszak végeként azonosítható, miután a kancellár, aki 2005 óta vezette az országok különböző koalíciók élén, bejelentette, hogy nem jelölteti magát újra. A legfrissebb (2021 júniusi) felmérések alapján a megkérdezettek túlnyomó többsége bizonytalanul látja a választások kimenetelét, és nyílnak a verseny a pártok között. A Politbarometer felmérése alapján a pártok támogatottsága korábban szokatlan tendenciát mutat, melynek sajátossága a Zöldek jelentős előretörése – a CDU-CSU pártszövetség 29 százalékos támogatottságát követően az Annalena Baerbock vezette párt 22 százalékos támogatottságával a második legnépszerűbb, míg a szociáldemokraták jelentősen lemaradva mindössze 14 százalékos támogatottságra számíthatának. A liberális FDP és a radikális jobboldali-populista AfD 10-10 százalékon stabilizálta népszerűségét, míg a radikális baloldali Die Linke 7 százalékra számíthat a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján. A pártok e népszerűségi sorrendje szokatlan összetételű – kereszténydemokrata-zöld dominanciájú – koalíciót és a német politikában megszokott elhúzódo tárgyalásokat eredményezhet.³²

A CDU-n belül a kancellár szövetségi köréhez sorolt, és a Politbarometer felmérése alapján jelenleg 46 százalékos támogatottsággal legnépszerűbb kancellárjelölt Armin Laschet, miközben a kontinuitást szimbolizálja, éppen az eurózá válsága alatt hívta fel magára a figyelmet azzal, hogy a CDU fősodratától eltérve nyílt vitát szorgalmazott a teljes európai kockázatközösség megteremtéséről és frankofón beállítódásúként Macron Európa-politikai javaslatát támogatójaként tartják számon. (<https://www.epc.eu/en/publications/More-of-the-same-but-different-Why-Laschet-should-reform-the-CDUs-E~3ab164>)

Mindez esélyt is kínálhat egy kohezívebb Európai Unió felé történő elmozdulásra és a Zöldek előretörésével együtt jelentheti a fiskális ortodoxia részbeni feladását, a politikai agenda átrendeződését is. A német befektetési – és kereskedelmi folyamatok ugyanakkor rendkívüli állandóságot, már-már determinált merevséget mutatnak, amelyet jól illusztrál a dolgozat utolsó fejezetében bemutatott állandó exporttöbblet, amelyet a jelek szerint valamilyen globális piacon mindenképp felhalmoz a német vállalati szektor – jelenleg éppen Kína és Egyesült Államok piacain. Megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy az ordoliberalizmus továbbélése

³² A pártok és vezetőik népszerűségéről és további aktuális német közéleti trendekről lásd: <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/politbarometer-bundestagswahl-corona-vierte-welle-100.html?slide=1624593321348>

immár nem azért megy végbe, mert a német politikai elit ilyen módon kívánja saját társadalmát és gazdasági életét szabályozni, részben történelmi tapasztalatok és traumák folytán, hanem a német üzleti elit érdekei akadályozzák, hogy ez az európai szemszögből sok szempontból korrekcióra szoruló rendszer változzon.

Ahhoz, hogy ez az Európai Unió belül ne legyen további feszültségek forrása, vagy a valóban teljes fiskális és monetáris unió, vagyis de facto európai egyesült államok megteremtése a megoldás, vagy egy hagyományosan vállalt hegemon szerep, amely vállalja a végső hitelező pozícióját. A valódi károkat a felemás hegemonia jelenti, amely versenyképességi előnyét egy szélsőségesen exportvezérelt gazdaságszerkezettel ugyanakkor tartózkodó finanszírozási és intézményépítési hajlandósággal párosítja. Ez a pedig akkor is az európai integráció egyik legsúlyosabb, a következő években feloldandó dilemmája, ha időről-időre háttérbe szorul, vagy részben hatékony átmeneti intézményi megoldásokkal sikeresnek tűnik az elfedése.

Felhasznált irodalom

Albrecht Ritschl (2014): Calling Germany on its hypocrisy in the Eurozone debt crisis. LSE Research Impact <https://www.lse.ac.uk/researchAndExpertise/researchImpact/PDFs/germany-hypocrisy-eurozone-debt-crisis.pdf>) Letöltés dátuma: 2017. 01. 10.

Antalóczy Katalin – Naszádos Zsófia (2015): Quo vadis, rajnai kapitalizmus? A német szociális piacgazdaság modelljének jövője. *Külgazdaság*, 59. évf. 7-9.sz

Antalóczy Katalin (2010): Válság és válságkezelés Németországban. *Külgazdaság LIV. évf. 5-6. 3-32.*

BBC (2017) Macronomy: What are Emmanuel Macron's economic plans? <http://www.bbc.com/news/business-39841164>

BDO, HWWI (2015): Niedrigste Geburtenrate weltweit. 2015. május 29.

(http://www.hwwi.org/fileadmin/hwwi/Mediencenter/Pressemitteilungen/2015_Pressemitteilungen/2015-05-11/20150529_PM_IBC_Geburtenrate_HWWI.pdf, letöltve 2015. május 29.)

Before and after the Hartz-reforms: The Performance of Active labour Market Policy in Germany. OECD Discussion Paper. 2011

Benczes István (2017): Regionális hegemón-e Németország? *Külgazdaság*, LXI. évf., 7-8.sz.

Benczes István (2018): Kiegyensúlyozás, mélyülés, hegemónia. Az Európai Unió és a realizmus. *Külügyi Szemle*, XVII. évf. 1. szám

Bibow, Jörg (2017): How Germany's Anti-Keynesianism has brought Europe to its Knees. Working Paper No. 886. Levy Economics Institute of Bard College. Elérhető: http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_886.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 04. 10.)

Bohn, Frank- de Jong, Elke (2011): The 2010 euro crisis stand-off between France and Germany: leadership styles and political culture. *International Economic Policy* 8:7 -14, 2011

Bulmer, Simon – Patterson, William E. (2013): Germany as the EU's reluctant hegemon? Of economic strengths and political constraints. *Journal of European Public Policy* Vol. 20.

Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie (2009): Konjunkturgerechte Wachstumspolitik. Jahreswirtschaftsbericht .

Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie (2010): Schlaglichter der Wirtschaftspolitik. Monatsbericht Februar, April

Checkel, J. T. – Moravcsik, A. (2001): A constructivist research program in EU Studies? *European Union Politics* Vol.2.

Chen, Wenije – Mrcaic, Mico – Nabar, Malhar (2018): Lasting Effects of Global Economic Recovery. IMF Blog Elérhető:<https://blogs.imf.org/2018/10/03/lasting-effects-the-global-economic-recovery-10-years-after-the-crisis/>. (Letöltés dátuma: 2018.02.09.)

Cohen, Desmond (2017): Rethinking German Economic Policy. Elérhető: <https://www.socialeurope.eu/rethinking-german-economic-policy> (Letöltés dátuma: 2019. 03.12.)

Constanze Stelzenmüller (2015): Germany and the Euro crisis: Not just for austerity's sake. Brookings Institute Analyses (<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/07/10/germany-and-the-euro-crisis-not-just-for-austeritys-sake/>) Letöltés dátuma: 2017. 02.02.

Csaba László: Életképes modell-e a szociális piacgazdaság?

Dullien, S. – Guérot, U. (2012): The long shadow of ordoliberalism. *Analysis, European Council on Foreign Relations*. Letölthető: https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_long_shadow_of_ordoliberalism (Letöltés dátuma: 2019. 05. 16.)

EC (2017): Euroindicators 2017. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8057546/2-08062017-AP-EN.pdf/8321df8a-ba1b-433e-9cdc-bfd81e3f4a45>

European Commission (2014): Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank and the European Economic and Social Committee. Alert Mechanism Report. Brussels, 28. 11. 2014. COM [2014] 904 Final

Eurostat (2015): Newsrelease, euroindicator. 98/2015 Június 3. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6862104/3-03062015-BP-EN.pdf/efc97561-fad1-4e10-b6c1-e1c80e2bb582>, letöltés 2015. június 9.

Falusné Szikra Katalin (1996): A németországi szociális piacgazdaság. In: Bara- Szabó (szerk.): Összehasonlító gazdaságtan. *Aula Kiadó, Budapest*

Five Key Approaches to Foreign Policy Analysis (2017). Norwich University Online Elérhető: <https://online.norwich.edu/academic-programs/resources/5-key-approaches-to-foreign-policy-analysis> (Letöltés dátuma: 2019. 04.10.)

Frank Schimmelfenning (2014): European Integration in the Euro-crisis: The limits of postfunctionalism. *Journal of European Integration* Vol. 36/3. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2014.886399?src=recsys&#> Letöltés dátuma: 2019. 02. 12.

Frankfurter Allgemeine Zeitung (2017): Alles, bloß kein CDU-Finanzminister“ <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/christian-linder-fdp-vorsitzender-kritisiert-grosse-koalition-15249425.html>

Frankfurter Allgemeine Zeitung (2017): Große Koalition lehnt Macrons Ideen geschlossen ab. <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/eurobonds-grosse-koalition-lehnt-macrons-ideen-geschlossen-ab-15007585.html>

Frankfurter Allgemeine Zeitung (2017): IWF sieht Griechenlands Schulden als nicht tragbar an

Fratzscher, Marcel (2014): Hat Deutschland zu niedrige private Investitionen? <https://berlinoeconomicus.diw.de/blog/2014/11/24/hat-deutschland-zu-niedrige-private-investitionen/>, letöltés 2015. május 25.

Fratzscher, Marcel (2015): Germany's Golden Opportunity. <http://www.project-syndicate.org/commentary/germany-weak-public-investment-plan-by-marcel-fratzscher-et-al-2015-05>, letöltve 2015. május 25.

Fratzscher, Marcel, Fitschen, Jürgen, Hoffmann, Reiner (2015): Germany's Golden Opportunity. <http://www.project-syndicate.org/commentary/germany-weak-public-investment-plan-by-marcel-fratzscher-et-al-2015-05>, letöltve 2015. május 25.

Freiheitsthesen der FDP: für eine offene Bürgergesellschaft
[http://www.fdp.de/files/565/Freiheitsthesen Entwurf der Grundsatzkommission.pdf](http://www.fdp.de/files/565/Freiheitsthesen_Entwurf_der_Grundsatzkommission.pdf)

Friedman, George (2012): Germany's role in Europe and the European debt crisis. Stratfor Analyses (<https://www.stratfor.com/weekly/germanys-role-europe-and-european-debt-crisis>)

Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom. Európa Könyvkiadó, Budapest*

Gilpin, Robert (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton University Press, 1987

Grieco, J. M. (1988): Anarchy and the limits of cooperation: A realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization Vol. 42*.

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. (1949): X. Finanzwesen, Artikel 104a-115. cikkely

Grundsatzprogram der AfD. Letölthető: www.alternativefuer.de

Grundsatzprogram der CDU

Grundsatzprogram der CDU (2007)

Grundsatzprogram der SPD: Der Hamburger Program, 2007

http://www.spd.de/linkableblob/1782/data/hamburger_programm_kurzfassung.pdf

Handelsblatt Research Institut, DIW Berlin (2014): *Private Investitionen in Deutschland*. Berlin, október

Hartmut Marhold: Deutsche Europapolitik nach der Regierungswechsel 2005 [http://iep-berlin.de/fileadmin/website/09 Publikationen/integration_2006/Marhold.pdf](http://iep-berlin.de/fileadmin/website/09_Publikationen/integration_2006/Marhold.pdf)

Heinz Lampert (1997): *Krise und Reform des Sozialstaates*. Frankfurt/M

Hien, Joseph – Joerges, Christian (2018): *Dead Man Walking: Current European Interest in the Ordoliberal Tradition*. *European University Institute Working Paper, LAW, 2018/3*.

Horváth Zoltán (2002): *Kézikönyv az Európai Unióról*, Magyar Országgyűlési Könyvtár Kiadója

Hölscher, Jens – Frowen, Stephen F. (1997): *The German Currency Union of 1990: A Critical Assessment*. *Palgrave Macmillan, 1997*

IMF Staff Country Reports – Greece 2017 Article IV. Consultation

<file:///C:/Users/ZsNaszados/Downloads/cr1740.pdf> Letöltés dátuma: 2017. 02. 10.

Jackson, Robert – Sorensen, Georg (2013): *Introduction to International Relations. Theories and Approaches.* Oxford University Press, 2013

Joerges-Florian Rödl, Christian (2004): *Social Market Economy as Europe's Social Model?* EU Working Paper No. 2004/8
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=635362

Jones, Erik (2001) *Franco-German Economic Relations: From Exchange and Convergence to Collective Action*, in Patrick McCarthy (ed.) *France-Germany in the Twenty-First Century*, Palgrave, 2001

Kaelberer, Matthias (1995): *Hegemonic Stability Theory and European Monetary Cooperation: Evaluating the Role of Germany in the EMS and EMU. Working Paper, European Community Studies Association Conference*

Kathleen McNamara – Matthias Matthijs (2015): *The Euro crisis' theory effect: Northern Saints, Southern Sinners, and the Demise of the Eurobond.* *Journal of European Integration* Vol. 37, No. 2. 229-245 o.

Kengyel Ákos (2012): *Az eurózóna válsága és a gazdasági kormányzás aktuális kérdései.* *Közgazdasági Szemle* 2012/LIX. szám 92-98. o.

Keohane, Robert (1984): *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy.* *Princeton University Press, 1984*

Kieler Erklarung der CDU (2012)

Kieler Erklarung der CDU <http://www.cdu.de/doc/pdfc/120114-Kieler-Erklarung.pdf>

Kindleberger, Charles (1973): *The World in Depression.* *UCP, Berkley, 1973*

Kiss J. László (2011): *Euróválság és intézményi hatalom.* *Külügyi Szemle*, 11. évf.,1. sz.

Kiss J. László (2011): *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában.* *Külügyi Szemle.* 2011/1

Kiss J. László (2011): *Euróválság és intézményi hatalom: Változások a német EU-politikában.* *Külügyi Szemle* 2011/1 33-67.o.

Kiss J. László (2011): *Hegemonia az euróválság után.*

Kiss J. László (2012): *Eurómentés Kerneuropa útján, avagy hány sebességet bír el Európa?* *MKI-tanulmányok, T-2012/5.*

Kiss J. László (2013): *Merkozy-től Merkollande-ig az euróválságban: a német–francia bilateralizmus jövője.* *MKI-tanulmányok, T- 2013/9.*
http://kki.hu/assets/upload/Tanulmanyok_2013_09_Merkozy-tel_Merkollande-i_.pdf

Koch, Karl (1998): *The impact of German unification on the German industrial relation system.* *German Politics Vol. 7/3*

- Kundnani, Hans* (2015): The paradox of German power. Oxford University Press, 2015
- Lampert, Heinz* (1997): Krise und Reform des Sozialstaates. Frankfurt/M Letöltés dátuma: 2019. 01. 10.
- Loriaux, Michel* (1992): The Riddle of the Rhine: France, Germany and the Geopolitics of European Integration.
- MacGregor, Robert K.* (2013): Euro crisis from German and French perspectives in 2013. <http://www.rmgp.cz/wp-content/uploads/2013/09/2013-RKM-EuroCrisis-from-German-and-French-Persp-2013-ACC-Jour-2012-XIX-B-2-pp-29-39-ISSN1803-97821.pdf>
- Marhold, Harmut* (2005): Deutsche Europapolitik nach der Regierungswechsel. http://iep-berlin.de/fileadmin/website/09_Publikationen/integration_2006/Marhold.pdf
- Marján Attila* (2013): Bankunió és fiskális paktum. Magyar Külügyi Intézet Tanulmányok T-2013/21. 2-13. o.
- Matthijs, M – Mcnamara, K.* (2015): The Euro Crisis' Theory Effect: Northern Saints, Southern Sinners and the Demise of the Eurobond. *Journal of European Integration, Vol. 37.*
- Mátyás Antal* (2003): A korai közgazdaságtan története. *Aula Kiadó, 2003*
- Mátyás Antal* (2003): A modern közgazdaságtan története. *Aula Kiadó, Budapest*
- Mearsheimer, J.J.* (1990): Back to the future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security, Vol. 15.*
- Mehr Zeit für Familien. Elterngeld plus und flexible Elternzeit. Politik A-Z [2015]
- Michael Hodges-Stephen Woolcock* (2007): Atlantic Capitalism versus Rhine Capitalism in the European Community.
- Mihályi Péter* (1989): Az NSZK gazdaságpolitikája. (Elmélet és gyakorlat). *Kossuth Kiadó*
- Mody, Ashoka* (2014): The ghost of Deauville. Voxeu.org <http://voxeu.org/article/ghost-deauville>
- Moravcsik, A.* (2010): Europe, the second superpower. *Current History; 2010/3.*
- Morgenthau, H. J. – Thompson, K. W.* (1993): Politics among Nations: the Struggle for Power and Peace. *McGraw-Hill (NY), 1993*
- Mourlon-Droul, Emmanuel* (2017): Rethinking Franco-German Relations: a historical perspective. Brueghel Working Papers, Policy Contribution no. 29. November 2017 <http://bruegel.org/wp-content/uploads/2017/11/PC-29-2017.pdf>
- Naszádós Zsófia* (2012): A rajnai kapitalizmus jövője a gazdasági válság tükrében. *BCE Szakdolgozat MA, 2012*
- Niou, E. M. – Ordeshook, P.C.* (1991): Realism vs. neoliberalism: A formulation. *American Journal of Political Science Vol. 35.*
- OECD* (2014): Economic Survey of Germany 2014. <http://www.oecd.org/germany/economic-survey-germany.htm> letöltés: 2014. október 20.

OECD (2014): OECD Factbook 2014

OECD (2017): Economic survey of France – towards a more inclusive growth and employment. <http://www.oecd.org/economy/surveys/France-2017-OECD-economic-survey-towards-more-inclusive-growth-and-employment.pdf>

Oneal, J. R. – Russett, B. – Berbaum, M. L. (2003): Causes of opeace: Democracy, interdependence, and international organizations, 1885-1992. *International Studies Quarterly* Vol. 47.

Palánkai Tibor (2004): Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest

Parker, David (1999): Privatization in the European Union: Theory and Policy Perspectives. *Economic and Industrial Democracy* Vol. 20.

Pedersen, Thomas (2002): Cooperative hegemony: power, ideas and institutions in regional integration. *Review of International Studies* Vol. 28. British International Studies Association

Rácz Margit (2002): A német gazdaság fiskális politikai kihívásairól, in: *Közgazdasági Szemle* 2002/5. p.396-413

Rainer Zugehör (2013): Die Zukunft des rheinischen Kapitalismus – Unternehmen zwischen Kapitalmarkt und Mitbestimmung.

Rodrik, Dani (2009): Growth after Crisis. World Bank Working Paper No. 65. Elérhető: http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/489960-1338997241035/Growth_Commission_Working_Paper_65_Growth_After_Crisis.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 03. 16)

Rolf H. Hasse – Hermann Schneider – Klaus Weigelt (2006): A szociális piacgazdaság lexikona. Magyar Almanach Kiadó, Budapest

Rolf H. Hasse-Hermann Schneider-Klaus Weigelt (2006): A szociális piacgazdaság lexikona. Magyar Almanach Kiadó, Budapest,

Rynning, Sten (2005): Return of the Jedi: Realism and the Study of the European Union. *Politique Européenne* Vol. 17.

Schmieding, Holger (2010): Understanding Germany. The rewards of Prudence: the last golden decade ahead. Berenberg Bank Analysis. Elérhető: https://www.berenberg.de/uploads/tx_news/101013_Macro-news_Understanding_Germany.pdf (Letöltés dátuma: 2019.03.12.)

Social Market Economy –A model for the future? Learning from the economic crises <http://www.kas.de/polen/en/publications/20223/>

Sozialpolitische Program der CDU

Speck, Ulrich (2015): The view from Germany on Greece. Carnegie Europe (<http://carnegieeurope.eu/2015/08/04/view-from-germany-on-greece/iedo>) Letöltés dátuma: 2019. 12. 12.

Statistisches Bundesamt (2010): Export, Import, Globalisierung. Deutscher Aussenhandel und Welthandel, 1990 bis 2010. Wiesbaden 2010 február

Statistisches Bundesamt (2013): Statistisches Jahrbuch. Wiesbaden, 2013.

Statistisches Bundesamt (2015/a): Aussenhandel. Zusammenfassende Übersichten für den Aussenhandel 2014. (Vorläufige Ergebnisse). Fachserie 7 Reihe 1, Wiesbaden, 2015 március 9.

Statistisches Bundesamt (2015/b): Deutsche Wirtschaft im Jahr 2014 in solider Verfassung. Pressemitteilung vom 15. Januar 2015. – 16/15.

https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2015/01/PD15_016_811.pdf.pdf?__blob=publicationFile

Steinfeld, Joseph (2007): Exportweltmeister Deutschland – Titel auf Zeit? Statistisches Bundesamt, Wirtschaft und Statistik 4/2007

Strange, Susan (1987): The Persistent Myth of Lost Hegemony. *International Organization*, Vol. 41.

Swisa, Maya (2011) "Future Stability in the European Union: Realism, Constructivism, and Institutionalism," *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union* Vol. 11.

The Economist (2009): Europe's Corporate Credit Crunch. Muck into the fuel pipe. The Economist, december 12.

The Economist (2009): The lives of others. Rebalancing the world economy. Germany. The Economist, augusztus 8.

The Economist (2009): The lives of others. Rebalancing the world economy. Germany. The Economist, augusztus 8.

The Economist (2011): Germany's Economy. Angela in Wunderland. The Economist, február 5.

The Economist (2011): Germany's Economy. Angela in Wunderland. The Economist, February 5.

The Economist (2012): Is the German Model Worth Copying?. The Economist, április 14

The Economist (2015): Germany's Economic Policy is Hurting Europe, the world, and itself. Szemlézi a *The Business Insider*. Elérhető: <https://www.businessinsider.com/german-economic-policy-is-hurting-europe-the-world-and-itself-201> (Letöltés dátuma: 2019.03.12.)

The Economist (2015): Why Germany and Greece are at odds. (<http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/02/economist-explains-11>)
Letöltés dátuma: 2019. 01. 10.

The Economist (2015/a): No new deal. Február 14.

The Economist (2015/b): Of rules and order. Március 9.

The Economist (2017): Europe's new order – a special report on Macron's program. September 30th – October 6th 2017

The Guardian (2017): Macron lays out „profound” changes in post-BREXIT EU. <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/26/profound-transformation-macron-lays-out-vision-for-post-brexit-eu>

The New York Times (2016. 06. 17): Explaining Greece's debt crisis (https://www.nytimes.com/interactive/2016/business/international/greece-debt-crisis-euro.html?_r=2) Letöltés dátuma: 2015. 12. 18.

Time (2015.07.31.): Don't blame Germany for Greece's debt crisis (<http://time.com/3980384/germany-europe-greece-crisis>) Letöltés dátuma: 2019. 12. 18.

Tribe, Keith (2014): Enterprise Formation and Market Structure in the Five New Bundesländer. Elérhető: <http://keithtribe.co.uk/wp-content/uploads/2014/11/Unification.pdf>

Tsebelis, George (2002): Veto Players: How political institutions work. *Princeton University Press*

Veress József (2009): Gazdaságpolitika a globalizált világban. Typotex Kiadó, Budapest
Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag von CDU, CSU, FDP (2009)

Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag von CDU, CSU, FDP
<http://www.cdu.de/portal2009/29145.htm>

Wahlreport Bundestagswahl. Infratest Dimap Wahlanalyse der Bundestagswahl vom 24. September 2017 (2017) Elérhető: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/wahlreport-deutschland/2017/> (Letöltés dátuma: 2019. 04.13.)

Waltz, Kenneth (1979): Theory of International Politics. *McGraw-Hill (NY), 1979*

Watrin, Christian (1979): The Principles of Social Market Economy and its Origins and early History. <http://www.jstor.org/pss/40750151>

Wohlforth, W.C. (1999): The stability of a unipolar world. *International Security Vol.24/1.*

WTO (2014): World Trade Report 2014. Trade and development: recent trends and the role of WTO. World Trade Organisation, Geneva

http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2015/amr2015_en.pdf, letöltés 2015. június 8.

<http://ftp.iza.org/dp2100.pdf>

<http://www.cdu.de/doc/pdfc/080215-grundsatzprogramm-kurz.pdf>

<http://www.cdu.de/doc/pdfc/080215-grundsatzprogramm-kurz.pdf>

<http://www.cdu.de/doc/pdfc/120114-Kieler-Erklaerung.pdf>

<http://www.cdu.de/portal2009/29145.htm>

<http://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/141001-flugblatt-elterngeldplus.pdf?file=1>

<http://www.ceu.hu/node/6735>

http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.489225.de/20141111_studie_investitionen_diw_hri.pdf

<http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/eurokrise/griechenland/iwf-sieht-griechenland-schulden-als-nicht-tragbar-an-14863038.html> Letöltés dátuma: 2019. 02.12.

<http://www.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=wuuKqLMxQIYC&oi=fnd&pg=PA9&dq>

http://www.grotius.hu/doc/pub/NILDRD/2011_218_kiss_j.laszlo_hegemonia_az_eurovalsag_utjan.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 02. 12.)

<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01402389308424977>

https://dornsife.usc.edu/assets/sites/897/docs/Moral_hazard.pdf

https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/european-semester-explained_enhttps://link.springer.com/article/10.1007/s10368-011-0184-1

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/dp015_en.pdf

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC>

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ecaf.12334>

<https://voxeu.org/article/ghost-deauville>

<https://www.bruegel.org/2011/03/eurobonds-the-blue-bond-concept-and-its-implications/>

https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_10/245148, letöltve 2015. június 6.

<https://www.economist.com/europe/2020/06/25/germany-is-doomed-to-lead-europe>

<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2011/269/article-A001-en.xml>

<https://www.epc.eu/en/publications/More-of-the-same-but-different-Why-Laschet-should-reform-the-CDUs-E~3ab164https://www.zdf.de/nachrichten/politik/politbarometer-bundestagswahl-corona-vierte-welle-100.html?slide=1624593321348>

https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/20111019_efs_f_framework_agreement_en.pdf

https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/20111019_efs_f_framework_agreement_en.pdf

https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/20150203_-_esm_treaty_-_en.pdf

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0173_EN.html

<https://www.nytimes.com/1989/12/22/world/upheaval-in-the-east-mitterrand-in-east-germany-calls-for-caution-on-unification.html>

https://www.researchgate.net/publication/254448334_The_Greek_Debt_Crisis_Suggested_Solutions_and_Reforms

https://www.researchgate.net/publication/254448334_The_Greek_Debt_Crisis_Suggested_Solutions_and_Reforms

<https://www.reuters.com/article/us-france-reform-idUSKCN1BA2HX>

<https://www.theguardian.com/business/2008/oct/13/germany-banks-europe>

<https://www.wsj.com/articles/a-green-germany-could-pump-up-europes-fiscal-push-11619626947>

<https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111903285704576555961131733324>